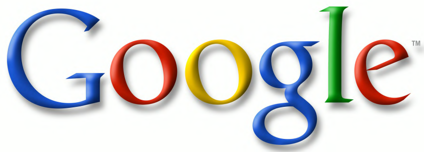

W. C. VAN MANEN.

ONDERZOEK

NAAR

DE ECHTHEID VAN

PAULUS' EERSTEN BRIEF AAN DE THESSALONICENSEN.

DE ECHTHEID

VAN

PAULUS' BRIEVEN

AAN DE

THESSALONICENSEN

ONDERZOCHT DOOR

W. C. VAN MANEN.

I.

DE EERSTE BRIEF.

WEESP,
G. G. BRUGMAN.
1865.

ONDERZOEK

NAAR DE ECHTHEID VAN

PAULUS' EERSTEN BRIEF AAN DE THESSALONICENSEN.

AKADEMISCH PROEFSCHRIFT,

NA MAGTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. J. I. DOEDES,

GEWOON HOOGLEERAAR IN DE GODGELEERDHEID,

MET TOESTEMMING VAN DEN AKADEMISCHEN SENAAT

EN

VOLGENS BESLUIT VAN DE GODGELEERDE FACULTEIT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP DONDERDAG DEN 2 FEBRUARIJ 1865, DES NAMIDDAGS TEN 1 URE,

DOOR

WILLEM CHRISTIAAN VAN MANEN,

geboren te Noordeloos.

WEESP,

G. G. BRUGMAN.

1865.

AAN MIJNE OUDERS.

Aanvaardt geliefde Ouders! de opdragt van dit Proefschrift, als een gering bewijs van kinderlijke liefde en erkentelijkheid!

Hooggeschatte leermeesters! wier onderwijs ik in vroeger of later tijd mogt genieten, ontvangt bij deze gelegenheid mijn warmen dank voor al wat door U aan mijne vorming is verrigt! Houdt U verzekerd, dat mijne dankbaarheid jegens U te grooter is, naarmate ik meer aan U ben verpligt. Natuurlijk reken ik tot deze verpligtingen de kostbare uren, die Uwe welwillendheid, Hooggeleerde TER HAAR! *aan mijne promotie heeft opgeofferd.*

Mijne Vrienden! mogt het nimmer noodig zijn, dat dit exemplaar U doet denken aan een ouden vriend!

Utrecht, Jan. 65. W. C. v. M.

INHOUD.

Toen SCHOTT in 1833 de *Prolegomena* schreef van zijn kommentaar op PAULUS' brieven aan de Thessalonicensen, mogt hij van den eersten brief verklaren, wat destijds van slechts weinige en heden van geen enkel schrift des N. T.'s gezegd kan worden: aan de echtheid heeft men nooit getwijfeld. Voor BAUR was het weggelegd dien twijfel eerst ter loops [1], in 1835, en daarna [2], in 1845, meer uitvoerig uit te spreken, nadat intusschen SCHRADER [3], in zijn paraphrase van den brief, onderscheidene bedenkingen tegen de echtheid had opgesomd. Enkele geleerden, als KÖSTLIN en SCHWEGLER, toonden door een veel beteekenend zwijgen, waar van PAULUS' echte brieven sprake was, dat zij met BAUR's resultaten instemden. Doch aan den anderen kant ontbrak het niet aan tegenspraak. WILIBALD GRIMM verdedigde in eene afzonderlijke verhandeling [4] de echtheid der beide brieven aan de Thessalonicensen tegen BAUR's aanval. DE WETTE, KOCH en LÜNEMANN deden hetzelfde in hunne kommentaren; GUERICKE, REUSS,

[1] F. C. BAUR, *Die sogenannten Pastoralbriefe* u. s. w. S. 79, waar hij als „diejenigen Briefe des Apostels, die nicht nur keinen vernünftigen Zweifel an ihrer Aechtheit zulassen, sondern uns auch die anschaulichste Vorstellung von den innern Verhältnissen der damaligen Christengemeinden geben", de vier hoofdbrieven — Rom. 1 en 2 Kor. Gal. — noemt.

[2] F. C. BAUR, *Der Apostel Jesu Christi* u. s. w. S. 480—492.

[3] K. SCHRADER, *Der Apostel Paulus* u. s. w. 1836. V. S. 3—36.

[4] Geplaatst in de *Studien und Kritiken*, 1850. IV. S. 753—816.

Davidson, Scholten, Bleek en anderen in hunne handboeken voor de zoogenaamde Inleidingswetenschap; J. P. Lange in zijn geschiedenis van den apostolischen tijd [1]. K. A. Lipsius schreef eene verhandeling [2] „over het doel en de aanleiding van den eersten brief aan de Thessalonicensen" en zocht de echtheid te handhaven met een beroep op de volgens hem talrijke sporen van polemiek tegen het judaïsme, die in dezen brief zouden te vinden zijn. Dit opstel deed Baur [3] het vraagstuk op nieuw in behandeling nemen, maar zijn resultaat bleef hetzelfde, nu zoowel als later [4]: de oorspronkelijkheid van het paulinisch karakter der beide brieven aan de Thessalonicensen kon volgens zijne overtuiging niet gehandhaafd worden. De nieuwe bedenkingen door Baur in het midden gebragt, werden wel op nieuw door de verdedigers der echtheid bestreden [5], maar een naauwkeurig onderzoek naar de echtheid der brieven, dat zich niet bepaalde tot de bestrijding der tubingsche bedenkingen, bleef in de theologische letterkunde ontbreken.

Welligt om in deze behoefte te voorzien of om daarop het oog te vestigen, werd door de godgeleerde faculteit te Leiden, in Febr. 1863, de volgende prijsvraag uitgeschreven: „inquiratur in authentiam utriusque Pauli ad Thessalonicenses epistolae."

---

1 *Das Apostolische Zeitalter*, 1853. I. S. 108—117.

2 Geplaatst in de *Studien und Kritiken* 1854. S. 905—934.

3 „Die beiden Briefe an die Thessalonicher, ihre Aechtheid und Bedeutung für die Lehre von der Parusie Christi," geplaatst in de *Theol. Jahrbücher von Baur und Zeller* XIV 1855. S. 141—168.

4 Men vergelijke de *Vorlesungen über Neutest. Theol. von* F. C. Baur, *herausgeg. von* F. F. Baur. 1864. S. 40.

5 Behalve in de nieuwe uitgaven der kommentaren en handboeken, door den hoogl. Scholten in het *Bijb. Woordenboek* III bl. 458—461; door J. C. K. von Hofmann in het eerste deel van *Die H. Schrift N. Th.* u. s. w. 1862.

In ieder geval is het onderwerp eene opzettelijke behandeling overwaardig, al acht men ook niet met von Hofmann [1] de waarheid der tubingsche beschouwing van het ontstaan der christelijke kerk afhankelijk van de echtheid der brieven aan de Thessalonicensen.

Het antwoord, door mij op de genoemde vraag ingezonden, heb ik na eene vernieuwde bewerking tot een akademisch proefschrift bestemd. Verschillende redenen evenwel, voor het publiek van geen belang, hebben mij bewogen als zoodanig slechts de eerste helft van mijn onderzoek, loopende over de echtheid van den eersten brief, uit te geven. Het tweede gedeelte, of het onderzoek naar de echtheid van den tweeden brief, zoo goed als voor de pers gereed, zal spoedig volgen. De splitsing had te minder bezwaren, omdat beide brieven een afzonderlijk onderzoek vereischen. Want, zijn er zoowel verdedigers als bestrijders der echtheid geweest, die meenden dat beide brieven, als naauw aan elkander verwant, hetzelfde lot hebben te ondergaan en of beide als echte, of beide als ondergeschoven geschriften van Paulus beschouwd moesten worden; ook de tegenovergestelde meening heeft hare voorstanders, het laatst in Hilgenfeld [2], gevonden. A priori moet voor het minst de *mogelijkheid* toegestemd worden, dat beide brieven niet van denzelfden schrijver afkomstig zijn. De vraag naar de onderlinge verhouding der brieven is moeijelijk, zoo niet onmogelijk, met goed gevolg te beantwoorden, zoo lang men omtrent de echtheid van beide in het

---

[1] A. a. O. S. 283—284.

[2] „Die beiden Briefe an die Thessalonicher, nach Inhalt und Ursprung", in het *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*. V. 1862. S. 225—264.

onzekere verkeert. Wij laten haar daarom bij dit gedeelte van ons onderzoek onbeslist.

De eerste brief aan de Thessalonicensen behoort onafhankelijk van zijn naamgenoot behandeld te worden, terwijl men niet aan diens bestaan en vooraf vastgestelde gelijkheid van afkomst, bedenkingen tegen zijne echtheid mag ontleenen, gelijk reeds meermalen is geschied. Met name zijn het de bezwaren van SCHRADER, die voor een groot gedeelte op die onderstelde gelijkheid berusten.

Hoewel dankbaar gebruik makende van hetgeen onderscheidene geleerden [1] van hunne nasporingen over de echtheid van deze brieven hebben aan het licht gebragt, moeten wij toch alle uit- en inwendige bewijzen die hier in aanmerking komen op nieuw toetsen en hunne waarde bepalen, om een bevredigend, zelfstandig resultaat te verkrijgen. Beginnen wij met de zoogenaamde oude getuigen te raadplegen!

---

[1] In eene monographie „The Tubingen school and its antecedents: a review of the history and present condition of modern theology. London 1863" betuigde MACKAY zijne instemming met de kritische resultaten der Tubingsche school, zonder evenwel nieuwe bewijzen aan te voeren, volgens WITTICH, die zijn werk aankondigde in de *Jahrbücher für Deutsche Theologie* 1864 II. S. 603 ff.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE UITWENDIGE BEWIJZEN EN HUNNE WAARDE.

Wanneer wij spreken van de uitwendige bewijzen voor de echtheid van den voor ons liggenden brief, dan moeten wij ongetwijfeld beginnen met aandachtig te luisteren naar de zoogenaamde apostolische vaders, die, als leerlingen en vrienden der apostelen, meer dan eenig ander in staat waren, ons in te lichten omtrent den oorsprong van apostolische geschriften. Vooral moeten wij dit doen, wanneer men, zooals KOCH [1], ons op stelligen toon verzekert, dat bij hen reeds *zekere* toespelingen op onzen brief gevonden worden. Wel staat tegenover deze verklaring, de bewering van anderen, die alle toespelingen van dezen aard met DE WETTE [2] *hoogst onzeker*, met SCHOTT [3] *twijfelachtig*, met DAVIDSON [4] *onduide-*

---

[1] A. KOCH, *Commentar über den ersten Brief des Ap. Paulus an die Thessalonicher.* 2te *unveränderte* Ausg. 1855. S. 32.

[2] W. M. L. DE WETTE, *Lehrb. der hist.-krit. Einl. in die kan. Bücher des N. Ts.* 5te Ausg. 1848. S. 254. (6[e] Ausg. besorgt von H. MESSNER und G. LÜNEMANN 1860. S. 277).

[3] H. A. SCHOTT, *Epist. Pauli ad. Thess. et Gal.* 1834. p. 28.

[4] S. DAVIDSON, *An introduction to the N. T.* 1849. II. p. 451.

lijk en duister, of met REUSS [1] *volkomen onzeker* noemen; maar dan vernemen wij weder van den hoogleeraar SCHOLTEN [2], dat ter gunste van de echtheid des briefs „misschien reeds sporen worden aangetroffen in de schriften van sommige apostische vaders." Reden genoeg, om niet met GUERICKE [3] over deze „minder zekere, maar toch hoogstwaarschijnlijke toespelingen" heenglijdende, aanstonds te gaan tot hen, die in geen geval onmiddelijke getuigen konden zijn. Nemen wij derhalve de bedoelde plaatsen in oogenschouw!

In zijn eersten brief aan de Korinthiers, zegt CLEMENS ROMANUS [4]: ὀφείλομεν κατὰ πάντα εὐχαριστεῖν αὐτῷ, waarbij hem de woorden van 1 Thess. 5 : 18[a] ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε voor den geest zullen gezweefd hebben. Waarom? Omdat hier het werkwoord εὐχαριστεῖν gebezigd wordt? Maar dat komt in de paulinische [5] brieven vijf en twintig maal voor. Zegt men welligt: „PAULUS wekt zijne lezers op, om God in alles te danken en CLEMENS heeft die opwekking om haar apostolischen oorsprong met een ὀφείλομεν versterkt"? [6] Maar dan kan CLEMENS

---

[1] E. REUSS, *Die Geschichte der heil. Schriften N. Ts.* 4[te] Ausg. 1864. S. 70.

[2] J. H. SCHOLTEN, *Hist.-krit. Inl. tot de Schriften des N. Ts.* 2[de] druk 1856. bl. 193.

[3] H. E. F. GUERICKE, *Geschiedenis van het N. T. vert. door* W. HOEVERS. 1857. bl. 249.

[4] Cap. 38.

[5] Het zal wel bijna overbodig zijn op te merken, dat wij, hier en elders van Paulus sprekende, als ware hij de schrijver van al de op zijn naam ons in den Kanon overgeleverde brieven, dit gemakshalve doen, en niet om bij anticipatie aller echtheid vast te stellen. Hetzelfde geldt van de apost. vaders en van de kerkvaders met betrekking tot de geschriften, hun door de traditie toegekend.

[6] De uitdrukking εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν komt bij Paulus alleen voor 2 Thess. 1 : 3 en 2 : 13.

even goed aan Kol. 3 : 17 gedacht hebben. Daar toch is de opwekking niet minder sterk en deze brief was hem, naar men [1] verzekert, evenzeer bekend. Een ander bezwaar ligt in de opmerking, dat PAULUS nimmer εὐχαριστεῖν met κατά en daarop volgenden accusativus verbindt, maar wel met περί en den genivitus [2]; of met ὑπέρ en den gen. [3], of met ἐπί en den dativus [4]. Voegen wij hierbij, dat de woorden bij CLEMENS in hun verband beschouwd, volstrekt niet aan een „reminiscens" doen denken, dan blijft er geen enkele reden over voor de meening dat CLEMENS de bedoelde uitdrukking aan den 1 Thess.-brief dankte, daar zij geen bijzonderheid van dat schrijven kan genoemd worden.

Hetzelfde hoofdstuk van den brief aan de Korinthiers vangt aan met de woorden: Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. Hier zou CLEMENS zijne bekendheid verraden met 1 Thess. 5 : 23, Αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ τηρηθείη. Zoeken wij naar overeenkomst in de woorden, wij vinden ὅλον in plaats van ὁλόκληρον, τὸ σῶμα in plaats van τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, σωζέσθω in plaats van τηρηθείη geschreven. In den gang der gedachten is evenmin eenheid of overeenkomst te ontdekken. Uit PAULUS den wensch dat de Thessalonicensen zoowel geestelijk als ligchamelijk onberispelijk bevonden mogten worden bij de wederkomst van JEZUS CHRISTUS; CLEMENS spreekt hier niet

[1] Vgl. J. KIRCHHOFER, *Quellensammlung* u. s. w. 1844. S. 207
[2] B. v. 1 Th. 1 : 2.
[3] B. v. Rom. 1 : 8.
[4] B. v. 1 Kor. 1 : 4.

van de paroesie, noch van het bewaard worden van het menschelijk ligchaam, hetzij dan met of zonder geest gedacht, want het verband leert ten duidelijkste, dat hij onder *ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα* de *gezamenlijke christenen* verstond, het ligchaam, waarvan CHRISTUS het hoofd is en dat, blijkens het voorgaande hoofdstuk, één gesloten geheel moet zijn, daar geen der leden afzonderlijk kan bestaan.

Nog eenmaal meent men bij CLEMENS een spoor van bekendheid met 1 Thess. aan te treffen, waar hij [1] van de apostelen zegt: *καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πληροφορίας πνεύματος ἁγίου ἐξῆλθον εὐαγγελιζόμενοι, κτλ*, daar men overeenkomst meent te zien tusschen deze woorden en 1 Thess. 1 : 5, *ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει καὶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ καί ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ.* Waarin bestaat die overeenkomst? In het woord *λόγος*? Maar bij PAULUS is het gebruikt om het gewone middel der mededeeling: de prediking, aan te duiden: het eenvoudige spreken, waar tegenover de *δύναμις, πνεῦμα ἅγιον καὶ πληροφορία πολλή* als zooveel voortreffelijker werden geroemd. CLEMENS daarentegen spreekt van *het woord Gods* dat den apostelen was toevertrouwd, terwijl hij niets daar tegenover stelt. Zijn bij PAULUS *πνεῦμα ἅγιον* en *πληροφορία πολλή* twee verschillende zaken, CLEMENS spreekt van *πληροφορία πνεύματος ἁγίου*, een uitdrukking, die nergens bij PAULUS voorkomt. Moet CLEMENS toch de vermelde *πληροφορία* aan 1 Thess. ontleend hebben, waarom zweeg hij dan van de *δύναμις*? Spreekt Paulus in absoluten zin van zijn *Evangelie*, zonder te bepalen waarin dat be-

---

[1] In denzelfden brief, cap. 42.

staat; bij Clemens is εὐαγγελιζόμενοι niet: *predikende het evangelie*, maar: *verkondigende*, „dat het koningrijk Gods zoude komen." — Geen enkele grond blijft er dus over voor de stelling, dat CLEMENS ROMANUS den eersten brief aan de Thessalonicensen toont te kennen.

De antiocheensche bisschop IGNATIUS schreef [1] aan POLYCARPUS: προσευχαῖς σχόλαζε ἀδιαλείπτοις, een herinnering, naar men meent, van 1 Th. 5 : 17: ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε. Ongetwijfeld ligt dezelfde gedachte in beide uitdrukkingen opgesloten, maar moet IGNATIUS daarom juist die woorden van PAULUS voor oogen of voor den geest hebben gehad? Waarschijnlijk is dit niet, daar zij geen enkel spoor daarvan vertoonen, terwijl wij daarentegen bij PAULUS nergens de uitdrukking προσευχαὶ ἀδιάλειπτοι vinden. Wil men zeggen, dat σχολάζειν τῇ προσευχῇ volgens 1 Kor. 7 : 5 een paulinische uitdrukking is, wij hebben er niets tegen, zoo men maar niet daarmede bewezen acht, dat IGNATIUS den 1 Th.-brief heeft gekend of voor oogen gehad. Intusschen mogen wij niet voorbijzien dat de woorden van 1 Th. 5 : 17 ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, werkelijk bij IGNATIUS gevonden worden, waar hij in zijn brief aan de Ephesiërs [2] zegt: καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων δὲ ἀνθρώπων ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε. Toch komt het ons bedenkelijk voor uit het gebruik van die twee woorden te besluiten, dat IGNATIUS den 1 Th.-brief kende; daar men even goed op die wijze kan aantoonen, dat vele grieksche schrijvers PAULUS' brieven kenden, terwijl zij nooit iets van den apostel gehoord of gelezen hadden.

---

[1] In het eerste hoofdstuk van zijn brief.

[2] Het begin van het 10de hoofdstuk.

De derde en laatste der apostolische vaders, die hier in aanmerking komt, POLYCARPUS, zou bij zijn vermaning aan de weduwen van Philippi [1]: ἐντυγχανούσας ἀδιαλείπτως περὶ πάντων zijne bekendheid verraden met 1 Th. 5 : 17 ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε. Zonderlinge bewering. Of is PAULUS de eenige geweest, die vóór POLYCARPUS aandrong op het aanhoudend gebed, en heeft PAULUS dat alleen op de bedoelde plaats in den 1 Thess.-brief gedaan? Maar hier is niet eenmaal sprake van „bidden voor anderen"; men mogt dan liever wijzen op 1 Th. 5 : 25 προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν. Ook gebruikt POLYCARPUS hier niet het woord προσεύχειν maar ἐντυγχάνειν, dat slechts tweemaal bij PAULUS voorkomt en wel in zijn brief aan de Romeinen [2], en dan nog verbonden met ὑπέρ en niet met περί. Draagt POLYCARPUS het „zonder ophouden bidden voor allen", als een bijzondere pligt aan de weduwen op, PAULUS zegt zonder beperking: „bidt zonder ophouden". Naast dat verschil staat nu als krachtig teeken van overeenkomst: het woord ἀδιαλείπτως — ook Rom. 1 : 9 te vinden!

Eindelijk zouden nog de woorden van Polycarpus in denzelfden brief [3]: ἀπεχόμενοι πάσης [4] ἀδικίας een toespeling bevatten op 1 Th. 5 : 22 ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε. Maar aanstonds moeten wij opmerken, dat de woorden van POLICARPUS, zóó aangehaald, niet tot hun regt komen, want hij vat niet in het woord ἀδικία *alle zonden* zamen, hetgeen blijkt uit het verband: ἀπεχόμενοι πάσης ἀδικίας,

---

[1] Cap. 4.
[2] Rom. 8 : 27, 34.
[3] Cap. 2.
[4] Volgens eene andere lezing τῆς.

πλεονεξίας, φιλαργυρίας, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυρίας. De overeenkomst bestaat derhalve in het gebruik van het werkwoord ἀπέχομαι, waarbij men nog lette op het verschil, dat POLYCARPUS er aanstonds het object in den genitivus op volgen laat, terwijl PAULUS hier, gelijk 4 : 3 en overal in het N. T., met uitzondering van 1 Tim. 4 : 3 en 1 Petr. 2 : 11, zich van het verbindende ἀπό met den genitivus bedient.

Ons onderzoek leidt dus tot het resultaat, dat wij nietweten, of de apostolische vaders den eersten Thess.-brief kenden en evenmin, of zij PAULUS voor den schrijver van dezen brief hielden, waarbij echter de mogelijkheid van beide zaken niet wordt ontkend. — Gaan wij nu eene schrede verder en vragen wij de kerkvaders om inlichting, dan vernemen wij van JUSTINUS MARTYR, dat hij onzen brief als het werk van PAULUS heeft erkend. Want sprekende van dezen apostel, zegt hij in zijne „Quaestiones et responsiones ad orthodoxos" [1] : ἁρπαγησόμεθα γάρ, φησίν, ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα, woorden die wij 1 Th. 4 : 17 wedervinden.

Even bepaald is de getuigenis van IRENAEUS, waar hij 1 Th. 5 : 23 aanhaalt met de woorden „Apostolus .... in prima epistola ad Thessalonicenses dicens sic, etc." [2], en iets verder [3] 1 Th. 5 : 3, zeggende: „Hoc et apostolus ait: Cum dixerint, pax et munitio, tunc subitaneus illis superveniet interitus". Hieruit blijkt, dat IRENAEUS onzen brief kende en hem hield voor „een eerste schrijven van *den* apostel (= Paulus) aan de Thessalonicensen".

---

1 Justini Opera ed. Otto. Tom. III. Pars 2 p. 188.
2 Adv. HAERES. Lib. V. Cap. 6. §. 1.
3 L. l. Cap. 30. §. 2.

Hoogstens kunnen wij nog met Koch [1] hierbij voegen, dat zijne getuigenis geldt voor de klein-aziatische en gallikaansche kerk op het einde der 2de eeuw. Hetzelfde kan met het oog op de alexandrijnsche kerk, gezegd worden van CLEMENS ALEXANDRINUS, die, in zijn *Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας* [2] 1 Th. 2 : 6*b* en 7 aanhaalt, als een gezegde van „den gezaligden PAULUS", terwijl hij nog eenige malen woorden uit dezen brief in herinnering brengt, b. v. in zijne Stromata [3]: *πάντα δὲ δοκιμάζετε, ὁ ἀπόστολός φησι, καὶ τὸ καλὸν κατέχετε* [4]. — Ook TERTULLIANUS, wiens getuigenis voor de noordafrikaansche kerk gerekend wordt afdoende te zijn, kende den brief als van PAULUS afkomstig, en haalde hem meer dan twintig maal aan in zijne werken. Wij wijzen hier alleen op het 24ste hoofdstuk van zijn „de resurrectione carnis", waar hij [5] den inhoud van 1 Th. 1 : 9*b* en 10 als tot de Thessalonicensen gerigt en 1 Th. 5 : 1—3*a* als in denzelfden brief aan de Thess." geschreven, aanhaalt [6]. — Wil men nog andere getuigen raadplegen, dan lette men b. v. op

---

1 A. a. O. S. 39.

2 Lib. I. p. 89. ed. Sylburg.

3 Lib. I. p. 296. ed. Sylb.

4 1 Th. 5 : 21.

5 Opp. Ed. Oehler. 1854 II. p. 497—498.

6 Met deze getuigenis zou men op eene lijn kunnen plaatsen 2 Petr. 3 : 10a *Ἥξει δὲ ἡμέρα κυρίου ὡς κλέπτης*, en deze woorden in verband met vs. 15 en 16 als een getuigenis voor de echtheid van den brief kunnen beschouwen. Maar teregt is tegen deze meening van MILL aangevoerd, dat de bedoelde woorden eene joodsche spreekwijze bevatten. die ook in de gesprekken van JEZUS voorkomt. Terwijl toch nimmer eene getuigenis uit dezen sterk verdachten brief, meer gelden kan dan die der oude kerk in het algemeen. Zie L. F. O. BAUMGARTEN-CRUSIUS *Commentar üb. Thess. herausg. von* SCHAUER. 1848. S. 123.

ORIGENES, waar hij [1] 1 Th. 2 : 14 aanhaalt met de woorden: *ὁ Παῦλος ἐν τῇ προτέρᾳ τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολῆς ταῦτα — φησίν*, of waar hij elders [2] van *ἡ πρὸς Θεσσαλονικεῖς προτέρα ἐπιστολή* spreekt, of [3] eenvoudig, zonder nadere bepaling van *ἡ πρὸς Θεσσαλ.*

Merkwaardig als oude getuige voor den paulinischen oorsprong van onzen brief, is zijne vermelding in het naar MURATORI genoemde fragment, dat hoogstwaarschijnlijk in de romeinsche kerk van het laatst der tweede eeuw te huis behoort [4]. Het spreekt van twee brieven van PAULUS aan de Thessalonicensen, en er bestaat geen reden om daarbij aan andere brieven te denken dan aan het tweetal, dat wij onder dezen naam in onzen kanon hebben. Wel staat tegenover deze vermelding, de weglating van de beide brieven in den *Versus scripturarum sanctarum*, die, gevonden in den codex Claromontanus [5] — D der paulinische brieven — tusschen den brief aan FILEMON en dien aan de Hebreën, volgens Credner [6] den kanon van de afrikaansche kerk in de derde eeuw vormt. Maar die weglating zal uit verzuim of vergissing verklaard moeten worden, naar

---

[1] Epist. ad Afric. Vol. I. p. 22.

[2] Contra Celsum, lib. II. tom. 1 p. 437 ed, Bened.

[3] Lib. III. p. 458.

[4] Vgl. E. REUSS, a. a. O. S. 303—306. — Idem, *Histoire du Canon etc.* 2e ed. 1864. p. 100—109. — A. HILGENFELD, *Der Kanon u. die Kritik des N. Ts., nebst Herstellung u. Beleuchtung des Muratorischen Bruchstücks.* 1863 S. 39—43. — C. A. CREDNER, *Geschichte des Neutest. Kanon, herausg. von Volkmar.* 1860. S. 141—170. A. D. LOMAN, *Bijdragen ter Inl. op de Joh. schriften des N. Ts.* I stuk bl. 1—30, en de door deze geleerden genoemde schrijvers.

[5] P. 468 en 469 van de in 1852 door TISCHENDORF bezorgde uitgave van den Claromontanus.

[6] A. a. O. S. 175 ff.

het oordeel van HILGENFELD [1] en TISCHENDORF [2]. Toch is een dergelijke vergissing moeijelijk te rijmen met de bekendheid met onzen brief, die wij bij TERTULLIANUS aantroffen. Intusschen zou dit een bezwaar tegen CREDNER's meening zijn, terwijl men zich verder in allerlei gissingen verdiepen kan, waarom de beide brieven aan Thessalonica niet genoemd worden in die oude optelling van paulinische brieven. Dat zij toch reeds vroeg als kanonieke geschriften werden aangenomen, bewijst ook hunne opneming in de PESCHITO.

Eindelijk wijzen velen met blijkbaar welgevallen op den kanon van MARCION, die in zijn *'Απόστολος*, onder de 10, door hem als echte brieven van PAULUS vermeld, ook de beide brieven aan de Thess. opnam. Blijft het voorloopig een onbeslist vraagstuk, of deze oudste van de ons bekende verzamelingen van paulinische brieven, al dan niet hare voorgangsters heeft gehad [3], wij hebben hier in elk geval een getuige uit het midden der tweede eeuw, die den paulinischen oorsprong van de Thess.-brieven erkent.

Dus meende men, totdat BAUR juist uit hunne vermelding bij MARCION aanleiding nam om eene bedenking tegen hunne echtheid in het midden te brengen. In navolging van KERN, die hetzelfde argument wilde doen gelden tegen den tweeden brief [4], wees Baur [5] op de rangschikking van

---

1 A. a. O. S. 44.

2 „Iste index, quem non ad librorum venditorem referendum esse puto, etsi nonnihil per errorem excidisse videtur, antiquissimorum temporum monumentum esse videtur." *N. T. Graece.* Ed. 7ma. major. p. CLXXXI.

3 Verg. REUSS, a. a. O. S. 286, en zijn *Hist. du Can.* p. 76, 77, 79.

4 Zie het *Tüb. Zeitschrift f. Theol.* 1839 II. S. 210.

5 PAULUS, S. 247—251.

de door MARCION opgenomen brieven, gelijk zij ons wordt medegedeeld door EPIPHANIUS [1]: Gal. 1 en 2 Kor. Rom. 1 en 2 Thess. Laodic. (= Eph.?) [2] Kol. Fil. en Philipp.

Welke orde heeft MARCION hier gevolgd? Heeft hij welligt op de belangrijkheid van den inhoud gelet, en daarom den brief aan de Galaten vooraangeplaatst, omdat deze zeker voor den anti-joodschen leerling van PAULUS bijzonder gewigtig was; waarom volgt dan Rom. na 1 en 2 Kor., terwijl de volgorde der overige brieven uit dezen regel nog minder te verklaren is? Heeft MARCION daarentegen op de chronologische orde gelet [3], dan staan de brieven aan de Thess. volstrekt niet op hunne plaats. Op grond hiervan moet men aannemen dat de kanon van MARCION uit twee verschillende verzamelingen is ontstaan. De eerste bevatte de vier hoofdbrieven — Gal. 1 en 2 Kor. Rom. — de andere de zes overige. Bij de volgorde van iedere verzameling is op den tijd van ontstaan acht gegeven. Voeg hierbij dat de zes

---

[1] HAERES XLII, 9, vgl. TERTULLIANUS *adv. Marc.* V.

[2] Gewoonlijk meent men dat de brief πρὸς Λαοδικέας dezelfde is als onze brief aan de Eph. Intusschen schrijft REUSS — *Hist. du Can.* p. 78. — „En mettant le nom de Laodicée à la place où nous lisons celui d'Éphése, Marcion peut avoir simplement fait une conjecture basée sur Col. IV, 16, conjecture que bien des modernes, qui n'étaient pas marcionites, ont adoptée également, mais il peut avoir eu entre les mains un manuscrit qui ne nommait point Éphése, comme il en existait encore du temps de saint Basile, et comme il en existe même aujourd'hui."

[3] Deze meening wordt o. a. voorgestaan door REUSS — l. c. — „Cette série est évidemment basée sur la chronologie. A la vérité, d'aprés le sentiment de la critique moderne, Marcion s'est trompé à l'égard des épîtres aux Thessaloniciens; mais pour toutes les autres la critique lui donne raison, et il faut convenir qu'il a fait preuve ici d'une grande sagacité exégétique, ou bien qu'il a été très-bien renseigné par d'autres qui auraient fait avant lui déjà des recherches analogues."

kleinere brieven in menig opzigt, zóó van de vier hoofdbrieven verschillen, dat zij den kritischen twijfel opwekken, dan ontstaat „zeer natuurlijk" de meening: de achteraanplaatsing van deze brieven kan hiervan een gevolg zijn, dat zij, nadat de verzameling der echte paulinische brieven reeds gesloten was, als deutero-paulinische verschenen. Op deze wijze meent BAUR bij den vaak zoo diep verachten ketter MARCION „ein kritisches Datum" te vinden, voor de nieuwere kritiek der paulinische brieven niet zonder gewigt. Zelfs hecht hij zooveel waarde aan deze gissing, dat hij op haar zijne verdeeling grondt van de paulinische brieven, die hij, met het oog op EUSEBIUS, onderscheidt in *ὁμολογούμενα* — Gal. 1 en 2 Kor. Rom. —, *ἀντιλεγόμενα* — de zes kleinere —, en *νόθα* — de pastoraalbrieven, als door MARCION niet vermeld.

Noemen wij deze voorstelling „aardig gevonden voor het tubingsche systeem", wij durven er geen bewijskracht aan toekennen; want, hoe schoon ook voorgesteld, zij is eigenlijk zonder grond. Toegegegeven voor een oogenblik, dat de volgorde der brieven bij MARCION niet kan verklaard worden uit de eenvoudige inachtneming van de tijdsorde of van de belangrijkheid der brieven, men behoeft daarom nog niet tot de gissing van Baur zijn toevlugt te nemen. Is het niet veel waarschijnlijker, dat MARCION, de tijdsorde in aanmerking nemende, tevens gelet heeft op de belangrijkheid van den inhoud en op den omvang der brieven [1], zoodat hij eerst de vier voornaamste en grootste brieven naar tijdsorde rangschikte, en daarna de andere naar denzelfden maat-

---

[1] Als analogie wijs ik op den kanon van het O. T., die Jesaja, Jeremia en Ezechiël vóór de 12 kleine profeten plaatst.

staf deed volgen [1]. Wel kan men dan nog van twee verzamelingen blijven spreken, maar alle grond ontzinkt aan de meening, dat MARCION twijfelde aan de echtheid van de zes kleinere paulinische brieven [2]. Bovendien maakt hunne opneming in zijnen *Ἀπόστολος* dien twijfel hoogst onwaarschijnlijk bij een man als MARCION, die waarlijk niet aarzelde er rond voor uit te komen, dat hij alles verwierp, wat naar zijne meening niet van PAULUS afkomstig was, en die zeker niet de zes kleinere brieven achteraan plaatste, omdat hunne echtheid door anderen betwijfeld werd, want om het oordeel van andersdenkenden bekreunde hij zich niet bijzonder.

Heeft MARCION derhalve, naar onze meening, niet getwijfeld aan de echtheid van deze brieven, dan komt de vraag op, of wij hier veel aan zijn oordeel hebben? En zeker kunnen wij geen hooge waarde aan zijn getuigenis hechten, wanneer wij bedenken, hoe hij de echtheid van een apostolisch

---

[1] Wanneer wij op deze wijze de volgorde der brieven bij MARCION verklaren, is het onnoodig met K. WIESELER — *Chronologie des Apost. Zeitalters.* 1848. S. 244 — als iets zeer begrijpelijks aan te nemen, dat reeds MARCION onzen brief aan de Thess. later geschreven achtte.

[2] Mogt men onze verklaring *onbewezen* noemen, zij heeft dat met die van BAUR en WIESELER gemeen. In elk geval blijft de vraag naar den leiddraad der rangschikking geplaatst naast die van andere verzamelingen, b. v. van het fragment van Muratori of van de bij ons gebruikelijke volgorde, waarvan b. v. RETTBERG zegt — *Allgem. Encycl. von Ersch u. Gruber.* Th. XIV. 1840. S. 196. — „Die gewöhnliche Anordnung der Briefe im Neuen Testament ist völlig unbrauchbar, da sie nur deren Länge und etwa auch die politische Bedeutsamkeit der Städte berücksichtigt an deren Gemeinden sie gerichtet sind.” — Zie bl. 492—497 van J. C. M. LAURENT's opstel „Zur Kritik der Briefe des Apostels PAULUS,” geplaatst in *Studiën und Kritiken* 1864 III. S. 487—515 en IV. S. 639—673.

geschrift niet beoordeelde naar de regelen der historische kritiek, maar naar eene zuiver subjectieve, dogmatische overtuiging [1]. Zijne getuigenis komt dus hierop neêr, dat de beide brieven aan de Thess., volgens *zijne* opvatting van het paulinisch christendom, voor echt erkend en voor kerkelijk gebruik aangenomen konden worden. In hoeverre die bruikbaarheid aan veranderingen in het oorspronkelijke te danken zij, hebben wij hier niet te onderzoeken; alleen willen wij opmerken, dat, althans wat den eersten brief betreft, de klagt van Epiphanius [2] te sterk schijnt [3].

Met deze opmerkingen hebben wij reeds den weg gebaand om, na het sluiten van het getuigenverhoor, een antwoord te geven op de vraag: tot welk resultaat heeft dit onderzoek ons geleid?

Met een enkel woord deden wij, bij de behandeling van iederen getuige uitkomen, waarop zijne belijdenis neêrkwam. Wij zagen hoe de apostolische vaders ons in het onzekere laten, maar hoe Justinus, Irenaeus, Clemens Al., Tertullianus en Origenes, meer of minder duidelijk, onzen brief als den eersten van Paulus aan de Thessalonicensen erkenden, zoodat zij, in vereeniging met het fragment van Muratori, de Peschito en Marcion, voldoenden waarborg aan Eusebius konden geven om dezen brief

---

[1] Vgl. Reuss, *Geschichte u. s. w.* S. 286.

[2] In zijne weêrlegging van Marcion's meeningen zegt Epiphanius — *Contra* 80 *haereses opus. Ed. Janus Cornarius* 1652. p. 167. — „Ex epistola ad Thess. prima..... quum omnia perverse Marcion ex ipsa habeat, nihil apposuimus."

[3] Wij wijzen alleen op het feit, hoe Tertullianus tegen Marcion schrijvende, bij de behandeling van den 1 Th.-brief — Ed. Oehler II. p. 318 seq. — van die talrijke tekstveranderingen zwijgt, en als *kettersche bijvoeging* alleen het woord ἰδίους (2 : 15) vermeldt.

onder de ὁμολογούμενα op te nemen. Geen enkele getuige heeft een aanklagt van onechtheid ingebragt, en daarom kunnen wij beweren: de oude kerk heeft nooit aan de echtheid van dezen brief getwijfeld. Maar is daarmede de echtheid bewezen? Men heeft het gemeend en velen meenen dit nog. „Die getuigen waren kritisch," heeft men gezegd, en: „zij maakten wel degelijk onderscheid tusschen echte en valsche geschriften." Zeker ligt eenige waarheid ten grondslag aan deze verklaring; zij waren kritisch, maar hoedanig was hunne kritiek?! Kunnen wij veel goeds verwachten van den kritischen blik van een IRENAEUS, wanneer wij zien hoe hij [1] bewijst, dat er niet meer en niet minder dan vier echte evangeliën kunnen zijn, *omdat* er juist vier windstreken zijn, vier gestalten van de cherubim, enz.? Wat zullen wij zeggen van de naauwkeurigheid van CLEMENS Al., wanneer wij ons herinneren, hoe hij de Openbaring van PETRUS op ééne lijn plaatste met de katholieke brieven, en hoe hij zich op de Sibillijnsche Orakelen beriep als op Gods Woord? [2]. Zullen wij betere gedachten koesteren omtrent de kritiek van TERTULLIANUS, wanneer wij de gronden lezen, waarop hij [3] de echtheid en goddelijke afkomst van het boek Henoch verdedigt? ORIGENES staat ongetwijfeld boven de genoemden, maar zal men hem onbepaald vertrouwen schenken, als men weet, dat de regel, waarnaar hij de schriften des N. T.'s in ὁμολογούμενα en ἀμφιβαλλόμενα splitste, geen andere was dan deze: hunne meerdere of mindere verbreidheid en algemeene erkenning? En wan-

---

[1] Adv. HAER. Lib. III. Cap. 2. § 8.

[2] Vgl. A. STAP, *Études historiques et crit. sur les origines du christianisme.* 1864 p. 26—27.

[3] *De cultu feminarum.* Lib. I. Cap. III.

neer werd een geschrift verbreid en erkend? Wanneer het beantwoordde aan den *regel des geloofs* (*κανών τῆς πίστεως*). Kwam een geschrift daarmede overeen, dan geloofde men al ligt dat *hij* de schrijver was, op wiens naam het werk, teregt of ten onregte, geplaatst was. Deze stelling nader te regtvaardigen, ligt buiten ons plan en zou bovendien tamelijk overbodig zijn, na hetgeen dienaangaande gezegd is door mannen als Credner, Baur, Reuss, Hilgenfeld en anderen [1]. Ook is dit niet noodig. Want, gesteld de blik van al die getuigen ware kritischer geweest, hunne berigten zouden dan meer vertrouwen verdienen, maar wat kunnen zij ten laatste meer bewijzen dan de persoonlijke overtuiging der schrijvers? Willen wij die overtuiging tot de onze maken, dan dienen wij toch te weten op welke gronden zij rust, m. a. w. wij moeten de zaak zelfstandig onderzoeken. Of waarom nemen zij, die zoo groote waarde hechten aan de aanhalingen bij kerkvaders en andere oude getuigen, ook niet met hen de echtheid aan van vele boeken en brieven, die thans met eenparige stemmen worden verworpen? Dit zeggende bedoelen wij niet, dat het getuigenverhoor, bij het onderzoek naar de echtheid van eenig geschrift, behoort afgeschaft te worden; want dikwijls is het van groot belang. Men denke slechts aan de rol, die de oude getuigen spelen in den strijd over de echtheid van het vierde evangelie. Wat wij wenschen, is: een juiste waardering van hetgeen de oudheid zegt. Heeft zij voor ons de echtheid van den eersten brief aan de Thess. niet bewezen,

---

[1] Wie nog behoefte heeft aan een beknopt overzigt van de kritiek der eerste christenen, leze het opstel van Stap „De l'autorité des traditions et des documents historiques de l'antiquité chrétienne". p. 11—38 van het zoo even genoemde werkje.

zij heeft ons toch in staat gesteld, de zeker niet onbelangrijke stelling van Lünemann [1] over te nemen: „op uitwendige gronden de echtheid van den brief in twijfel te trekken, is ondenkbaar."

De uitwendige bewijzen vaarwel gezegd hebbende, keeren wij ons tot de inwendige, waarbij wij het volgende in acht nemen. Al wat hier voor de echtheid van den brief gezegd kan worden, is, evenals de bedenkingen daartegen ingebragt, van historischen, dogmatischen of taalkundigen aard. Daarom willen wij den brief uit dit drieledig oogpunt beschouwen. Wij vestigen eerst onze aandacht op den historischen, daarna op den dogmatischen inhoud, terwijl wij met de beschouwing van het taaleigen besluiten.

---

[1] G. Lünemann, *Krit. exeg. Handb. üb. die Briefe an die Thess.* (Zehnte Abtheil. von Meyer's Kommentar) 2te Aufl. 1859. S. 10.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE HISTORISCHE INHOUD VAN DEN BRIEF.

Bij de vraag naar de echtheid van eenig geschrift, maar vooral van een brief, is het van het uiterste gewigt, te weten of de geschiedkundige voorstellingen, hetzij opzettelijk, hetzij argeloos daarin vermeld, overeenkomstig de waarheid zijn. Worden die voorstellingen vergeleken met andere, naar men meent geloofwaardige, berigten over dezelfde gebeurtenissen, en brengt die vergelijking de eensluidendheid der verschillende voorstellingen aan het licht, dan heeft de echtheid van den brief in de geloofwaardigheid van zijne berigten een niet geringen steun verkregen. Met groote ingenomenheid wordt dan ook, wat onzen brief betreft, door allen, die hem in vroeger of in later tijd behandelden, gewezen op hetgeen in de Handelingen der Apostelen over de stichting der gemeente te Thessalonica gezegd wordt. Volgen wij dat voorbeeld en onderwerpen wij den historischen inhoud van onzen brief aan een

§ 1. Vergelijking met de Handelingen der Apostelen.

Met een duidelijke voorstelling van hetgeen de Handelingen ons berigten, willen wij beginnen.

Amphipolis en Apollonia doorreizende, kwam PAULUS, op zijn tweede zendelingsreis, met SILAS, van Philippi te Thessalonica, waar de [1] synagoge der Joden was. PAULUS ging naar zijne gewoonte tot hen en verkondigde hun gedurende drie sabbatten, dat Jezus de Christus was, die volgens de schriften moest lijden en opstaan uit de dooden. [2]

Door deze prediking lieten sommigen der Joden, een groote menigte der godvreezende Grieken [3] en niet weinige der voornaamste vrouwen zich overtuigen. De Joden, hierover verbitterd, bragten de stad in opschudding en overvielen met eenige leegloopers het huis van JASON, om PAULUS en SILAS, die zich waarschijnlijk aldaar bevonden, voor het volk te brengen. De predikers niet vindende, sleepten zij Jason en eenige broeders voor de oversten der stad, hen aanklagende als oproermakers, die zich tegen de magt des keizers wilden verzetten. Maar nadat

---

[1] Het lidwoord ἡ door sommigen, o. a. door VISSERING — in zijn vertaling van het N. T. 2[e] druk. 1859. — weggelaten, schijnt ons met anderen toe, behouden te moeten worden.

[2] Hand. 17 : 1—3.

[3] Niettegenstaande de opmerkingen van W. PALEY — *Horae Paulinae* etc. 1828 (de eerste uitgave is veel ouder. De duitsche vertaling, die HENKE van het werk gaf, verscheen in 1797.) p. 196. — verwerpen wij de lezing *τῶν σεβομένων καὶ Ἑλλήνων*, Hand. 17 : 4. Want, wordt *οἱ σεβόμενοι* zonder *Ἕλληνες*, in denzelfden zin als hier, nogmaals in dit hoofdstuk — vs. 17 — van de proselieten gebezigd; komen *σεβόμενοι* en *Ἕλληνες* nergens elders verbonden voor, daar de uitdrukking overtollig is en *οἱ σεβόμενοι* van zelve *Ἕλληνες* zijn, dan verklaren deze redenen van PALEY uitmuntend, waarom enkele afschrijvers *καί* invoegden. (Wij komen later terug op de reden die sommigen bewoog, hier de voetstappen van PALEY te drukken.) Tegenover een beroep dat men eindelijk nog doet op de oudheid der HSS. A (Alexandrinus) en D (Cantabrigiensis) en op de vulgaat, die *καί* hebben, kan men verwijzen naar andere, ook zeer oude getuigen, waaronder א (sinaiticus), die dit *καί* weglaten.

deze, hetzij door borgstelling, hetzij op eenige andere wijze, voldoening hadden gegeven, werden zij losgelaten [1]. Terstond daarop, zonden de broeders des nachts PAULUS en SILAS naar Berea, waar hunne prediking spoedig goede vruchten droeg. Naauwelijks hoorden de Joden van Thessalonica dit, of zij kwamen naar Berea, om ook daar de schare in opschudding te brengen. De broeders zonden toen PAULUS terstond naar Athene, terwijl SILAS en TIMOTHEUS achterbleven. De laatste, sedert zijne besnijdenis [2] niet genoemd, verschijnt hier plotseling, zonder dat men weet van waar hij kwam. Zij, die Paulus naar Athene hadden gevoerd, keerden terug met de boodschap aan Silas en Timotheus, dat zij ten spoedigste tot hem zouden komen. [3] Na te vergeefs in Athene op hen gewacht te hebben, ging

---

[1] Hand. 17 : 4—9. — Zonder daarom het historisch karakter van dit verhaal te willen verdedigen, kunnen wij toch niet met BAUR — Paulus. S. 482. — en ZELLER — Die Apostelgeschichte nach Inhalt und Ursprung kritisch untersucht. 1854. S. 259 — in de hier vermelde aanklagt der Joden een anachronisme zien. Dat zij, die, welligt door hunne reizen naar Palestina, reeds sedert lang over de zaak van den gehaten Nazarener hadden hooren spreken, spoedig, bij een gunstig optreden van PAULUS en SILAS te Thessalonica, bevreesd werden voor de godsdienst hunner vaderen, dit kan zeker geen verwondering wekken. Evenmin kan ons de overdrijving bevreemden, waarmede zij spraken. Want wij behoeven niet op het woord van NEANDER te gelooven „dass die Leidenschaft gerne die Sprache der Uebertreibung rede”, als wij in staat zijn slechts een vlugtigen blik te werpen op den stortvloed van brochures, adressen enz. waarop ons letterminnend publiek in de laatste jaren wordt vergast. Als BAUR zegt: „Hoelang moest het nog duren, eer het Christendom den Romeinen zoo gevaarlijk voor den staat toescheen, als hier met de woorden ἀπέναντι τῶν δογμάτων καίσαρος wordt ondersteld?” dan schijnt hij te vergeten dat die aanklagt van de zijde der Joden kwam en zelfs zoo weinig ingang vond bij de Romeinen, dat deze aanstonds de geheele zaak lieten varen, zoodra de Joden bevredigd waren.

[2] Hand. 16 : 3. [3] Hand. 17 : 10—15.

PAULUS naar Korinthe. Hier kwamen SILAS en TIMOTHEUS van Macedonië weder bij hem [1], en van hier zou hij nu, volgens een vrij algemeen gevoelen, zijne brieven aan de Thessalonicensen hebben geschreven, ongeveer in het jaar 52 of 53 van onze tijdrekening. [2]

Ziedaar het berigt der Handelingen! Sluiten hiermede de voorstellingen van de stichting der gemeente, zooals wij die in den 1sten brief aan de Thess. verspreid vinden?

Wat den grootsten omtrek betreft, merken wij de overeenkomst op van het verhaal dat PAULUS kort voor zijne komst te Thessalonica, in Philippi geweest en daar mishandeld was [3], gelijk hij zich kort daarna te Athene bevond [4]. Maar nu de bijzonderheden! Hoe men ook over de vermelding der namen SILVANUS en TIMOTHEUS in het opschrift van den brief moge denken — wij komen later hierop terug — in ieder geval zal men wel als hoogstwaarschijnlijk aannemen, dat hieruit blijkt, hoe SILVANUS en TIMOTHEUS aan de Thessalonicensen bekend waren. Een eenvoudige groet als van onbekende, maar geestelijke broeders is toch niet ligt aan te nemen in den aanhef van een brief. Wat wij hoogstwaarschijnlijk noemden, heeft ook geen bezwaar in de vermelding van SILVANUS, die in de Handelingen, onder den naam van

---

[1] Hand. 17 · 16—18 : 5.

[2] De berekening steunt op het berigt — Hand. 18 : 2 — aangaande den keizer CLAUDIUS, die in 54 stierf. — J. C. M. LAURENT zocht onlangs — A. a. o. S. 488 ff. — aan te toonen dat niet 52 maar 49 het jaar van de verdrijving der Joden uit Rome door CLAUDIUS, was.

[3] 1 Th. 2 : 2, verg. Hand. 16 : 11 vv.

[4] 1 Th. 3 : 1, vgl. Hand. 17.

SILAS [1], als medestichter van de gemeente te Thessalonica wordt genoemd. Anders is het met TIMOTHEUS gesteld. Was deze dan niet bekend aan de Thess.? Volgens den brief wel; want hier wordt berigt dat PAULUS TIMOTHEUS van Athene tot hen zond, gelijk hij hen werkelijk bezocht [2]. De Handelingen laten intusschen het tegenovergestelde vermoeden. Wij hebben slechts te zien in welk verband TIMOTHEUS daar voorkomt.

Met SILAS te Lystre gekomen, maakte PAULUS kennis met TIMOTHEUS, dien hij met zich wilde nemen en ter wille van de Joden deed besnijden [3]. De reis werd voortgezet naar Troas, vanwaar PAULUS met zijn gezelschap, op de nachtelijke verschijning van den Macedoniër naar Philippi vertrok, waar *hij en Silas* in de gevangenis werden geworpen [4]. Of TIMOTHEUS van dit alles getuige was, dan of hij welligt eenigen tijd te Lystre moest achterblijven, ten gevolge van de besnijdenis, waaraan PAULUS hem onderworpen zou hebben, hiervan zwijgt de berigtgever. Zeker deelde hij niet in de gevangenschap, anders ware ook zijn naam wel vermeld geworden. Was hij medegegaan naar Philippi, dan behoorde hij waarschijnlijk tot „de broeders", die PAULUS en SILAS, na hunne bevrijding bij LYDIA aantroffen [5]. In geen geval ging hij toen mede naar Thessalonica, want het verband toont duidelijk aan, dat PAULUS en SILAS alleen daar-

---

[1] „Gelijk PAULUS voor zijn Hebreeuwschen naam een Latijnschen had aangenomen, die daarmede eenigermate overeenstemde, zoo ook SILAS," zegt VAN DER PALM, in zijne aanteekeningen op 1 Th. 1: 1.

[2] 1 Th. 3 : 1—6. [3] Hand. 16 : 1—3, vgl. Gal. 2 : 3.

[4] Hand. 16 : 4—24.

[5] Vs. 25—40.

heen gingen [1], gelijk ook alleen hunne namen, in het verhaal van de stichting der gemeente aldaar, worden genoemd [2]. Zonder vermelding vanwaar hij kwam — van Lystre? van Philippi? of van....? — vinden wij TIMOTHEUS bij SILAS te Berea, terwijl PAULUS van daar naar Athene ging. Het is waar, hier zou TIMOTHEUS met sommige Thessalonicensen kennis hebben kunnen maken, n. l. met de Joden, die vandaar de inwoners van Berea kwamen opzetten tegen de christenpredikers; maar of eene dergelijke kennismaking bedoeld is in den brief? Met de zending van Athene naar Thessalonica, door den brief herinnerd [3], is het niet beter gesteld. Het verhaal van PAULUS' togt naar- en van zijn verblijf te Athene, doet ons wel opmerken, dat PAULUS zonder SILAS en TIMOTHEUS

---

1) Er bestaat geen reden waarom men — Hand. 16 : 40 — bij *καὶ ἐξῆλθον* aan meer personen zou denken dan die *ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καί ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς παρεκάλεσαν αὐτούς*. Het is dezelfde zin en het subject blijft dus hetzelfde. Dit geldt ook van het volgende vers, want „zij die uit Philippi gingen" en geen andere, worden bedoeld met *διοδεύσαντες δὲ..... ἦλθον κτλ.* — Als proeve van wat soms in onze dagen onder den naam van schriftverklaring wordt geschreven, diene het volgende staaltje van exegetische juistheid. In LANGE's Bibelwerk — Des N. Ts. Vter Th. der Apostel Geschichten. Theologisch bearbeitet von G. V. LECHLER, homiletisch von K. Gerok., 1860. S. 241 — zegt LECHLER, als aanteekening op Hand. 17 : 1, „Sie reisten aber, *mit Silas und Timotheus*, von Philippi aus, u. s. w.," alsof SILAS niet met PAULUS de *Sie* vormde! En TIMOTHEUS? Bij het laatstvoorgaande vers had LECHLER gezegd — S. 234 — „'Ἐξῆλθον bezieht sich nur auf PAULUS und SILAS, und setzt gegenüber der früheren communikativen Form (nach V. 16 f.) voraus, dasz mindestens LUKAS, vielleicht auch TIMOTHEUS, in Philippi vorderhand zurückblieben." En dan heet het weder bij de verklaring van 17 : 10—14 — S. 242 — „während SILAS und der inzwischen wieder zu ihnen geflosżene TIMOTHEUS u. s. w." met verwijzing naar vs. 10, alsof daar TIMOTHEUS' achterblijven te Thess. vermeld ware!

2 17 : 14. 3 3 : 1—6.

derwaarts ging en evenzeer zonder hen vandaar vertrok naar Korinthe, waar zij eerst tot hem kwamen [1], maar volstrekt niet, dat hij van Athene TIMOTHEUS naar Thessalonica zond.

Deze bezwaren heeft men gevoeld, en, bewust of onbewust, uitgaande van de stelling: wat de Handelingen zeggen is waar, wat de brieven zeggen is waar, dus moet er overeenstemming zijn in hetgeen zij berigten [2] — heeft men op tallooze wijzen getracht deze bedenkingen op te lossen, door verbinding, invoeging en weglating, waarbij de exegese haar karakter van verklaring ten eenenmale verloor. Om geen boekdeel vol te schrijven alleen over dit vraagstuk, zullen wij slechts met een woord van de voornaamste gissingen en zoogenaamde oplossingen spreken.

De meeste komen op het volgende neêr: PAULUS zond, volgens de Handelingen [3], zijne geleiders van Athene naar Berea terug, met de boodschap aan SILAS en TIMOTHEUS om ten spoedigste tot hem te komen. Maar eerst, zegt men, moest TIMOTHEUS naar Thessalonica gaan [6]. Kan dit niet volgehouden worden, omdat het *ἐπέμψαμεν Τιμόθεον* [4] moeijelijk met CREDNER [5] van een schriftelijk bevel aan TIMOTHEUS verstaan kan worden, en het *εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι*, onmiddelijk aan de zooeven genoemde woorden voorafgaande, de tegenwoordigheid

---

[1] Hand. 17 : 14—18 : 5.

[2] Godgeleerden als Lange, Lechler, Riggenbach enz. enz. zijn niet aprioristisch; zij zeggen dit zelve.

[3] 17 : 15. [4] 1 Th. 3 : 2.

[5] Vgl. Baumgarten-Crusius. a. a. O. S. 121.

[6] Dit gevoelen werd o. a., in navolging van HUG en HEMSEN, voorgestaan door K. WIESELER, *Chronologie des apost. Zeitalters* 1848. S. 248 f. vgl. Reuss a. a. O. S. 68.

van TIMOTHEUS te Athene onderstelt, op het tijdstip dat PAULUS hem naar Thessalonica zond, zoo beslist men, dat TIMOTHEUS en SILAS naar Athene kwamen, vanwaar PAULUS den eersten naar Thessalonica, den tweeden naar Philippi zond [1], of wel, men laat SILAS te Berea blijven en van daar toevallig met TIMOTHEUS naar PAULUS wederkeeren, toen deze te Korinthe was [2]. Dat van dit alles in het verhaal der Handelingen niets te lezen is, wordt toegestemd; zelfs is het merkwaardig om te zien, hoe de verdedigers van een dezer stellingen, de afwijkende meeningen bestrijden met den uitroep „maar daarvan spreken de Handelingen niet." Alsof zij voor één dezer gissingen plaats laten! Vraagt men, hoe het komt dat de schrijver der Handelingen niets zegt van TIMOTHEUS' verblijf of aankomst te Athene, het antwoord is eenvoudig. LUCAS, zegt men — en men bedoelt hiermede niemand anders dan den schrijver der Handelingen — LUCAS was nog niet de voortdurende reisgenoot van PAULUS en kon dus zeer wel onbekend zijn met een zoo weinig beduidend voorval uit de oudere geschiedenis van PAULUS [3]; of wel — wat op hetzelfde neêrkomt —

---

[1] Deze meening is o. a., na MICHAËLIS, SCHOTT en PELT, verdedigd door KOCH, a. a. O. S. 15—16.

[2] Vrij uitvoerig wordt dit gevoelen verdedigd door PALEY, l. l. p. 190 seqq. Verder werd het o. a. voorgestaan door EICHHORN, BERTHOLDT, SCHNECKENBURGER, gedeeltelijk door WIESELER — a. a. O. S. 248 —, terwijl DE WETTE de keus laat tusschen „TIMOTHEUS allein, oder mit SILAS" — a. a. O. 6e A. S. 275 —, EWALD —. *Die Sendschreiben des Ap. Paulus.* 1857 S. 32 en *Geschichte des Ap. Zeitalters.* 1858. S. 456; — laat TIMOTHEUS alleen naar Athene komen. Evenzoo LECHLER — a. a. O. S. 246. —, terwijl RIGGENBACH — in *Lange's Bibelwerk*, des N. Ts. 10ter Th. „die beiden Briefe Pauli an die Thessalonicher". 1864. S. 45 — verschillende gevoelens noemt, met de opmerking: „Schwierigkeit ist keine, nur eine Lücke, deren Ergänzung nicht unwidersprechlich nur eine sein kann." (!)

[3] Zoo KOCH, a. a. O. S. 15.

Lucas was nog in Philippi gebleven, derhalve heeft hij dit welligt niet gehoord [1]; terwijl men ons laat gissen naar de gronden, waarop de kennis van al deze bijzonderheden omtrent Lucas steunt. Of dergelijke verklaringen in staat zijn de geloofwaardigheid te bevestigen van hetgeen Lucas werkelijk berigt, laten wij voorloopig onbeslist.

Intusschen kan het ons niet ontgaan, hoe de resultaten van deze geleerde harmonistiek, in onderlingen strijd gewikkeld, voor een groot gedeelte op deze wijze worden vernietigd. Voorts geldt tegen elk der gevoelens, die beurtelings als alléén proefhoudend worden voorgedragen, deze beschuldiging: het is de vraag niet wat mogelijk zou kunnen zijn, maar wat werkelijk is. Wij wenschen niet te weten, op welke wijze de berigten der Handelingen en brieven in elkander geplooid en gedrongen kunnen worden, en of men zoo een schoonschijnend geheel kan krijgen, maar wij wenschen te weten wat waar, wat geschiedenis is. Daartoe moeten de verhalen niet als de stukjes van een legkaart in elkander gepast, maar vergeleken worden. Is de voorstelling van den Thess.-brief juist en was Timotheus, hetzij tegelijk met Paulus, hetzij later, met de christenen van Thessalonica in kennis gekomen, dan is de voorstelling van de Handelingen voor het minst onvolledig; terwijl, in het omgekeerde geval, de brief onwaarheid bevat. Ziedaar een verschil! Is het waar — volgens den brief — dat Paulus Timotheus *van Athene* naar Thessalonica zond, dan is het verhaal van Handelingen 17 : 14 — 18 : 5 onwaar, volgens hetwelk Paulus *zonder* Timotheus te Athene kwam, bleef en van

---

[1] Zoo b. v. Ewald, a. a. O. S. 456, en Lechler a. a. O. S. 246.

daar vertrok, terwijl hij dezen eerst te Korinthe wederzag, na hem te Berea verlaten te hebben [1]. In het omgekeerde geval behelst de brief onwaarheid. Hier is meer dan verschil, hier is strijd; de twee berigten sluiten elkander uit.

Vraagt men, afgezien van het reeds behandelde, of de zending van TIMOTHEUS, zooals daarvan in den brief wordt gesproken, waarschijnlijk is, volgens hetgeen de Handelingen ons berigten aangaande PAULUS' betrekking tot de gemeente te Thessalonica, dan moet ons antwoord ontkennend zijn. Tusschen PAULUS' komst te Athene en zijn vertrek van Thessalonica, ligt alleen zijn verblijf te Berea [2]. Dit verblijf kan niet van langen duur geweest zijn. Want vond de evangelieprediking hier aanstonds bereidwil-

---

[1] Hoe onwaarschijnlijk de in den brief vermelde zending van TIMOTHEUS, volgens het verhaal van de Handelingen is, moge nog uit de volgende opmerkingen blijken. Silas en Timotheus moesten *ὡς τάχιστα* bij PAULUS komen, die te Athene op hen wachtte, — *ἐκδεχομένου αὐτούς* Hand. 17 : 15—16. — Dit wist „de te Philippi achtergebleven LUCAS;" dit deelde hij mede, en hij zou niet onderzocht hebben, of SILAS en TIM. spoedig waren gekomen, en zoo niet, waaraan die vertraging was toe te schrijven? Vindt men het waarschijnlijk dat hij *gehoord*, maar niet *vermeld* heeft, dat TIMOTHEUS naar Athene gekomen, aanstonds naar Thessalonica gezonden werd? Of zou hij soms gemeend hebben, dat TIMOTHEUS *ten spoedigste* van Berea naar Athene of Korinthe gaande, zijn weg over Thessalonica nam, hetzij uit eigen beweging, of op schriftelijk bevel van PAULUS, om de daar wonende christenen, in het voorbijgaan — alles ter bespoediging van zijn reis — in hun geloof te versterken en te vertroosten? Zegt Lucas — Hand. 18 : 5 — *ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος*, dan ligt het voor de hand als zijn bedoeling aan te nemen, dat beide *te gelijk* (en wel volgens 17 : 14—15 van Berea) te Korinthe kwamen. Maar is die *gelijktijdige* komst waarschijnlijk, wanneer TIMOTHEUS van Athene, SILAS daarentegen van Philippi of Berea kwam?

[2] Hand. 17 : 10—14.

lige hoorders, naauwelijks vernamen de Joden van Thessalonica dit, of zij kwamen naar Berea om het werk van den apostel te verbreken, waarop deze aanstonds door de broeders werd weggezonden. Had hij te Thess. slechts drie weken kunnen prediken, zeker was hij hier dan niet langer geweest. Voegt men hier enkele dagen bij voor de reis van SILAS en TIMOTHEUS, om ten spoedigste van Berea te Athene bij PAULUS te komen, dan kan het ongeveer ééne maand geleden zijn, dat PAULUS van Thessalonica vertrokken was. Voor het verblijf te Athene, eer TIMOTHEUS werd weggezonden, kunnen wij niet vele dagen aan die tijdsbepaling toevoegen, want blijkens de Handelingen was PAULUS' verblijf te Athene van korten duur. Nu zegt PAULUS wel in zijn brief aan de Thessalonicensen [1], dat hij pas πρὸς καιρὸν ὥρας προσώπῳ οὐ καρδίᾳ van hen gescheiden was, maar zou die tijd niet langer dan ééne maand zijn geweest? In zoo korten tijd zou hij ἅπαξ καὶ δὶς door den satan verhinderd zijn in de volvoering van zijn plan, om de Thessalonicensen te bezoeken! Geen bezwaar, heeft men gezegd, „wanneer hij de eerste maal in Berea, de tweede maal in Athene aan een terugkeer naar Thessalonica heeft gedacht" [2]. Maar de Handelingen zeggen niets hiervan en verraden zelfs geen flaauw spoor van dergelijke plannen. PAULUS zou slechts ééne maand geduld hebben gehad en toen reeds μηκέτι στέγων [3] geworden zijn, in die mate zelfs dat hij zijn gezelschap — dat hem toch al ontbrak, volgens de Hand. — tot zijne geruststelling

---

[1] 2 : 17.
[2] J. P. LANGE, *das apost. Zeitalter.* 1853. Bd. I. S. 111.
[3] 1 Th. 3 : 1, 5.

van zich liet gaan, en dat, daar „zonder hulp te zijn in een stad, als Athene, het middelpunt der grieksche beschaving, bijzonder ijverig in de vereering van goden en vol tempels en altaren onzen apostel aan vele ongemakken moest bloot stellen [1].”

Volgens de Handelingen [2] bestond de jeugdige gemeente te Thessalonica uit Joden, een groote menigte der „godvreezende Grieken” of proselieten en niet weinige der voornaamste vrouwen. Van Heidenen wordt niet gesproken.

Geheel anders is het in den brief. Volgens de voorstelling, die hier van de gemeente wordt gegeven, bestond zij uit heiden-christenen. Want legt Paulus zijne lezers zonder onderscheid de zelfbekentenis in den mond: *πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων δουλεύειν θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ* [3], dan spreekt hij ongetwijfeld als tot voormalige heidenen. Hetzelfde doet hij, wanneer hij iets verder, met het oog op de gemeenten in Judea zegt: *τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων* [4]. Joden toch konden bezwaarlijk *ἴδιοι συμφυλέται* van de Thessalonicensen genoemd worden [5]. Worden de Joden zoo buitengesloten: de proselieten evenzeer, wegens de eerstgenoemde plaats, want van deze kan evenmin als van de joden gezegd worden, dat zij zich bij hunne bekeering tot het christendom — bij hunne *kerstening* zou prof. Moll zeggen — *van de afgoden* tot God hadden gewend.

---

[1] Woorden van Koch, a. a. O. S. 227.

[2] 17 : 4.

[3] 1 Th. 1 : 9.

[4] 2 : 14.

[5] Heeft Lünemann — a. a. O. S. 63 — dit niet regt verdedigd; zonder eenigen grond is zijn bijgevoegde meening, dat de Apostel hier „mehr *im Sinn hat*, als er mit *Worten ausspricht*.”

Natuurlijk was ook dit verschil tusschen de Hand. en den brief in veler oog slechts schijn. PALEY, J. J. BURGERHOUDT [1], SCHOTT [2] en KOCH [3] wezen er opzetttelijk op, hoe men slechts de lezing σεβομένων καὶ Ἑλλήνων [4] had te kiezen om in het berigt der Handelingen voor de heiden-christenen plaats te maken. Aan bijval, al was hij niet groot, ontbrak het hun niet [5]. Maar wij wezen vroeger reeds aan [6], dat die lezing verworpen moet worden, terwijl wij nu als een nieuw bezwaar tegen hare echtheid op de gewenschte overeenstemming tusschen brief en Hand. kunnen wijzen. Een anderen grond om het genoemde bezwaar op te heffen heeft men [7] gezocht in de opmerking, dat PAULUS blijkens den brief langer dan drie weken in Thessalonica zal gewerkt hebben, en dat men dus de drie in de Hand. vermelde sabbaten zoo moet opvatten, alsof er stond: gedurende dien tijd predikte hij aan de Joden en zette vervolgens zijn werk voort onder de Grieken. Maar teregt is hiertegen ingebragt, dat het verblijf van den apostel, volgens het verhaal van de Handelingen, niet langer dan ruim drie weken gesteld kan worden, aangezien niets een dergelijke verlenging wettigt [8]. Zoo moest men naar een derde redmiddel omzien

---

1 Specimen academicum de coetus Christianorum Thessalonicensis ortu fatisque, et prioris Pauli iis scriptae epistolae consilio atque argumento. L. B. 1825. p. 93 seq.

2 L. l. p. 3.

3 A. a. O. S. 8.

4 Hand. 17 : 4.

5 LACHMANN b. v. en LÜNEMANN S. 3.

6 Zie boven bl. 23 noot 3.

7 O. a. PALEY l. l. p. 194. SCHOTT l. l. p. 3. WIESELER a. a. O. S. 40—41.

8 Zoo b. v. KOCH, S. 9. RIGGENBACH S. 1.

en men [1] vond het in de stelling: de Handelingen spreken slechts van drie sabbaten, waarop PAULUS tot de Joden en proselieten sprak, welnu, in de tusschenliggende dagen onderhield hij zich met de heidenen. Maar nu zag men geheel voorbij, dat de Handelingen ook hiervan niets zeggen, en dat derhalve die inlassching willekeurig, zonder geschiedkundigen grond is. Bovendien blijft van volle kracht de opmerking, dat de bekeerde Joden en proselieten, door de Handelingen uitdrukkelijk vermeld, niet passen in de voorstelling van de gemeente, zooals de brief ons die geeft.

Zetten wij onze vergelijking verder voort, dan vinden wij nog meer verschil. Vraagt men, met het berigt van de Hand. voor zich, hoe PAULUS, tijdens zijn verblijf te Thessalonica, in zijn levensonderhoud voorzag, men zal, met het oog op vs. 5—9, vermoeden, dat JASON de gastheer van den apostel geweest is. Maar hoe daarmede het *νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν* van den brief [2], in overeenstemming gebragt? Door met sommigen, als OLSHAUSEN [3] en KOCH [4], den aangevangen arbeid te verklaren, uit het plan van PAULUS om langer te Thessalonica te blijven, dan hij werkelijk deed om het oproer der joden, wordt de moeijelijkheid niet weggenomen. Want deze bestaat hierin, dat de schrijver der Hand. niets toont te weten van dat plan, noch van den aangevangen arbeid van PAULUS. Nu zegge men niet, dat hij zich niet inliet met den

[1] Gelijk bl. 34 noot 8.

[2] 2 : 9.

[3] H. OLSHAUSEN, *Bibl. Commentar üb. sämmtlichen Schriften des N. Ts.* Bd. IV. 1840. S. 418.

[4] a. a. O. S. 10.

handenarbeid des apostels, want zijn verhaal van PAULUS' verblijf te Korinthe bewijst het tegendeel [1]. Doen de besproken woorden uit den brief aan een langer verblijf dan drie weken denken, die onderstelling wordt bevestigd door menige zinsnede uit den brief, welke volkomen onverklaarbaar is, zoo wij ons aan de Handelingen moeten houden. Volgens deze kan het hoogstens twee of drie maanden geleden zijn, dat PAULUS de gemeente gesticht had, en nu zou zij reeds, wegens betoonde volharding in geloof, een type genoemd kunnen worden, voor allen die gelooven in Macedonië en Achaje! [2] Wat baat hier tegen het stellen der „bedenkelijke vraag: hoe lang moet een christengemeente bestaan hebben, om een voorbeeld voor anderen te worden?" [3] Evenmin wordt het verschil op voldoende wijze vereffend, wanneer wij met BLEEK [4], wat in ieder geval willekeurig is, een tijdsverloop van zes maanden willen aannemen. Als wij denken aan hetgeen in de Handelingen aangaande de gemeente te Thessalonica is berigt, moeten wij PAULUS dan niet van leugen, of voor het minst van onbehoorlijke overdrijving beschuldigen, onbehoorlijk vooral met het oog op gemeenten als die te Philippi en te Berea, wanneer wij hem aan de Thessalonicensen zien schrijven: *ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ κυρίου, οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλ' ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἔχειν ἡμᾶς λαλεῖν*

---

[1] Zie Hand. 18 : 1—3.

[2] 1 Th. 1 : 7.

[3] LANGE, a. a. O. S. 111.

[4] F. BLEEK, *Einleitung in das N. T. herausgegeben von J. F. Bleek*, 1862. S. 381.

τι ? [1] „De hoffelijkheid, die aan de christelijke gemeenten zoo veel goeds als mogelijk was, deed zeggen," [2] moge volkomen in den geest van den apostel haar verklaring vinden; wij twijfelen er toch aan, of PAULUS ooit de hoffelijkheid zoo ver gedreven heeft. Ook is het niet een enkel gezegde, dat hier onze aandacht trekt, maar een voorstelling, die den geheelen brief door zigtbaar is. [3] De indruk, dien deze brief maakt op een lezer, die niets van de Handelingen weet, kan wel geen andere zijn dan deze, dat PAULUS langen tijd met de beste gevolgen onder de Thessalonicensen heeft gearbeid, lief en leed met hen deelde en daarom zeer begeerig was, hen, zijne vrienden, die hij „als een vader zijne kinderen" heeft vermaand en vertroost [4], weder te zien, al was hij ook nog niet lang van hen gescheiden. Maar deze voorstelling te rijmen met het verhaal van de drieweeksche stichting der gemeente, gelijk wij dit in de Hand. vinden, is onmogelijk. — De slotsom van onze vergelijking is gemakkelijk op te maken. Zij is eenvoudig deze. Het verschil in de berigten van de Handelingen en den brief is van dien aard, dat zij niet met elkander kunnen over-

---

[1] 1 Th. 1 : 8. — „Uit eene aanzienlijke handelstad als Thessalonica konden geruchten zich ligt wijd en zijd verbreiden," zegt Dr. Vissering bij deze plaats en tracht zoo de woorden van den tekst te regtvaardigen, hetgeen door anderen — zie b. v. von Hofmann, a. a. O. S. 279 — ongeveer op dezelfde wijze geschiedt. Wij hebben hier niets tegen; maar zouden feiten, als die wij Hand. 16 : 12—40 verhaald vinden, van Philippi uit minder spoedig verbreid zijn?

[2] Met deze woorden tracht Hilgenfeld — Zeitschrift, a. a. O. S. 232 — het oude gevoelen te handhaven. — Men vergelijke Laurent, a. a. O. S. 499 ff.

[3] Vgl. 1 : 3, 5. 2 : 19, 20. 4 : 9, 10 of liever 1 Th. passim

[4] 2 : 11.

eengebragt worden. Gedeeltelijk is dit reeds door sommigen sedert jaren erkend. Zóó zeide Wurm [1], na bestrijding van de harmonistische pogingen van Schneckenburger, Eichhorn, Bertholdt, Hug, Hemsen en Schott: langs welken weg men ook eene vereeniging beproeve tusschen 1 Thess. 3 : 1 vv. en Hand. 17 : 15—18 : 5, men stuit immer op tegenspraak. Vóór hem had Schrader [2] reeds aangetoond, dat er aan geen vereeniging te denken viel. Doch men sloeg nu een verkeerden weg in, om tot een bevredigende oplossing te komen. Men plaatste den brief in een later tijdperk van des apostels leven; men ontwierp nieuwe reizen naar Thessalonica, om met Wurm [3] den brief, op reis van Antiochië [4] naar Griekenland, door Paulus geschreven te achten, tusschen 52 en 53, of met Schrader [5] gedurende de drie maanden, die Paulus volgens Hand. 20 : 2—3 in het jaar 58 in Griekenland doorbragt, of wel, men plaatste den brief met Köhler [6] buiten het bereik van de berigten der Handelingen, in het jaar 66, toen Paulus, volgens een vrij algemeen gevoelen, reeds twee jaren dood was. Waren niet de meeste dezer gissingen door felle bestrijding van hare gronden onhoudbaar bevonden, zoo zouden zij ons voor het oogenblik toch weinig kunnen baten, want zij kunnen wel eenige der behandelde bezwaren uit den weg ruimen, maar volstrekt niet alle. Inzonderheid blijft alles van kracht, wat aangaande de

---

[1] „Ueber die Zeitbestimmungen im Leben des Apostels Paulus," in 't *Tübinger Zeitschrift für Theologie* 1833. I. S. 76.

[2] Paulus a. a. O. I. S. 66, 67, 162. [3] A. a. O. S. 73—78.

[4] Hand. 18 : 22. [5] A. a. O. S. 90—95, 161—175.

[6] Versuch üb. die Abfassungszeit der epist. Schriften im N. T. und in der Apocalypse. 1830 S. 112 ff.

stichting van de gemeente is gezegd [1]. Daarom was Baur [2] volkomen in zijn regt, toen hij, na vermelding van het verschil tusschen de Handelingen en den brief, zeide: „Over dit alles glijdt men gewoonlijk zeer gemakkelijk heen, en men denkt er ten hoogste aan, de vervaardiging van den brief een weinig later te stellen, hetgeen dan een volgenden criticus de gelegenheid schenkt, door het uitvinden van nieuwe mogelijkheden, al zijne scherpzinnigheid in te spannen ter verdediging van het gewone gevoelen, als het meest waarschijnlijke; doch met zulke palliatiefmiddelen wordt het dieper liggend gebrek niet opgeheven; maar slechts voor het oogenblik bedekt."

Vraagt men: wat dan noodwendig uit het opgegeven verschil volgt? het antwoord kan niet twijfelachtig zijn. *Onhistorisch* is òf het verhaal van de Handelingen, òf van den brief, òf wel — want ook dit is mogelijk — van beide. Bevat de brief de bedoelde ongeschiedkundige bijzonderheden, dan kan hij niet door Paulus geschreven zijn, want men mag met reden onderstellen, dat hij wel bekend zal geweest zijn met hetgeen zoo onmiddelijk zijn persoon en werk betrof. Gewigtige bedenking derhalve tegen de echtheid van den brief, zoo de berigten der Handelingen altijd overeenkomstig de waarheid zijn. Maar is dit dan zoo zeker? Mij dunkt, de bezwaren tegen het zuiver historisch karakter van de Handelingen, gedurende de laatste jaren in het midden

---

[1] De namen der bestrijders van een lateren vervaardigingstijd van onzen brief, vindt men met hunne werken vermeld bij Wieseler a. a. O. S. 241—253; Koch a. a. O. S. 22—26; Davidson l. l. p. 433—443; Bleek a. a. O. S. 381; Lünemann a. a. O. S. 9; en anderen, die zich in meerdere of mindere mate onder deze strijders hebben gerangschikt.

[2] *Paulus*, S. 484.

gebragt, zijn op te stevige grondslagen gebouwd en te gewigtig van aard, dan dat wij hier zoo onvoorwaardelijk een bevestigend antwoord kunnen geven. Is de herinnering van den naam van ZELLER hier niet voldoende, dan denke men aan de geheele tubingsche school, met hare binnen- en buitenlandsche vertakkingen. Is het hier bedoelde historisch-kritisch proces reeds zoo ver gevorderd, dat men zonder vrees voor overdrijving, van de onmogelijkheid spreken kon om b. v. den brief aan de Galaten met de Handelingen in overeenstemming te brengen; zeker geven die jongste onderzoekingen ons meer dan voldoenden grond, om de echtheid van den brief niet zoo onmiddelijk prijs te geven aan het verhaal van de Handelingen. Wel verandert de zaak van gedaante en welligt ware het verschil als een scherp wapen tegen de echtheid van den brief aan te wenden, wanneer deze om andere redenen verworpen moet worden; maar dit onderzoeken wij dan eerst. Tot zoo lang kan ook de derde mogelijkheid — noch de Handelingen, noch de brief zijn historisch — buiten behandeling blijven.

Intusschen hebben wij door ons vergelijkend onderzoek, met het oog op de echtheid van den brief, verloren en gewoñnen. Verloren, in zoo ver de bepaling van den tijd, waarop hij geschreven is, nu oneindig moeijelijker geworden is, aangezien wij dan hier den leiddraad der Handelingen niet mogen volgen. Dit geschiedt wel meestal, ook door hen, die het verschil in de berigten van de Hand. en 1 Thess. erkennen, maar het willekeurige van dergelijke behandeling van geschied- en tijdrekenkundige vraagstukken, valt aanstonds in het oog. Zijn de buitenste omtrekken van PAULUS' reizen volgens de Handelingen over het algemeen juist — wat mij niet onwaar-

schijnlijk, hoewel niet genoegzaam bewezen, voorkomt — dan kunnen wij welligt aannemen, dat PAULUS dezen brief uit Korinthe schreef, maar in ieder geval blijft dit, en nog meer het jaartal, volkomen onzeker. Wel verre dus van met LANGE [1] „de overeenstemming van de Handelingen met de geschiedenis en reizen van PAULUS, zoo naauwkeurig" te noemen, „dat men evengoed de Handelingen als een doorloopenden kommentaar op de brieven van PAULUS, als omgekeerd deze als kommentaar op gene beschouwen kan", meenen wij, dat een onderzoek naar de echtheid der brieven onafhankelijk van de Handelingen behoort ingesteld te worden, om daarna aan de verkregen geschiedkundige stof het historisch karakter van den „kommentaar-Handelingen" te toetsen. Dit over het verlies. — Gewonnen hebben wij daarentegen door ons onderzoek, dat wij nu een der bedenkingen van BAUR [2] tegen de echtheid van den brief, als bevatte zijn hoofdinhoud niets anders dan eene zeer gerekte uiteenzetting van de ons uit de Handelingen bekende bekeeringsgeschiedenis der Thessalonicensen, als onwaar moet afgewezen worden. Wel meent BAUR zich voor eene gevolgtrekking, als wij zoo even maakten, te dekken, door de opmerking „hetzij, dat de schrijver van den brief deze geschiedkundige stof onmiddelijk uit de Handelingen of uit een andere bron heeft geput" [3], maar daar-

[1] A. a. O. S. 108. [2] *Paulus*, S. 481.

[3] ZELLER schijnt op deze reserve niet gelet te hebben, toen hij — a. a. O. S. 258 — tegenover BAUR beweerde: „Andere gronden maken het mij echter waarschijnlijk, dat de Thess.-brieven ouder zijn dan de Handelingen." — Had GRIMM er acht op geslagen, dan had hij zich welligt — a. a. O. S. 815 — minder vrolijk gemaakt over het anachronisme door BAUR begaan, volgens de resultaten van zijne kritiek, door den 1 Thess.-brief afhankelijk te stellen van de Handelingen.

mede heeft hij òf niets gezegd, òf zijne hoofdstelling omvergeworpen. Want wil hij er mede te kennen geven, dat het geheele verschil — volgens hem zeer belangrijk en niet te vereffenen [1] — voldoende verklaard wordt door de onderstelling van een oorspronkelijke geschiedenis van de stichting — wat de duitschers eene *Urgeschichte* zouden noemen — waarvan, zoowel de berigten in de Handelingen, als die van den brief, een latere bewerking zijn, dan kunnen de laatste niet meer „eene zeer gerekte uiteenzetting" van de eerste genoemd worden. Doch afgezien hiervan, is de geheele bedenking op het standpunt van BAUR uiterst zwak en den grooten geschiedvorscher onwaardig. Eerst heeft hij het ongeschiedkundig karakter van de Handelingen, mede door een beroep op de brieven, in het licht gesteld en daarna bestrijdt hij de echtheid van zeer vele brieven, mede door die ongeloofwaardige verhalen der Handelingen daartegen te keeren. In omgekeerde orde volgt BAUR hier dezelfde methode, bij zoovele zoogenaamde critici van geheel andere beginselen, geacht, om b. v. de echtheid van de brieven met de Handelingen en de echtheid van de Handelingen, met de brieven te bewijzen, waarbij beurtelings als waarheid wordt aangenomen, wat eigenlijk bewezen zou worden [2].

Hebben wij na het voorafgaand onderzoek geen reden, om ten gunste van de echtheid des briefs „wegens treffende overeenstemming" in geschiedkun-

---

[1] Zie zijn *Paulus*, S. 484.

[2] Voor wie tijd en lust heeft, ware het misschien wel eens de moeite waard, op naam van aartsvaders of andere achtbare mannen, eene geheele literatuur te verdichten over Praeädamiten of welk onderwerp men wil. Volgens de bedoelde methode toch kon de echtheid en geloofwaardigheid dier boeken volkomen bewezen worden.

dige voorstellingen, naar de Handelingen te verwijzen, wij behoeven dan ook niet voor den schrijver des briefs het verwijt te vreezen, dat het berigt uit de Hand. zijn historische basis was. En dit zegt reeds veel. Niet alleen met het oog op de besproken bedenking van BAUR, maar ook met het oog op het nu volgend gedeelte van ons onderzoek, waarin wij den geschiedkundigen inhoud van onzen brief wenschen te vergelijken met de ontwijfelbaar echte brieven van PAULUS. Uit dit oogpunt beschouwd pleit het gevonden verschil ten voordeele van de echtheid. Getuige, om slechts dit eene voorbeeld te noemen, de verhouding tusschen den brief aan de Galaten en de Handelingen der Apostelen.

§ 2. VERGELIJKING MET DE ONTWIJFELBAAR ECHTE BRIEVEN VAN PAULUS.

Wanneer wij nu den historischen inhoud van den brief gaan vergelijken met de ontwijfelbaar echte brieven van PAULUS, dan is het misschien niet overbodig, vooraf rekenschap te geven van hetgeen wij hiermede beoogen. Onze bedoeling is niet zoozeer de waarheid van de hier gegeven geschiedkundige voorstellingen te bewijzen door hare overeenstemming met van elders bekende, genoegzaam gewaarborgde feiten aan te toonen. Bij gebrek aan berigten zullen wij dit slechts uiterst zeldzaam kunnen doen. Maar wat wij wenschen te onderzoeken is dit, of de bedoelde geschiedkundige bijzonderheden en voorstellingen regtstreeks van PAULUS afkomstig kunnen zijn. Tot toetssteen dienen ons daartoe de vier algemeen erkende hoofdbrieven van den Apostel aan de Romeinen, aan de Korinthiers en aan de Galaten. De

overige Paulinische brieven mogen, als betwiste geschriften, hier slechts zijdelings in aanmerking komen en niet afzonderlijk als bewijzen worden aangehaald, hoe gaarne wij ook voor enkele, met name voor den brief aan de Philippensen[1], een uitzondering zouden toelaten. Tot het voorwerp van ons onderzoek behoort alles wat de schrijver, als PAULUS, zegt over zich en zijne omgeving, zijne verhouding tot de gemeente, hare en zijne tegenstanders, haar toestand, benevens andere geschiedkundige bijzonderheden, die men teregt of ten onregte in den brief heeft gevonden. Die stof onder verschillende hoofdstukken te brengen, kwam ons minder geschikt voor, én omdat daarbij voortdurende herhaling onvermijdelijk zou zijn, én omdat men haar dan bijna in even zoovele hoofdstukken of paragrafen zou moeten verdeelen, als zij bijzonderheden bevat. Wij volgen eenvoudig den brief, zonder ons daarmede het regt te ontnemen, om hier en daar, wegens gelijksoortigheid van inhoud, eenige zaken te zamen te behandelen, die juist niet op elkander volgen.

In de eerste plaats trekt het opschrift onze aandacht. Het luidt aldus: *Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων ἐν θεῷ πατρὶ καὶ κυρίῳ Ἰησοῦ χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη.* Dit opschrift, afzonderlijk beschouwd, kon pleiten voor de stelling, die werkelijk hare verdedigers vond[2], dat de brief niet door PAULUS alleen, maar door hem, in vereeni-

---

[1] Het zij mij vergund dezen wensch te regtvaardigen door te verwijzen naar het akademisch proefschrift van Dr. P. C. VAN WIJK: *Onderzoek naar de echtheid van den brief van Paulus aan de gemeente te Philippi.* Weesp 1864.

[2] Welligt het krachtigst in WURM a. a. O. S. 75. Men vergelijke KOCH a. a. O. S. 50 en LÜNEMANN a. a. O. S. 18.

ging met SILVANUS en TIMOTHEUS, geschreven werd. In dat geval hadden wij hier zeker geen zuiver paulinisch schrijven voor ons. Maar bij een aandachtige lezing van den brief blijkt het tegendeel. Schijnen toch vele plaatsen, waar de eerste persoon in het meervoud voorkomt, het door ons verworpen gevoelen te begunstigen, andere voeren uitdrukkelijk PAULUS alleen sprekende in [1], zonder dat daarbij op eenige wijze blijkt, dat dan de beide andere schrijvers zich zoo lang terugtrekken. Met WURM te zeggen: „van PAULUS is het zeker niet te verwachten, dat hij zijne medearbeiders, slechts eershalve in het opschrift van zijne brieven noemt, maar wat hij in zijnen en hunnen naam spreekt, dat moet ook werkelijk van hen gelden," is weinig, of liever niets, afdoende. Zegt hij verder, dat een naam, gevoegd bij dien van den apostel, geen eenvoudige groet beteekenen kan, „daar de groeten, gelijk bij iederen schrijver, zoo ook bij PAULUS, aan het slot staan," dan komt hij met de geschiedenis in botsing; want kon het nog van SOSTHENES in den eersten, van TIMOTHEUS in den tweeden brief aan de Korinthiers twijfelachtig zijn — wat echter geenzins het geval is — de in het opschrift van den brief aan de Galaten genoemde *οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί* zullen dan toch zeker niet *medeschrijvers* van den brief zijn geweest. Evenmin volgt uit de vermelding van de namen in het opschrift, dat SILVANUS en TIMOTHEUS medeschrijvers van den brief waren „hoewel slechts in naam" [2], terwijl bovendien dit naamauteurschap even weinig beteekent, als het *zedelijk* deelgenootschap aan het schrijven van den

---

[1] B. v. 2 : 18. 3 : 5. 5 : 27.

[2] LÜNEMANN, a. a. O. „Beide werden als *Mitverfasser* dargestellt, obwohl die es nur dem Namen nach sind."

brief, dat Dr. AUBERLEN voor SILVANUS en TIMOTHEUS heeft uitgevonden [1]. Niet onmogelijk, zelfs niet onwaarschijnlijk, maar wel onbewezen, is wat EWALD [2] ons verzekert, dat n.l. PAULUS met hen, die hij in de opschriften noemt, den inhoud van zijn schrijven te voren overdacht en besproken zal hebben, zoodat zij wat het wezen van de zaak betreft ten volle met hem instemden, maar — en met deze slotaanmerking vereenigen wij ons ten volle — „de eigenlijke schrijver was hij zeker alleen, gelijk hij zich ook in het opschrift altijd het eerst noemt."

Vergeleken met de ontwijfelbaar echte brieven van PAULUS, draagt de vermelding van twee personen na PAULUS' naam in het opschrift, een zuiver paulinisch karakter, maar tevens blijkt de zelfstandigheid van die vermelding daarin, dat hier *twee* en niet als in de beide brieven aan de Korinthiërs slechts één persoon genoemd wordt naast den apostel; terwijl de algemeenheid van de Gal. 1 : 2 vermelde *οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί* dat verschil wettigt [3]. Zien wij, hoe PAULUS in het opschrift van den brief aan de Romeinen geen anderen naast zich noemt, dan mogen

---

[1] C. A. AUBERLEN bewerkte nog de beide eerste hoofdstukken van 1 Thess. voor Lange's Bibelwerk. Hij zegt daar, S. 7: „Der Apostel nennt..... SILVANUS und TIMOTHEUS als Mitverfasser, als *moralische Miturheber des Briefes*, obwohl er allein schreibt u. s. w."

[2] *Sendschreiben*, S. 9. „Wenn sich also PAULUS in diesen zuschriften andere als sendschreiber zugesellt," — dit is juist de vraag, of hij hen werkelijk als medeschrijvers noemt — „so muss er zwar gewiss immer mit diesen welche er als seine genossen nennt den inhalt eines sendschreibens zuvor berathen durchdacht und durchgesprochen haben u. s. w."

[3] Komen deze en dergelijke opmerkingen aan sommigen te nietig voor, men gelieve te bedenken, hoe men onzen brief als een namaaksel van de brieven aan de Korinthiers beschouwd en dan, op dergelijke schijnbaar nietige gronden, tegen de echtheid gestemd heeft.

wij zeggen: hij deed dit niet, tenzij er aanleiding toe bestond in de gemeente waaraan hij schreef. Die aanleiding is hier niet moeijelijk te gissen, daar wij van PAULUS zelven weten, dat hij op zijn bekeeringsreis door Griekenland werd bijgestaan in het werk der prediking door „SILVANUS en TIMOTHEUS" [1]. Hoogstwaarschijnlijk hadden zij hem derhalve ook naar Thessalonica vergezeld en waren zij nu elders bij hem, waarom PAULUS zeer natuurlijk hunne namen, voor de christenen te Thessalonica zoo naauw met den zijnen verbonden, bij het brengen van den vredegroet niet verzwijgen kon.

Verder verdient het opmerking, dat de naam PAULUS hier niet nader omschreven wordt, zoo als dit in de brieven aan de Rom. Kor. en Gal. het geval is, waar hij zich met meerdere of mindere bijvoegsels, *ἀπόστολος* noemt. Onverklaarbaar is zeker die weglating, indien de brief niet door PAULUS, maar naar het model zijner echte brieven is gemaakt, gelijk men dan ook bij de namen SILVANUS en TIMOTHEUS het woord *ὁ ἀδελφός* zou verwachten, omdat SOSTHENES en TIMOTHEUS aldus in de brieven aan de Korinthiërs worden beschreven [2]. Daarentegen is bij de onderstelling der echtheid, de reden gemakkelijk aan te wijzen, waarom PAULUS zijn apostelschap niet vermeldde. Want hij behoefde die waardigheid nog niet als in volgende jaren tegen zijne joodschgezinde medechristenen te verdedigen. Zóó geeft het eenvoudige *Παῦλος* ons een onmiskenbaar bewijs aan de hand van echtheid en vroege opstelling van den brief [3]. Had PAULUS zich eenmaal in den strijd, blijkens zijne brieven aan de Korinthiërs en Galaten,

[1] 2 Kor. 1 : 19. [2] 1 Kor. 1 : 1. 2 Kor. 1 : 1.
[3] Vgl. LÜNEMANN, S. 17.

gewend, aanstonds op te treden met zijn apostelschap „door Gods wil", hij kon dan die gewoonte volgen, ook waar dit misschien minder noodzakelijk was, als bij zijn schrijven aan de Romeinen [1], maar dan ware ook deze gewoonte niet ligt aan een verdichter ontsnapt.

Aanstonds na den groet volgt de ontboezeming van PAULUS' dankzegging aan God voor het geloof van de Thessalonicensen, op dezelfde wijze als dit in den eersten brief aan de Korinthiërs [2] en in dien aan de Romeinen [3] het geval is. De zelfstandigheid van de hier gebezigde woorden zal ons duidelijk blijken, wanneer wij in het vierde hoofdstuk meer opzettelijk zullen letten op de overeenkomst en het verschil van woorden en zinnen tusschen dezen brief en PAULUS' echte brieven. Dezelfde gang van gedachten, in twee andere brieven wedergevonden, pleit voor zijn paulinischen oorsprong, tenzij men om de eenheid van denkbeelden van navolging wil spreken; maar dan moet ook de echtheid ontkend worden òf van den brief aan de Romeinen, òf van dien aan de Korinthiërs. „Dat de schrijver zich hier in denzelfden kring van gedachten beweegt, als de apostel in het eerste hoofdstuk van den eersten brief aan de Korinthiërs" [4], bewijst op zich zelf niets tegen de echtheid, maar pleit wel voor haar. Wanneer BAUR verder dat zich bewegen van den schrijver zoodanig noemt, „dat hij uit den bijzonderen inhoud van den laatsten, de meest algemeene gedachten op den voorgrond plaatst", beroept hij zich te vergeefs op de tegenstelling, tusschen λόγος en δύναμις gemaakt [5]. Want leert eene vergelijking

[1] Rom. 1 : 2. Vgl. 1 Th. 2 : 4. [2] 1 Kor. 1 : 4.
[3] Rom. 1 : 8. [4] BAUR, Jahrb. a. a. O. S. 148.
[5] 1 Th. 1 : 5.

van 1 Th. 1 : 5 met 1 Kor. 2 : 4 en 4 : 20, dat de tegenstelling van λόγος en δύναμις, toegepast op de prediking van het evangelie, in den ruimsten zin genomen, volkomen paulinisch is; tevens leert zij hoe PAULUS die gedachte niet altijd met dezelfde woorden uitdrukte en dat het verschil te groot is om aan navolging te denken. Zegt de schrijver van 1 Thess.: ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει καὶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ; PAULUS schrijft aan de Korinthiërs [1]: ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, en elders [2]: οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀλλ' ἐν δυνάμει. Al aanstonds treft het verschil in de benaming van het onderwerp als *mijn evangelie*, of *mijn woord en mijne prediking*, of *het koningrijk Gods*. Heeft de laatste plaats in de woorden οὐ γὰρ ἐν λόγῳ... ἀλλ' ἐν δυνάμει de meeste overeenkomst met die uit onzen brief, het mag ons niet ontgaan, dat de uitdrukkingen τὸ εὐαγγέλιον en ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ volstrekt niet gelijkluidend zijn. Van de prediking des evangelies toch zou nooit in eigenlijken zin kunnen gezegd worden, dat zij niet ἐν λόγῳ was. Daarom zegt PAULUS aan de Thess.: τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον ἀλλὰ καὶ κτλ. De werking van λόγος is hier dus niet buitengesloten, zooals dit met de πειθοὶ σοφίας λόγοι van 1 Kor. 2:4 het geval is. Trouwens, het behoeft naauwelijks herinnering dat deze uitdrukkingen niet hetzelfde beteekenen. Evenzeer is er verschil in het tweede lid der tegenstelling. Spreekt PAULUS 1 Kor. 2 : 4 van ἀπόδειξις πνεύματος καὶ δυνάμεως; 4 : 20 is het

[1] 1 Kor. 2 : 4. [2] 4 : 20.

eenvoudig de *δύναμις* die tegenover de *λόγος* wordt gesteld, terwijl hij 1 Th. 1 : 5 aan de *δύναμις καὶ πνεῦμα ἅγιον* — zonder *ἀποδείξις* — de *πληροφορία πολλή* toevoegt, die in de brieven aan de Korinthiërs niet wordt genoemd.

Even paulinisch als de wijze, waarop de schrijver spreekt van zijn evangelie, is de gedachte die hem in 't 6de vers deed zeggen: *καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε καὶ τοῦ κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον, ἐν θλίψει πολλῇ μετὰ χαρᾶς πνεύματος ἁγίου.* Kunnen wij dit beweren met het oog op 1 Kor. 11 : 1: *μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ χριστοῦ*, ten onregte heeft BAUR om dezelfde reden aan navolging gedacht. Had PAULUS de Korinthiërs hier, en reeds vroeger [1], opgewekt zijne navolgers te worden, iemand die op naam van PAULUS schreef zou eerder dit voorbeeld volgen en de gemeente opwekken tot navolging van den apostel, dan, wat hier geschiedt, haar voorstellen als hebbende reeds dien eisch vervuld. Van den anderen kant kon het schijnen alsof hier werkelijk te veel gezegd ware met de woorden: gij *zijt* navolgers van ons en van den Heer *geworden*. Maar men moet letten op het derde van de vergelijking, dat nergens anders in bestaat, dan in de volharding met blijmoedigheid des heiligen geestes, onder veel verdrukking. Ten onregte toch worden de woorden *ἐν θλίψει-ἁγίου* gewoonlijk — nog door KOCH, LÜNEMANN en AUBERLEN — met *δεξάμενοι τὸν λόγον* verbonden. In dit geval moet men aannemen, óf dat 't *δέχεσθαι τὸν λόγον* ook van JEZUS kon gezegd worden, óf dat 't *μιμηταὶ ἐγενήθητε* in den ruimsten zin gezegd is en de *verdrukking*, waarvan hier gesproken wordt, geen verdruk-

[1] 4 : 16 *παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.*

king om des geloofs wil was, want dan waren de Thessalonicensen reeds *ἐν θλίψει πολλῇ* voordat zij het woord aannamen. De woorden *δεξάμενοι τὸν λόγον* vormen een tusschenzin, zoodat de beteekenis van het vers is: „nadat gij het woord hebt aangenomen, zijt gij navolgers van ons en van den Heer geworden," wat dan nader bepaald wordt door *ἐν θλίψει κτλ.* Bij gevolg bestond de hier bedoelde navolging ín blijmoedige volharding onder verdrukking. Zóó opgevat, geeft ook het volgende vers een goeden zin. Want zonder bezwaar konden nu de Thessalonicensen „een voorbeeld" genoemd worden „voor allen die gelooven in Macedonie en Achaje." Die woorden geven dan geenszins te kennen, dat zij de eerste geloovigen waren in Griekenland, hetgeen niet goed te rijmen zou zijn met de vermelding van PAULUS' verblijf te Philippi in dezen zelfden brief [1]; maar dat geen der nieuwe gemeenten vóór hen bij veel verdrukking zich zoo uitstekend had gedragen, iets wat, zoo niet bevestigd, althans niet tegengesproken wordt door berigten uit PAULUS' brieven. Moge er toch nog eenige overdrijving schuilen in de woorden, en meer nog in de volgende: *ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ κυρίου, οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ 'Αχαΐᾳ, ἀλλ' ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἐξελήλυθεν* [2], die overdrijving is juist in den geest van PAULUS, gelijk wij zien uit zijn brief aan de Romeinen, waar hij van het geloof dier gemeente zegt: *καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ* [3]. En waarom zou hij dan de

---

[1] 2 : 2 [2] 1 : 8.

[3] Rom. 1 : 8. Men vergelijke 1 Kor. 4 : 17[b] *καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω* Vgl. Kol. 1 : 6. Joh. 12 : 19 en andere plaatsen.

Thessalonicensen niet op zijne wijze mogen prijzen, wanneer zij zulks verdienden? Of heeft men soms geheime berigten van elders, dat zij dien lof niet waardig waren? Worden wij later gewezen op het voortreffelijk christelijk gedrag van „de gemeenten van Macedonië" [1], door PAULUS aan de Korinthiers ten spiegel voorgehouden, waarom hadden zij, en onder haar met name de gemeente van Thessalonica, ook niet reeds vroeger een voorbeeld voor hunne Grieksche medechristenen kunnen zijn?

Is derhalve de roem door PAULUS aan de Thessalonicensen toegekend, geen bezwaar tegen de echtheid van den brief; men heeft een andere bedenking ontleend aan de wijze, waarop de apostel zich telkens beroept op het geheugen zijner lezers of op hetgeen hij zelf weet. BAUR ziet hetzelfde in de brieven aan de Korinthiërs, niet om die methode als een zuiver paulinische te kenschetsen, maar om haar in onzen brief eene navolging te noemen. Laat ons zien of er grond voor die meening is. Met 1 Kor. 2 : 1: *κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ κτλ;* vs. 3: *καὶ ἐγὼ — ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς;* 3 : 1: *καὶ ἐγώ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν κτλ;* 2 Kor. 1 : 12; 3 : 2 enz. zouden analoog (= nagemaakt?) zijn 1 Th. 1 : 9, *αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν, ὁποίαν εἴσοδον ἔσχομεν πρὸς ὑμᾶς;* 2 : 1, *αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν;* vs. 5 : *καθὼς οἴδατε;* vs. 9 : *μνημονεύετε γὰρ κτλ;* vs. 10: *ὑμεῖς μάρτυρες;* vs. 11 : *καθάπερ οἴδατε κτλ* [2]. Schrijft PAULUS aan de Korinthiërs, hoe hij

[1] 2 Kor. 8 : 1 v.v. SCHRADER wil — *Paulus*, V. S. 12 — die vervolging in verband brengen met den in onzen brief vermelden druk.

[2] Zoo BAUR in de *Jahrb.* S. 143—144. In zijn *Paulus* S. 481 noemt hij o. a. ook nog 1 : 4 *εἰδότες!*

bij zijn komst tot hen op kalme, duidelijke wijze heeft gesproken, alléén over CHRISTUS en dien gekruisigd, terwijl hij over de verborgenheden Gods gezwegen had, omdat de nieuwe christenen nog niet vatbaar waren hem daarover te hooren; *de apostel zelf* is het die deze dingen herinnert. Daarentegen zijn de *αὐτοὶ* van 1 Th. 1 : 9 *anderen*, noch PAULUS, noch zijne lezers, maar inwoners van Macedonië en Achaje, die van het groote geloof der Thessalonicensen gehoord en den roem hiervan verbreid hadden. De omstandigheden van den bekeeringsgang worden in het 2de hoofdstuk gedeeltelijk nader besproken, met een beroep op het geheugen der lezers. Waarin is nu het punt van overeenkomst gelegen? Daarin, zegt BAUR, dat „alle plaatsen van dezen aard een zelfverdediging van den apostel bedoelen tegen de hem gedane verwijtingen." Wij twijfelen hieraan. Maar gesteld [1] voor een oogenblik, dat het zoo ware, moeten die plaatsen dan naar de brieven aan de Korinthiërs gevormd zijn? Hebben wij voldoende historische berigten om te beweren: voor de Thessalonicensen behoefde PAULUS zich niet te verdedigen? Moet men bij de onderstelling, dat de brief veel polemischer is, dan wij vermoeden, noodzakelijk in 1 Th. 2 : 3—6 een nagalm hooren uit het laatste gedeelte van den tweeden brief aan de Korinthiers? BAUR antwoordt toestemmend, omdat hij meent dat wij in onzen brief slechts „eene abstractie hebben uit het concrete van de geschiedkundige verhoudin-

[1] Wij zeggen *gesteld* omdat wij het hier de plaats niet achten om naauwkeurig na te gaan, in hoeverre de meeningen van LIPSIUS over het polemisch element van onzen brief, voldoende zijn wederlegd door de kritiek van LÜNEMANN — S. 5 ff. — en anderen. Vgl. HILGENFELD, a. a. O. S. 234 en AUBERLEN, a. a. O. S. 23 ff.

gen" in de Korinther-brieven. Hier zou het apologetische doel zeer onmiddellijk op den voorgrond treden; terwijl de verwijtingen, waartegen de apostel zich verdedigen moet, gedeeltelijk van algemeenen, en gedeeltelijk van zoodanigen aard zijn, dat het valsche der beschuldiging aanstonds in het oog springt. Gesteld ook dat moest toegegeven worden, n.l. dat hier de beschuldigingen tegen PAULUS ingebragt van meer algemeenen aard en op nog nietiger gronden waren gebouwd dan in de Korinther-brieven, dan blijft toch altijd de mogelijkheid over, dat de toestand van PAULUS een zoodanige was, als hij in den brief wordt voorgesteld, en gezocht moet iedere poging heeten, die, om de vermeende afhankelijkheid van onzen brief van de bovengenoemde brieven aan te toonen, haar toevlugt nemen moet tot onbewezen „abstracties uit het concrete van de in gene (Kor.-brieven) voorkomende geschiedkundige verhoudingen."

Wat nu — om tot de bedenking zelve terug te keeren — de herhaling betreft van hetgeen de Thessalonicensen reeds wisten, dit kan, op zich zelf beschouwd, nimmer als een bezwaar tegen de echtheid van den brief gelden, ook dan niet als wij zien, dat PAULUS hetzelfde in andere brieven doet. Onnoodig toch en zonder grond is de meening, dat hij hier noodzakelijk dezelfde redenen voor die handelwijze moet gehad hebben, als elders, en anders er zich van had moeten onthouden. Gewigtige, ons onbekende redenen kunnen hem bewogen hebben, hier zoo betrekkelijk veel van wat bekend kon geacht worden, in herinnering te brengen. Ook is de ware oorzaak, naar het mij voorkomt, niet moeijelijk te gissen. De christenen te Thessalonica hadden spoedig na het aannemen van het Evangelie, veel ver-

drukking moeten lijden [1], maar waren standvastig gebleven in het geloof, ook toen de vervolging en verdrukking van de zijde hunner stamgenooten bleven aanhouden [2] en PAULUS zich van hen verwijderd had. De berigten, die PAULUS zoo even van TIMOTHEUS ontvangen had, getuigden nog altijd van verdrukking, maar tevens van krachtig geloof der gemeente [3]. Was het doel van TIMOTHEUS' zending niet alleen geweest: berigten omtrent den toestand der gemeente in te winnen [4], maar ook haar te versterken en te vermanen ten aanzien van haar geloof [5], dan kunnen wij reeds hierom verwachten, dat de apostel dit werk van zijn reisgenoot schriftelijk wenschte voort te zetten. Ongetwijfeld waren de lofspraken van PAULUS over den roem van het geloof der gemeente, in dezen haren toestand, zeer bemoedigend. En, zal men de christenen lastig genoeg gevallen zijn met verdachtmaking van het evangelie, als hadden zijne predikers geheime, hebzuchtige nevenbedoelingen; het was van PAULUS dan volstrekt niet ongepast, feiten te herinneren, die zij als wapenen tegen die aanvallen konden bezigen en waardoor zij versterkt werden in hun vaste overtuiging aangaande den reinen, goddelijken oorsprong van het evangelie en de zuiverheid van de bedoelingen zijner predikers. Tevens konden zij uit de herinnering van PAULUS' gedrag onder hen zien, hoe zij zich hadden te gedragen om bij voortduring zijne navolgers genoemd te kunnen worden. Verre van overbodig of ongepast is de telkens herhaalde herinnering van de bekendheid zijner lezers met de feiten, die hij ter sprake brengt, juist geschikt en noodzakelijk om te doen uitkomen, dat hij

---

[1] 1 : 6. [2] 2 : 14. [3] 3 : 3, 6, 7, 8. [4] 3 : 5. [5] 3 : 2.

slechts herinneringen opwekt en geen zelfverdediging voordraagt, wier regtstreeksche mededeeling beleedigend zou zijn voor de gemeente, zoo als zij in den brief wordt geschetst.

Keeren wij van deze algemeene beschouwingen tot de bijzonderheden terug, dan merken wij de vermelding op van PAULUS' verblijf te Philippi vóórdat hij te Thessalonica was gekomen. De juistheid van deze geschiedkundige aanteekening behoeven wij niet met een beroep op de Handelingen [1] te staven, daar wij nog een ander berigt hebben, in den brief (van PAULUS) aan de Philippensen, dat hiermede evenzeer overeenkomt. Dáár kan men duidelijk als des schrijvers bedoeling zien, dat PAULUS na Philippi, Thessalonica bezocht, vóórdat hij Macedonië verliet [2]. De overeenkomst van deze geschiedkundige bijzonderheid is te opmerkelijker, omdat hare vermelding in beide brieven niet opzettelijk bedoeld schijnt, maar slechts bijzaak is, dáár bij de bespreking der giften van de broeders te Philippi en hier bij het vermelden van lijden en mishandeling, door den apostel ondergaan, kort voor zijne komst in Thessalonica [3].

Dat PAULUS hier [3] spreekt van zijne *vrijmoedigheid* in het prediken kan niemand vreemd voorkomen, die weet dat hij meermalen van die vrijmoedigheid sprak [4]; terwijl wij hier te minder aan navolging van die plaatsen kunnen denken, wanneer wij letten op het verschil van den kring der gedachten, waarin van die vrijmoedigheid sprake is. Zegt PAULUS aan de Korinthiërs op grond van de voortreffelijkheid der

---

[1] 16 : 12 vv. [2] Phil. 4 : 15—16. [3] 1 Th. 2 : 2.
[4] 2 Kor. 3 : 12. 7 : 4. Phil. 1 : 20.

hoop, die hij heeft: πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα [1], en iets verder, waar hij van zijne verhouding tot de gemeente spreekt: πολλή μοι παῤῥησία πρὸς ὑμᾶς [2], dan blijkt hieruit wel, hoe hij die vrijmoedigheid op prijs stelde, gelijk hij ook in onzen tekst doet; maar het wordt tevens raadselachtig hoe men de woorden ἐπαῤῥησιασάμεθα ἐν τῷ θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι [3], eene nabootsing van die plaatsen kan noemen, daar hier die vrijmoedigheid niet als gegrond in goede hoop, maar als niettegenstaande pas geleden lijden en mishandeling, wordt voorgesteld. Bovendien zou men bij navolging eerder het elders gebruikte zelfstandig naamwoord verwachten dan het hier geplaatste werkwoord.

Even als elders, wat de hoofdzaak betreft, spreekt PAULUS hier [4] over de opregtheid van zijne prediking, waarmede geen hebzucht of begeerte om menschen te behagen was verbonden. Te vergeefs zoekt men intusschen in zijne algemeen erkende brieven naar plaatsen, waaraan de hier gebezigde uitdrukkingen ontleend zouden zijn. Wel wijst men [5] op 2 Kor. 12 : 16 verv., waar even als hier van δόλῳ λαβεῖν, πλεονεκτεῖν en ἐπιβαρεῖν sprake zoude zijn, maar bij naauwkeurige vergelijking is er nog al verschil. Zegt PAULUS aan de Korinthiërs, na de vermelding dat hij hun niet tot last is geweest: ἀλλὰ ὑπάρχων πανοῦργος δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον; in onzen brief ontkent hij den omgang met *list*, in dezer voege: ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας οὔτε ἐν

---

[1] 2 Kor. 3 : 12. Deze plaats geeft BAUR — *Jahrb.* S. 145 — op als het origineel van 1 Th. 2 : 2.

[2] 2 Kor. 7 : 4. [3] 1 Th. 2 : 2.

[4] Vs. 3—6. Vgl. 2 Kor. 2 : 17. 7 : 2. Gal. 1 : 10.

[5] BAUR, *Jahrb.* S. 144.

δόλῳ [1]. Het laatste van deze drie woorden zou dan niet zelfstandig hier kunnen staan, maar wel in een andere beteekenis, dan waar het oorspronkelijk voorkwam!

Met het tweede verdachte woord is het niet anders gesteld. Vraagt PAULUS aan de Korinthiërs [2]: μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς; in onzen brief zegt hij [3]: οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Wat volgt uit die vergelijking? Dat hij die tot de Thessalonicensen spreekt evenmin van dezen, als PAULUS van de Korinthiërs, voordeel heeft gezocht, en dat dus van dien kant geen bezwaar te vreezen is, om de sprekers te vereenzelvigen. Van nabootsing is niets te zien.

Zegt PAULUS volgens onzen brief, dat hij geen eer van menschen gezocht heeft, noch zoekt, noch van de Thessalonicensen, noch van anderen; hij wil daarom zijn regt niet verkort zien en voegt er aanstonds bij: δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι ὡς χριστοῦ ἀπόστολοι, dat blijkens den zamenhang niets anders wil zeggen dan: „kunnende in aanzien zijn als apostelen van Christus” [4]. Dit roemen op een magt, die hem toekomt, maar waarvan hij geen gebruik maakt, komt elders bij PAULUS voor [5]. Evenzeer is het niet vreemd van hem te hooren, dat hij zich met nadruk den titel van *apostel* toekent [6].

---

[1] 1 Th. 2 : 3. [2] 2 Kor. 12 : 17, 18. [3] 2 : 5.

[4] Uitvoerig is deze verklaring van 2 : 6 verdedigd door KOCH — S. 157 ff. — Vgl. ook LÜNEMANN en AUBERLEN, die haar in bescherming namen tegen EWALD en anderen, die ἐν βάρει εἶναι overzetten door „tot last zijn.”

[5] 1 Kor. 9 : 12. 2 Kor. 10 : 8.

[6] Zie Rom. 1 : 1, 5. 1 Kor. 1 : 1, 17. 9 : 1. 2 Kor. 1 : 1. Gal. 1 : 1, 15, 16, enz.

Wel verre van eenig onaangenaam gezag uit te oefenen, had PAULUS zich, volgens zijn verklaring, jegens de Thessalonicensen gedragen, als een voedster jegens hare kinderen: ὡς ἐὰν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα [1], een beeld, dat volkomen verklaarbaar is in den mond van een apostel, die tot de Korinthiërs zegt, dat hij hun *melk* te drinken heeft gegeven, omdat zij nog geen vaste spijzen konden verdragen [2]; die bij een andere gelegenheid de christenen, die hij op den regten weg heeft geleid of hoopt te leiden, vergelijkt bij kinderen, door hem verwekt [3], of van welke hij in barensnood is [4]; die meer dan paedagoog, zich vader noemt van de gemeenten door hem gesticht. In die *vaderlijke* verhouding plaatst PAULUS [5] zich ook jegens de Thessalonicensen, en teregt noemt BAUR nu die „teedere — zärtliche — uitdrukking, waarin de apostel van de gemeente, als van een door hem gevoed en verpleegd kind, spreekt," analoog met 2 Kor. 14 : 15 [6]; maar wanneer hij hierop wijst, om aan navolging te doen denken, dan wijzen wij op het verschil der woorden: οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ

---

[1] 2 : 7. [2] 1 Kor. 3 : 1, 2.

[3] 1 Kor. 4 : 15 ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα vgl. Fil. 10.

[4] Gal. 4 : 19 τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω.

[5] 1 Th. 2 : 11.

[6] *Jahrb.* S. 145. — Die plaats biedt in ieder geval betere analogie aan, dan de door BAUR in zijn *Paulus*, S. 482, daarvoor genoemde 1 Kor. 3 : 12, waar van geheel iets anders sprake is, waarom het ons verwondert, dat zij door den Hoogl. SCHOLTEN — *Bijb. Woordenboek.* 1859. III. bl. 459 — ter vergelijking met 1 Th. 2 . 7 werd aangeboden. Hoe duidelijk intusschen de door BAUR bedoelde nabootsing is, kan men hieruit opmaken, dat GRIMM — a. a. O. S. 765 —, bij het bemerken der fout, voorsloeg te lezen 1 Kor. 4 : 10, LÜNEMANN — S. 14 — daarentegen 1 Kor. 3 : 2.

γονεῖς τοῖς τέκνοις in den Kor.-brief, en ὡς ἐὰν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, en ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ παρακαλοῦντες ὑμᾶς κτλ. in den brief aan de Thess. Slechts hierin stemmen deze plaatsen overeen, dat PAULUS de christenen als zijne kinderen beschouwt, eene voorstelling, die wij, blijkens de aangehaalde plaatsen, in de beide brieven aan de Korinthiërs en in dien aan de Galaten aantreffen, weshalve er geen enkele reden denkbaar is om haar hier niet als regtstreeks van PAULUS afkomstig te beschouwen.

Dacht PAULUS zich zijne verhouding tot de gemeente, als die van de voedster of van den vader jegens het kind; geen wonder dan, dat hij haar niet tot last wilde zijn en zooveel mogelijk zelf voor zijn levensonderhoud zorgde. Dit deed hij te Thessalonica, blijkens de woorden νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν [1], waardoor de ontvangst van eenige giften uit Philippi niet wordt buitengesloten. Veeleer bevestigt het berigt, dat PAULUS ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου in Thessalonica een en andermaal iets van de Philippensen ontvangen had [2], de mededeeling van onzen brief, dat PAULUS de Thessalonicensen niet tot last is geweest, hoewel van den anderen kant beschouwd, dat berigt niet van zulke giften spreekt, als voldoende zouden geweest zijn om in alle behoeften van PAULUS te voorzien, waardoor het „dag en nacht werken" overbodig zou geworden zijn. Dat deze handelwijze regt in den geest van PAULUS was, blijkt duidelijk uit zijne verklaringen aan de Korinthiërs, dat hij nooit geld van hen genomen had of hun tot last is geweest, hoewel hij

---

[1] 1 Th. 2 : 9. [2] Phil. 4 · 15, 16.

daartoe onmiskenbare regten bezat [1]. Maar ook hier is dė zelfstandigheid van het berigt in onzen brief in twijfel getrokken. Men meent de gronden voor dien twijfel te kunnen aanwijzen in het πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, dat even als het ἐν βάρει εἶναι, vs. 6, zijn oorsprong zou danken aan 2 Kor. 12 : 16: ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς en 11 : 9 ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα [2]. Wat de woorden ἐν βάρει εἶναι betreft, vervalt de bedenking van Baur geheel, door zijne toestemming in de verklaring: „in aanzien zijn", die niet op de bedoelde plaatsen in den 2 Korintherbrief kan toegepast worden, gelijk daar ook niet dezelfde woorden voorkomen; terwijl uit de woorden in vs. 9 genoemd, volstrekt niet volgt, dat „den schrijver des briefs reeds bij het ἐν βάρει εἶναι het ἐπιβαρεῖν in den zin van den Kor.-brief voor oogen zweeft" [3], te meer daar dit werkwoord slechts éénmaal in dien brief voorkomt en wel in den zin van *overdrijven:* εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλὰ ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐ π ι β α ρ ῶ, πάντας ὑμᾶς [4]. Naar deze plaats kan dus ἐπιβαρῆσαι niet gevormd zijn en in de beide andere genoemde wordt van κατεβάρησα en ἀβαρῆ gesproken, maar niet van ἐπιβαρῆσαι, terwijl bovendien in die beide plaatsen van het *niet tot last zijn* als feit wordt gesproken, en in onzen brief als van een doel of voornemen. Geen spoor dus van nabootsing is hier te zien. Of zou men in ernst mogen stellen, dat Paulus alléén de Korinthiërs *niet*, en andere gemeenten *wel* tot last wilde zijn [5]?

---

[1] Zie 1 Kor. 9 : 18. 2 Kor. 7 : 2. 11 : 7 vv. 12 : 13.

[2] Zie Baur in de *Jahrb.* S. 144.

[3] Baur, S. 145. [4] 2 Kor. 2 : 5.

[5] Baur schijnt zoo iets te meenen, als hij schrijft — S. 145 —

Nogmaals den roem der Thessalonicensen verheffende, noemt PAULUS hen navolgers van de gemeenten Gods, die in Judea zijn: ὅτι, zegt hij, τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Dat hier niet, als in de Handelingen, van een vervolging van Joden, maar van eigen stamgenooten, van Grieken, wordt gesproken, hebben wij reeds vroeger opgemerkt en dus kan tegen de oorspronkelijkheid van deze vergelijking geen bezwaar ontstaan uit „overeenstemming met de Handelingen." Toch, meent BAUR [1], kan zij niet van PAULUS afkomstig zijn, want zij is „gezocht en ongepast — unangemessen — voor den apostel, die anders nooit de Joden-christenen als voorbeeld aan zijne heiden-christenen voorhoudt en van die vervolgingen in Judea niet kon spreken, zonder te doen denken aan zich zelven als den hoofddeelnemer aan de eenige, die hier eigenlijk in aanmerking kan komen." Maar vindt men in Paulus' hoofdbrieven geen paralel [2] van deze vergelijking, dan pleit dit voor het minst voor haar zelfstandig karakter. Dit neemt echter niet weg, dat er niets in haar gevonden wordt, wat PAULUS onwaardig is. Onbegrijpelijk is het, hoe men de vergelijking *gezocht* kan noemen. Of zou zij dit minder zijn, wanneer PAULUS gezegd had: gij hebt hetzelfde geleden, als de Boedisten van de Bramanen, of als SOCRATES c. s. van de Grieken? Dan ware de apostel zeker niet vrij te pleiten van

„Was er in den Korinthierbriefen in Betreff des οὐκ ἐπιβαρεῖν aus Rücksicht auf die besondern Verhältnisse der Korinthischen Gemeinde gethan zu haben versichert, wird im Thessalonicherbrief geradezu verallgemeinert."

[1] *Paulus*. S. 482. [2] *Jahrb.*, S. 147.

gezochtheid, terwijl hij nu een voorbeeld koos, dat als het ware geheel voor de hand lag. Waren de palestijnsche christenen door de joden vervolgd, de christenen van Thessalonica evenzeer ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. Beiden om dezelfde reden door landgenooten vervolgd — hoe had de apostel een gepaster en juister paralel kunnen trekken? Aan welke verdrukten om des geloofs wille kon hij eerder denken, dan aan zijnen mede-christenen en onder deze aan zijne volksgenooten? Hun lot ging hem steeds ter harte, voor hun welzijn bleef hij in den vreemde zoo veel mogelijk zorgen [1]. Men herleze slechts het achtste en negende hoofdstuk van zijn tweeden brief aan de Korinthiërs, waarin een geheel andere toon spreekt, dan die van iemand, die nooit op het voorbeeld van jodenchristenen kon wijzen [2]. Men heeft waarlijk geen regt reeds in het begin aan een vijandige houding te denken tusschen PAULUS en de gemeenten in Judea die „God in hem — PAULUS — verheerlijkten", toen zij van zijne bekeering en prediking hadden gehoord [3] en aan welke PAULUS wederkeerig een blijk van hoogachting gaf, door opzettelijk naar Jeruzalem te reizen om haar zijn evangelie voor te leggen [4]. Is die verhouding later welligt aanmerkelijk gewijzigd, die wijziging hief PAULUS' liefde en achting voor de gemeenten in Judea niet op [5], en ten hoogste zou deze aanmerking een bewijs aan de hand doen voor de vroege vervaardiging van onzen brief, op een tijd, waarin nog

[1] Gal. 2 : 10.

[2] Rom. 15 : 27 spreekt hier bijzonder duidelijk, maar kan tegen de kritiek van BAUR niet gelden, omdat hij de beide laatste hoofdstukken van dezen brief voor onecht houdt.

[3] Gal. 1 : 22—24. [4] Gal. 2 : 1—2.

[5] Vgl. 2 Kor. 8 en 9. Rom. 15 : 27.

geen gewigtige geschillen tusschen PAULUS en de palestijnsche gemeenten waren gerezen [1]. Kon PAULUS, naar men meent, van de vervolgingen der christenen in Judea niet spreken, omdat hij daaraan zelf deel had gehad; men vergeet, dat in dat geval iemand die op PAULUS' naam schreef nog minder die vervolgingen mogt aanroeren, om geen smet te werpen op den man, wiens gezag hem zooveel waard bleek te zijn. Maar bovendien is de meening van BAUR, dat, ingeval PAULUS de schrijver van den brief is, „de eenige vervolging die hier in aanmerking kan komen", die is, waarbij, volgens de Handelingen, STEPHANUS den marteldood onderging en PAULUS een der heftigste vervolgers was, even willekeurig en onhoudbaar als het gevoelen van KÖHLER, die meent dat wij hier moeten denken aan de vervolging in Judea, waarbij JACOBUS, de broeder des Heeren, het leven verloor [2]. Geen enkele aanduiding is er in de woorden van den brief te vinden, die op een bepaalde vervolging wijst; de woorden τὰ αὐτὰ ἐπάθετε zijn zeer algemeen gesteld. En hoe kan men nog de door BAUR bedoelde vervolging, de éénige noemen, die hier in aanmerking komt, nadat men den geschiedkundigen inhoud van de Handelingen met een tubingsch oog heeft leeren beschouwen? Maar gesteld, dat men hier toch aan die vervolging moet denken, waarbij PAULUS een der hoofdaanvoerders

---

[1] Vgl. HILGENFELD a. a. O. S. 23d—136. — Met LANGE — a. a. O. S. 110 — tegen BAUR te herinneren, dat PAULUS, zelf een christen uit de joden, zich den heidenchristenen tot voorbeeld stelt, heeft evenveel bewijskracht, als wanneer men zeide: PAULUS, zelf besneden, kon zich niet tegen de besnijdenis verzetten.

[2] Tegen KÖHLER kan men bijna alle nieuwere kommentaren en zoogenaamde Inleidingen vergelijken.

was, dan kon de apostel zeer goed daaraan doen denken, want meermalen sprak hij met weemoed over zijn SAULUS' tijd [1]. Verre dat de besproken vergelijking een bezwaar tegen de echtheid van den brief zou bevatten, pleit zij daarvoor, om den paulinischen geest, dien zij ademt; terwijl wij met EWALD [2] het gezegde over het lijden der christenen in Judea, uit een geschiedkundig oogpunt beschouwd, „zeer leerzaam" kunnen noemen, „daar wij van elders van den toenmaligen toestand dier gemeenten niets weten" [3].

Geheel in overeenstemming met een geliefkoosde gewoonte van PAULUS, om in tusschenzinnen of aanhangsels waarheden te zeggen, die, hoe gewigtig ook van inhoud, in het verband best verzwegen konden worden [4], hecht de schrijver van onzen brief aan het woord *'Ιουδαίων*, de ontboezeming vast: *τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτεινάντων 'Ιησοῦν καὶ τοὺς* [5] *προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων καὶ θεῷ μὴ ἀρεσκόντων καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων, κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσιν λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε· ἔφθασεν δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος* [6]. En

---

[1] Zie 1 Kor. 15 : 9. Gal. 1 : 13, 23.

[2] *Sendschreiben*, S. 41.

[3] Veel te voorbarig is de gevolgtrekking door VON HOFMANN — a. a. O. S. 283—284 — gemaakt uit den paulinischen oorsprong van bovenstaande vergelijking, als ware daarmede geheel BAUR's voorstelling van het ontstaan des christendoms in de war gebragt.

[4] Men zie b. v. den brief aan de Rom. passim.

[5] In vele HSS. leest men hier *ἰδίους προφήτας*, dat wij, ook „met goede getuigen," waaronder de Sin., verwerpen, juist om het voorafgaande *ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν*, zonder daarom met TERTULLIANUS aan eene *adjectio haeretici* te denken. Dit tegen HILGENFELD, a. a, O. S. 286 Anm. 1.

[6] 1 Th. 2 : 15, 16.

geen wonder, dat PAULUS zóó sprak, wanneer hij van de Joden zoo veel had te lijden.

Ook elders zweeg hij niet van bepaalde kwellingen, die zij hem hadden aangedaan [1] en zou hij er dan hier niet in algemeene woorden van hebben mogen spreken? BAUR [2] meent dat deze plaats „een geheel onpaulinisch karakter" draagt, maar de gronden voor die stelling zijn zwak. Dat PAULUS nergens elders op deze wijze zijn lijden verbindt met dat van Jezus en de profeten, bewijst alleen dat hier van geen navolging kan gesproken worden, terwijl de woorden niet de minste zelfverheffing van den apostel bevatten, waardoor zij in strijd zouden komen met de wijze, waarop hij elders [3] van zijne νέκρωσις Ἰησοῦ getuigt. Onjuist is het verder dat PAULUS hier met de woorden θεῷ μὴ ἀρέσκοντες en πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίοι, niets zelfstandigs, maar slechts het bekende *odium generis humani*, door de heidenen den joden verweten, zou weêr gegeven hebben; want die woorden kunnen niet afzonderlijk, maar moeten in verband met κωλυόντων κτλ. worden beschouwd, daar zij door deze bepaald en omschreven worden, gelijk op overtuigende wijze betoogd is [4]. Zijn het ook „tegenstanders van geheel anderen aard, met welke PAULUS in zijne brieven (aan de Rom., Kor. en Gal.) in onmiddelijke aanraking kwam"; hij kon daarom hier wel deze ontboezeming schrijven, waarin toch geen regtstreeksche polemiek schuilt tegen de joden, die den brief waarschijnlijk niet eens zouden zien. Dat PAULUS nooit over de joden dacht bij het schrijven van zijne brievên, zal men moeijelijk kunnen

[1] 2 Kor. 11 : 24. [2] *Paulus*, S. 482—483. *Jahrb.*, S. 146—147.
[3] 2 Kor. 4 : 10. [4] Zie b. v. LÜNEMANN, S. 65 f.

volhouden, met het oog op Rom. 9 geslagen. — Vraagt men hoe het mogelijk is, dat iemand op Paulus' naam zulk een anti-paulinischen uitval op de joden kon doen, dan antwoordt Baur: toen het paulinisme niet meer met het joodsch-christelijke te strijden, maar zich daarmede te verzoenen had, toen „liet men den apostel slechts joden bestrijden, om, daar men hem slechts in strijd met tegenstanders kon denken, op hen alles af te wentelen, wat hij tegen de vijanden van het evangelie te zeggen had" [1]. Maar zou Paulus dan ooit den joden-christenen hebben verweten, dat *zij* Jezus en de profeten gedood hadden? Zoo iets, dan is dit gezocht en den Pseudo-paulus „unangemessen". Tegenover die zoogenaamde bezwaren stellen wij nog de juiste waardering van den inhoud der beschuldiging κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσιν λαλῆσαι. Wie herkent hier niet den man, die na afspraak met de zuilenapostelen εἰς τὰ ἔθνη vertrok, omdat hij zich door hooger hand tot *apostel der heidenen* geroepen achtte? [2] De prediking van het paulinisch christendom is hier stellig bedoeld, gelijk reeds door Olshausen [3] opgemerkt werd, en geen wonder dat de joden een prediking zochten te verhinderen, die, met ter zijde stelling van wet en besnijdenis, de heidenen tot het „ware Israël" verheffen wilde. Van den anderen kant mag het onwaarschijnlijk en ten minste onbewijsbaar worden genoemd, dat de joden zich zouden verzet hebben tegen een prediking aan de heidenen, waarbij wet en besnijdenis op den voorgrond geplaatst werden, als pligten, wier vervulling noodzakelijk was om deel aan het Messiasrijk te kunnen erlangen. Zóó vinden wij hier een onge-

[1] *Jahrb.* S. 147. [2] Gal. 2 : 8—9. [3] A. a. O. S. 442.

zochte herinnering van het heiden-apostolisch karakter des schrijvers, die zich daardoor als PAULUS doet kennen.

Toch zouden wij de echtheid van den brief niet langer durven verdedigen, wanneer wij met BAUR in de slotwoorden van de behandelde plaats ἔφθασεν δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος [1], een anachronisme zagen. In navolging van SCHRADER [2], die bij de onderstelde mogelijkheid dat beide brieven aan de Thessalonicensen niet door PAULUS en eerst na de verwoesting van Jeruzalem geschreven zijn, deze woorden uit laatstgenoemde omstandigheid wenschte te verklaren, meent BAUR [3] dat hier gesproken wordt van het door de verwoesting van Jeruzalem over de joden voltrokken strafgerigt. Maar is de beteekenis van de woorden deze, dat hiermede met de joden als het ware afgerekend is, dan ware ook alles gedaan en zij konden niet meer, als in vs. 15 en 16 ἀρεσκόντες en κωλυόντες genoemd worden, of de straf was geleden, terwijl het misdrijf nog voortgezet werd. Wil men soms zeggen, dat zij, die hier κωλυόντες heeten, geen in Palestina woonachtige joden waren, wat zegt dan het voltrokken gerigt? Voor hen immers, die in de verstrooijing leefden, was de verwoesting van Jeruzalem zeker niet aangenaam, maar toch geen zwaardrukkend lijden, of gevoelige straf. Letten wij op het verband, waarin de woorden geplaatst zijn, dan zien wij dat hier van geen voltrokken gerigt kan gesproken zijn.

De woorden εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας geven duidelijk te kennen, dat op het oogenblik toen men ze uitsprak, de maat van de zonden der joden

---

[1] Vs. 16[b]. [2] A. a. O. V. S. 24, vergelijk intusschen S. 19.
[3] *Paulus*, S. 483. *Jahrb.* S. 168.

nog niet geheel vol was, waarom het κωλύειν τοῖς ἔθνεσιν λαλῆσαι door hen steeds voortgezet werd. Men mag het hier gebruikte participium praesens te minder miskennen om den voorafgaanden aoristus ἀποκτεινάντων. Nu zou de schrijver verklaren dat de zonde zich nog verder ontwikkelen zou en tevens dat haar straf reeds tot de geschiedenis behoorde! Tot zulke ongerijmdheden moet men komen, wanneer men de verklaring van BAUR overneemt, eene verklaring die niet op zuivere exegese berust. Er bestaat geen enkel bezwaar om de woorden in den letterlijken zin op te vatten, als men zich maar niet vooruit in het hoofd stelt, dat ἡ ὀργή zooveel moet beteekenen als de verwoesting van Jeruzalem. Bij ἔφθασεν aan een praeteritum propheticum te denken — welke meening nog, niet lang geleden, verdedigd werd door HILGENFELD [1] — is onnoodig. Evenmin mag men het als praesens opvatten. De aoristus staat hier op de gewone wijze ter vermelding van een feit, dat tot de geschiedenis behoort [2]. De woorden εἰς τέλος moeten in de gewone beteekenis opgevat en met ἔφθασεν verbonden worden [3], niet met ἡ ὀργή, want dan zou men verwachten τὸ τέλος τῆς ὀργῆς of ἡ ὀργή ἡ εἰς τέλος [4]. Zoo hebben wij te vertalen: de toorn is ten einde toe op hen gekomen. Geven wij nu ook acht op het verbindende woordje δέ, waardoor een tegenstelling met het voorgaande wordt aangeduid [5], dan

---

[1] A. a. O. S. 237 „Die ganze Schwierigkeit verschwindet aber bei der einfachen Wahrnehmung, dass PAULUS die zukünftige Vernichtung der Juden wegen der Gewissheit ihres Eintreffens schon als eingetreten ansieht."

[2] Vgl. LÜNEMANN, S. 68. [3] Even als Rom. 9 : 31.

[4] Vgl. LÜNEMANN, S. 68—69 en HILGENFELD, a. a. O. Anm. 3.

[5] Zie G. B. WINER, *Grammatik*, Aufl. 6. 1855 S. 401.

blijkt het, dat de schrijver dit wil zeggen: zijn de joden, door het verhinderen van de prediking aan de heidenen, thans bezig aan te vullen wat nog ontbreekt aan de maat hunner zonden om haar vol te maken voor alle tijden — *πάντοτε*; vroeger hadden zij tot dit doel JEZUS en de profeten gedood — die aanvulling is bijna gereed, wat blijkt uit het reeds gekomen zijn van den toorn. De toorn kon gezegd worden reeds ten einde toe op hen gekomen te zijn, in denzelfden zin als PAULUS elders [1] van *ὀργὴν θησαυρίζειν* spreekt, een toorn derhalve, die hoewel, reeds aanwezig, gedacht als een massa die losbarsten zou, eerst later zijn gevolgen zou toonen. Dat deze beschouwingswijze van zonden en toorn volkomen in het stelsel van PAULUS past, blijkt uit vergelijking met andere plaatsen, waar PAULUS even onbewimpeld over de rampzalige toekomst der joden spreekt [2]. Blijkt uit het voorafgaande, hoe willekeurig het is bij de behandelde woorden aan de verwoesting van Jeruzalem te denken; tevens hebben wij gezien, dat het volstrekt niet noodig is, de geopperde bezwaren te ontduiken, door met RITSCHL [3] den geheelen zin voor een latere glosse te verklaren. Even min is het tot regte verklaring van den zin noodig, aan te nemen, dat de schrijver gedacht zal hebben aan sommige woorden uit de Grieksche vertaling van het boek DANIEL, zooals HILGENFELD [4] en EWALD [5] meenen; want is in de bedoelde plaatsen een zwakke overeenkomst in woorden niet te ontkennen, dit geldt van

---

[1] Rom. 2 : 5. [2] Rom. 9 . 1—5.

[3] (*Hall.*) *Allgem. Lit. Ztg.* 1847, Nr. 125. S. 1000 (of Nr. 126? volgens eene andere opgave. Ik kon het blad zelf niet inzien.)

[4] A. a. O. S. 238. Hij noemt Dan. 11 : 36 en 9 : 24.

[5] *Sendschreiben*, S. 42. Hij noemt Dan. 9 : 24 en Mat. 24 : 6.

menige andere plaats uit het O. T. Om slechts één voorbeeld te noemen: Gen. 15 : 16 wordt gezegd, dat eerst het vierde geslacht van ABRAHAM het land der Amorieten in erfelijk bezit kan ontvangen, *οὔπω γὰρ ἀναπεπλήρωνται αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμοῤῥαίων ἕως τοῦ νῦν.* Dezelfde gedachte en dezelfde woorden ongeveer, als 1 Th. 2 : 16 *εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε.* Dergelijke overeenkomst in woorden en gedachten mogen des noods de kennis verraden, die de latere schrijvers van hunne voorgangers droegen en ons een blik gunnen in den ontwikkelingsgang der latere zienswijzen; zij geeft geen regt tot de stelling, dat de jongere schrijvers bij het schrijven aan die oudere dachten. Hoe menigmalen kunnen ook wij niet ons zelven en anderen betrappen op het onbewust gebruik van woorden en uitdrukkingen van onze leermeesters! — Dat, om ook dit nog aan te stippen, de woorden, die ons bezig hielden, volstrekt geen aanleiding geven, om aan bepaalde staatkundige toestanden der Joden te denken zooals o. a. BENGEL en GRIMM [1] zochten aan te toonen, valt bij de eenvoudige en natuurlijke ver-

[1] BENGEL drukt zijne meening op de volgende wijze uit — *Gnomon N. T.* Ed. 3[tia] 1836. II. p. 324. — „Sub Herode Agrippa res Judaica refloruerat: sed eo mortuo (Act. 12, 23) rediere procuratores Romani. Cumanus et Felix eorumque successores magis magisque Judaeos vexabant. Scripta est haec epistola A. D. 48, et circa id tempus, in paschali festo, ingens multitudo Hierosolymis, orto tumultu, oppressa est, nonnulli plus 30 millia narrant. Urgebat miseros *ira* Dei, et *εἰς τέλος tandem* urbem cum templo delevit."

Volgens GRIMM — a. a. O. S. 774—775 — zou het willekeurig zijn, alleen op dit groote moordtooneel te wijzen. Hij verbindt er dus eenige andere feiten mede, om zóó zijne stelling te regtvaardigen: „der Apostel erblickt in den damaligen gedrückten politischen Verhältnissen Palästina's den Beginn des göttlichen Strafgerichts, den Anfang der Entwickelung zur endlichen Katastrophe."

klaring van den zin aanstonds in het oog. De uitspraak hangt zamen met de eschatologische verwachtingen van den apostel. Het einde dezer wereldperiode achtte hij zeer nabij. Hij hoopte nog de komst van den Heer te beleven, die hem en zijne medechristenen aan „toekomenden toorn”, d. i. bij het openbaren der reeds bestaande *ὀργή*, onttrekken zou. Dit kunnen wij dus niet verder hier bespreken, waar wij slechts over geschiedkundige voorstellingen handelen. En van dit oogpunt beschouwd, zagen wij, hoe de verdachte woorden, verre van een anachronisme te behelzen, een zuiver paulinisch karakter vertoonen.

Verder den brief doorlezende, treft ons de wijze, waarop de schrijver van de gemeente spreekt, als zijn hoop en zijn roem bij de komst van JEZUS, juist op dezelfde wijze als PAULUS gewoon was te spreken; maar toch met zoodanig verschil in de uitdrukking, dat de éénheid der gedachte gehandhaafd, maar elke beschuldiging van kunstmatige nabootsing afgewezen moet worden. Heet het in den brief aan de Korinthiërs: *ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμὲν καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ* [1] en iets verder [2] eenvoudig: *πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν;* in onzen brief luidt het: *τὶς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς ἢ χαρὰ ἢ στέφανος· καυχήσεως ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς* — dus worden de andere gemeenten niet buitengesloten — *ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ; ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρὰ* [3].

De vermelding hoe PAULUS, *πρὸς καιρὸν ὥρας* van de Thessalonicensen gescheiden, reeds een en ander

[1] 2 Kor. 1 : 14. [2] 7 : 4.

[3] 1 Th. 2 : 19, 20. De Philippensen zijn voor PAULUS *καύχημα εἰς ημέραν χριστοῦ*, Phil. 2 : 16.

maal het plan had opgevat terug te keeren, maar daarin verhinderd, in Athene alleen gebleven was en TIMOTHEUS van daar naar Thessalonica gezonden had, met het tweeledig doel om de gemeente te versterken en den apostel in te lichten aangaande haar geloof [1]; dit alles bevat, op zich zelf beschouwd als geschiedkundige mededeeling, niet het minste bezwaar en kan als zoodanig niet gelden tegen de echtheid des briefs, na onze volbragte vergelijking tusschen zijn geschiedkundigen inhoud en dien van de Handelingen der apostelen. Integendeel passen die mededeelingen volkomen goed in een brief van PAULUS, zoo als wij hem kennen uit zijne vier hoofdbrieven. Aan de Galaten schrijft hij van zijne reizen [2]; hij herinnert zijn vroeger verblijf in Galatië en geeft zijn sterk verlangen te kennen om weder bij hen te zijn, ten einde hun geschokt geloof te herstellen [3]. Evenzoo schrijft hij aan de Romeinen van zijn gebeden tot God, dat het toch God mogt behagen, hem naar Rome te doen gaan, om de dáár wonende christenen, niettegenstaande hun wereldberoemd geloof, geestelijke gaven te schenken en hen te versterken — *εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς* — tot onderlinge vertroosting. Met nadruk spreekt hij van zijne tot nu toe talrijke, maar tevens vruchtelooze plannen: *οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο* [4]. Hetzelfde verschijnsel, n. l. vermelding van zijne reizen en reisplannen, zoo met opzigt tot de gemeente aan welke hij schrijft, als tot andere, treffen wij in de brieven aan de Korinthiërs [5] aan.

---

[1] 1 Th. 2 : 17—3 : 13. [2] Gal. 1 : 17—2 : 11.
[3] 4 : 15—20. [4] Rom. 1 : 8—15.
[5] 1 Kor. 16 : 3—16. 2 Kor. 1 : 15 enz.

Op zich zelve beschouwd moet die overeenstemming pleiten voor de éénheid van den schrijver van die brieven en van den eersten aan de Thess.; tenzij men mogt meenen, dat PAULUS slechts eenmaal van zijne reizen en reisplannen schriftelijk melding kon maken, in welk geval men naar verkiezing een der vier hoofdbrieven van PAULUS als van hem afkomstig behouden kan en de drie andere als nagemaakt, onecht werk moet verwerpen. Maar een bedenking van gewigtiger aard doet zich op, wanneer in onzen brief eene „ganz ähnliche Situation" des apostels beschreven wordt, als de ons uit 2 Kor. 2 : 12. 7 : 5 v. bekende. Onze brief zou zóó duidelijk eene „copie" van de genoemde berigten bevatten, dat, volgens BAUR, „zonder twijfel", daaruit het verschil is te verklaren in de zending van TIMOTHEUS, zooals wij dit verschil tusschen de Handelingen en den brief vroeger hebben aangewezen. De zending van TIMOTHEUS *uit Athene* zou in den brief „waarschijnlijk" — zoo even was de opzettelijke verandering „buiten twijfel" — slechts daarom vermeld zijn, omdat de apostel volgens 2 Kor. nog op reis was, toen hij door zijn onrust en ongeduld zulk een sprekend en treffend bewijs van zijn sterk verlangen gaf [1]. Laat ons de berigten naauwkeurig vergelijken, om te zien, wat er van deze beschuldiging te zeggen valt. Aan de Korinthiërs schrijft PAULUS, hoe hij te Troas gekomen, dáár TITUS verwacht had, maar hem niet vond, waarom hij spoedig naar Macedonië vertrok [2]. De onrust van den apostel, die hem ook in Macedonië nog niet verlaten had, was dus gegrond in het niet

[1] BAUR. *Paulus*, S. 484. *Jahrb.* S. 148—149.
[2] 2 Kor. 2 : 12—13.

komen van TITUS ter plaatse, waar hij verwacht was: οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου. Een onrust van geheel anderen aard — indien hier al van onrust gesproken kan worden — is het, die PAULUS in zijn brief aan de Thessalonicensen verraadt, wanneer hij, na vermelding van vergeefsche pogingen om naar Thessalonica te gaan, zegt: „daarom, het niet meer uithoudende, wilden wij gaarne alléén te Athene achter blijven, en zonden wij TIMOTHEUS[1] enz." Hier zoekt hij rust, door in Athene te blijven en TIMOTHEUS weg te zenden; ginds door aanstonds op reis te gaan. Hier is hij μηκέτι στέγων, omdat hij niet op reis kan gaan; ginds vindt hij geen rust, omdat hij door de afwezigheid van TITUS niet in staat is in Troas te blijven, waar hem in den Heer een deur was geopend. Hier *zendt* hij iemand ter zijner geruststelling, ginds *gaat* hij zelf om dezelfde reden, zoodat hier die zending van TIMOTHEUS niet als opzettelijk verzonnen nabootsing vermeld kan zijn. Hier zou de kennis van het geloof der Thessalonicensen — ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν[2] — den apostel bevredigen, ginds de komst van TITUS. Merkwaardige overeenstemming! Is welligt de uitdrukking μηκέτι στέγοντες of στέγων gevormd naar deze: οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου[3], of: οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σάρξ ἡμῶν?[4] BAUR schijnt het te meenen, wanneer hij ze ter vergelijking naast elkander plaatst, met de bijvoeging „de apostel houdt het niet langer uit." En zeker, in dit derde is er overeenstemming in de verhalen, maar het verschil is te groot om aan nabootsing te denken, terwijl juist die overeenstemming

[1] 1 Th. 3 : 1 vv. [2] 1 Th. 3 : 5.
[3] 2 Kor. 2 : 13. [4] 2 Kor. 7 : 5.

een uitstekend middel is om de verschillende berigten uit het karakter van denzelfden persoon te verklaren. Dit geldt ook van het volgende: PAULUS wordt, volgens het verhaal in den tweeden Korinther-brief, in de eerste plaats vertroost door de komst van TITUS, in de tweede plaats door de goede berigten, die hij medebragt: „God heeft ons vertroost door de komst van TITUS, en, niet alleen door zijne komst, maar ook door den troost, waardoor hij aangaande u vertroost is" [1]. Volgens onzen brief, was PAULUS vertroost alléén door de goede berigten van de gemeente, waarbij de terugkomst van TIMOTHEUS slechts ter loops wordt vermeld, als een noodzakelijk middel ter verkrijging van die berigten. Dat deze even goed als die van Korinthe, den apostel tot troost in verdrukking konden zijn, zal wel niemand in twijfel trekken. Ook verschillen zij, bij gedeeltelijke overeenkomst, genoeg van elkander in vorm en inhoud, om beider zelfstandigheid te bepleiten. PAULUS zegt van TIMOTHEUS, dat hij was *εὐαγγελισάμενος ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς* [2]; daarentegen van TITUS: *ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμόν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ* [3]. Geen reden derhalve, zóó luidt onze slotsom, om met BAUR te twijfelen aan de oorspronkelijkheid van het verhaalde in 1 Thess. Evenzoo wordt de waarschijnlijkheid van de mededeeling, dat PAULUS, zelf verhinderd om naar Thessalonica te gaan, TIMOTHEUS derwaarts heeft gezonden, bevestigd door de van elders bekende zendingen van TIMOTHEUS aan verschillende gemeenten, hem door PAULUS opgedragen [4].

[1] 2 Kor. 7 . 6, 7. [2] Th. 3 : 6. [3] 2 Kor. 7 : 7.
[4] Zie 1 Kor. 4 : 17. 16 : 10. Phil. 2 : 19.

Doorloopen wij verder den inhoud des briefs, om te zien of de schrijver van zich, van de gemeente, en van zijne verhouding tot haar, iets zegt, dat PAULUS niet kon gezegd hebben aan de Thessalonicensen! In 't algemeen kunnen de opwekkingen en vermaningen, in 't vierde en vijfde hoofdstuk, geen bevreemding wekken, als wij zien hoe ook de vier hoofdbrieven, daarmede als 't ware versierd en besloten worden. Waarschuwt PAULUS tegen de πορνεία, hij deed dit ook elders [1]. Deze vermaning is niet, wat SCHRADER [2] meende, in tegenspraak met den lof, door PAULUS in dezen brief bij herhaling den Thessalonicensen toegezwaaid, dat zij eene voortreffelijke gemeente en andere tot voorbeeld was. Want dat „tot voorbeeld zijn" moet, gelijk wij reeds vroeger zagen, vooral verstaan worden van de volharding in het geloof, door de Thessalonicensen in verdrukking betoond [3]. De schijnbare tegenspraak, die er dan nog tusschen lof en vermaning blijft bestaan, draagt een zuiver paulinisch karakter en pleit dus voor de echtheid des briefs. Men zie slechts hoe PAULUS de Korinthiërs als gemeente „geheiligden in CHRISTUS JEZUS, geroepen heiligen" noemt en ondubbelzinnige loftuitingen over hen uitspreekt [4], niettegenstaande hij hun schrijft: „men hoort in 't algemeen van hoererij onder u, en wel van zulk eene hoererij, die zelfs niet onder de heidenen (voorkomt), dat iemand zijns vaders vrouw heeft" [5]. Zegt men: aan de Thessalonicensen was grooter lof toegekend, men bedenke dan ook, dat de beschuldiging aan de Korinthiërs

---

[1] 1 Kor. 5 : 1. 6 : 13, 18. 2 Kor. 12 : 21. Gal. 5 : 19 in verband met vs. 16.

[2] A. a. O. V. S. 25.

[3] Zie boven bl. 50—52.

[4] 1 Kor. 1 : 1—9.

[5] 1 Kor. 5 : 1.

zwaarder is. Was bij de Grieken de hoererij eene zóó sterk heerschende zonde, gelijk wij uit het uitdrukkelijk en uitvoerig spreken over haar van PAULUS tot de Korinthiërs kunnen opmaken, dan kan het ons niet verwonderen, dat PAULUS ook de Thessalonicensen tegen haar waarschuwt, door als Gods wil te noemen: ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας [1]. Deze woorden naast die van 1 Kor. 6 : 18, φεύγετε τὴν πορνείαν gelegd, wijzen op éénheid van gedachte, maar volstrekt niet op navolging. Evenzeer moet men, tegen BAUR [2], de oorspronkelijkheid erkennen van de uitspraak εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ [3], vergeleken met 1 Kor. 7 : 2 v., waar PAULUS het ongehuwde leven aanbeveelt, en slechts „om de hoererij" toestaat dat men trouwe, maar dan ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω. In onzen brief wordt met geen woord van het ongehuwde leven gesproken en de overeenkomst bestaat slechts in de vermaning, dat het huwelijk rein zij tusschen één man en ééne vrouw. Kon die vermaning slechts voor ééne gemeente van gewigt zijn?

Zonderling is de opmerking, door SCHRADER gemaakt bij de vermaning τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. De vermaning geldt slechts, zegt hij, het bedrog jegens christenen, „alsof er bij het schrijven van den brief in 't geheel geen twisten meer tusschen heidenen en christenen plaats hadden." Maar dan zou de brief in de vierde of vijfde eeuw zijn geschreven, iets, dat wel niemand verdedigen zal. Met BAUR hier te denken aan navolging van 1 Kor. 6 : 8, ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ

---

[1] 1 Th. 4 : 3. [2] *Jahrb.*, S. 149. [3] 1 Th. 4 : 4.

ἀποστερεῖτε, καὶ τοῦτο ἀδελφούς, staat gelijk met voorbij te zien, dat dáár een beschuldiging, hier een waarschuwing is geschreven, terwijl ook ἀδικεῖν en ἀποστερεῖν nog iets anders is dan ὑπερβαίνειν en πλεονεκτεῖν.

De wijze, waarop de schrijver spreekt van de broederliefde der Thessalonicensen [1], is zeker zeer vreemd en moeijelijk, zoo niet onmogelijk, te verklaren, indien de stichting der gemeente zóó kort was geleden, als wij volgens de Handelingen zouden vermoeden. Maar nu is hier geen enkel bezwaar [2]. Eigen ondervinding en de berigten van TIMOTHEUS over hunne liefde, konden PAULUS doen schrijven: „gij doet hetzelfde jegens alle broeders, die in geheel Macedonië zijn." Men heeft hier volstrekt niet met SCHRADER [3] te denken aan een veel lateren tijd, toen het christendom reeds overal had wortel geschoten; want de schrijver spreekt niet van iets, dat reeds „enkele weken na hunne bekeering" is voorgevallen.

Dat overigens in de woorden een klein weinigje van de bekende paulinische overdrijving schuilt, is welligt moeijelijk te ontkennen vooral als men uit het volgende „doch wij vermanen u, broeders! daarin meer overvloedig te worden," zeer duidelijk ziet, dat PAULUS die broederliefde der Thessalonicensen nog niet tot haar toppunt van glorie gestegen achtte. De hieraan vastgeknoopte vermaning tot een rustig en arbeidzaam leven [4], hoe algemeen ook gesteld, is hier stellig, tegen SCHRADER, als eene bijzondere op te vatten. De woorden geven niet de minste aanleiding om er eene bestrijding in te zien van de gewoonte, door velen gevolgd, om ongehuwd blijvende het evangelie te willen verbreiden en dan,

[1] 1 Th. 4 : 9—10. [2] Dit tegen BAUR, *Paulus* S. 484.
[3] S. 27. [4] Vs. 11—12.

wanneer zij bij overvloed van zendelingen buiten af geen arbeidsveld meer vonden (!) hunne woonplaats door een lui leven tot last werden. Niet tegen ongepasten zendingsijver[1], maar tegen de zucht, om zich met de zaken van anderen te bemoeijen, zijn klaarblijkelijk de woorden πράσσειν τὰ ἴδια gerigt. De opwekking tot arbeidzaamheid was welligt niet overbodig in een gemeente, wier leden, blijkens dezen brief geheel vervuld waren met de gedachte aan de spoedige wederkomst des Heeren. Dan had men niet meer voor geld en goed te zorgen en zóó kon die gedachte, door luiheid gevoed, spoedig gebrek doen ontstaan, voor menschen, die zeker niet tot de meest gegoede burgers der stad hebben behoord, wanneer zij van handenarbeid moesten leven. Die aanwijzing, opgesloten in het *werken met uwe handen*, is een ongezocht bewijs voor de inwendige waarheid van de hier gegeven voorstelling der gemeente te Thessalonica en mitsdien een gunstig teeken voor de echtheid des briefs. Is het toch van algemeene bekendheid, dat de prediking des evangelies bij haar eerste optreden, schier overal den meesten bijval vond bij de zoogenaamde mindere klasse; hebben wij voldoende zekerheid om te beweren dat dit ook met de prediking van Paulus in Griekenland, met name te Korinthe[2], het geval was; dan wordt reeds daarom het zijdelingsch berigt, dat de gemeente te Thessalonica, althans voor het grootste gedeelte, uit handwerkslieden bestond, tot een hoogen graad van geschiedkundige waarschijnlijkheid opgevoerd, hetgeen op dit gebied

---

[1] Dit gevoelen van Schrader vond bijval bij enkele uitleggers. Zoo Koch, S. 339, en Riggenbach, S. 61, gedeeltelijk.

[2] Vgl. 1 Kor. 1 : 26.

met zekerheid gelijk staat, wanneer de brief werkelijk van PAULUS afkomstig is.

De thans volgende opmerkingen en leeringen over de paroesie [1], gaan wij hier voorbij, omdat de enkele historische voorstellingen daarin vervat geene bijzondere teekenen van echtheid of onechtheid aan de hand doen. Dat, blijkens de woorden „aangaande de ontslapenen”, in Thessalonica reeds christenen gestorven waren, is zeer mogelijk en wordt zelfs zeer waarschijnlijk, wanneer wij ons houden aan de voorstellingen van den brief en derhalve de gemeente ouder dan enkele maanden achten, gelijk men gewoonlijk doet. Dat de woorden *ἡμεῖς οἱ ζῶντες* onderstellen, dat PAULUS nog in leven was toen deze brief geschreven werd, brengt ons niet verder dan het opschrift en andere aanwijzingen die, hetzij dan teregt of ten onregte, PAULUS als schrijver noemen van dezen brief. Te vergeefs heeft men hierin een bewijs voor de echtheid gezocht [2]. Hetgeen hier eindelijk tot lof, maar tevens in schijnbaren strijd hiermede, tot vermaning der gemeente gezegd wordt, komt overeen met hetgeen wij vroeger hebben gezegd over deze methode van PAULUS om de christenen te prijzen en te vermanen.

Een andere blik op de gemeente wordt ons gegund door de vermaning, om de voorgangers der gemeente te erkennen en hen in liefde om huns werks wil te achten. De algemeenheid der woorden, waarmede PAULUS hen noemt *τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν κυρίῳ καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς*, waarbij nog niet aan afzonderlijke *πρεσβύτεροι* en *ἐπίσκοποι* kan worden gedacht, wijst, in verband met de op-

---

[1] 4 : 18—5 : 11. [2] Zie beneden Hoofdst. III. § 1.

merking, dat PAULUS nergens in den brief, ook niet in het opschrift [1], van presbyters en diakenen spreekt, op den eersten tijd van het ontstaan van christelijke gemeenten. Ware de brief, gelijk men vermoed heeft, in veel lateren tijd geschreven, dan zou men welligt den apostel veel sterker sprekende woorden, van meer bevelenden inhoud, met toespelingen op de zoogenaamde regten der hierarchie, in den mond hebben gelegd, dan wat wij nu lezen: „wij bidden u, broeders, erkent .... en acht hen zeer hoog in liefde om huns werks wil" [2]. En wat tot het werk der voorgangers behoort, is niet alles uitsluitend hun werk, want ook *de broeders* in het algemeen worden vermaand: „vermaant — νουθετεῖτε — de ongeregelden, bemoedigt de kleinmoedigen, trekt u de zwakken aan, weest langmoedig jegens allen" [3]; hoewel het νουθετεῖν ook tot het werk van de voorgangers behoorde [4]. Later, toen er een belangrijke scheiding tusschen voorgangers en gemeente ontstaan was, kon er van die zamenwerking geen sprake meer zijn en zoo leerde men, met CHRYSOSTOMUS, bij vs. 14 verklaren ἐνταῦθα πρὸς ἄρχοντας διαλέγεται, alsof *de broeders* hier genoemd andere personen konden zijn dan die van vs. 12, en die in den geheelen brief worden toegesproken, als de leden der gemeente aan welke de brief is gerigt! Hoe spoedig men den waren zin van PAULUS' woorden uit het oog heeft verloren, kunnen wij ook opmaken uit de veranderde

---

[1] „Non nominat hic Presbyteros et Diaconos, quia recens erat ecclesia, necdum formam plenam acceperat," zegt GROTIUS in zijne aanteekening bij 1 Th. 1 : 1. — *Annot. in N. T.* Gron. 1829. Vol. VII p. 149.

[2] 1 Th. 5 : 12, 13.

[3] Vs. 14. [4] Vs. 12.

lezing εἰρηνεύετε ἐν αὐτοῖς [1], die in eenige handschriften en vertalingen en bij kerkvaders wordt gevonden, in plaats van εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς, als had de apostel bedoeld, hiermede zijne lezers op te wekken om vrede te houden met de voorgangers der gemeente, iets dat toch wel van zelf sprak en niet opzettelijk behoefde herhaald te worden, wanneer zij hen *erkenden* en *hoogachtten*. De vermaning geldt allen zonder onderscheid, zoo voorgangers als leden der gemeente: „houdt vrede onder elkander," waarop de volgende woorden een schoonen kommentaar leveren. Geen wonder, dat men bij het toenemend aanzien van de opzieners der gemeenten, de gelijkstelling in het ontvangen van een weinig vleijende vermaning zocht weg te cijferen, door haar, als alleen tot de gemeente gerigt, te beschouwen. Daarbij werd dan het παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, als tegenstelling, op de opzieners toegepast; zoodat langs schijnbaar natuurlijken weg aan de leeken de vermaning tot geestelijke bedieningen onttrokken werd, daar deze, in het latere stelsel, het bijzonder eigendom van de voorgangers der gemeente geworden, noodwendig als zoodanig door PAULUS vermeld moesten zijn. Zóó wijst de in den brief aangegeven verhouding tusschen voorgangers en gemeente, op een toestand, gelijk men dien verwacht in een gemeente, niet lang geleden door PAULUS gesticht; een historische verhouding derhalve, die alleen pleit voor de echtheid des briefs. Dat van den anderen kant het toekennen van een zekere magt aan sommigen boven anderen in de gemeente, ook waar nog geen geregelde πρεσβύτεροι en ἐπίσκοποι waren benoemd, geheel in den geest is van iemand, wiens leuze het was:

[1] Vs. 13. Men zou dan verwachten εἰρ. μετ' αὐτῶν, gelijk velen reeds opmerkten. Zie Rom. 12 : 18.

„alles geschiede welvoegelijk en met orde" [1]; dit is op zich zelve beschouwd reeds waarschijnlijk. Maar deze waarschijnlijkheid wordt zekerheid, wanneer wij zien hoe PAULUS aan de Korinthiërs schrijft: „Ik bid u, broeders! gij kent het huisgezin van STEPHANAS, dat het de éérsteling van Achaje is, en dat zij zich den heiligen ter dienst hebben gesteld, weest ook gij denzulken onderdanig en ieder, die met hen werkt en arbeidt". [2]

Een gewigtige rol schijnen de zoogenoemde geestelijke gaven in elke nieuwe christengemeente vervuld te hebben. Wat PAULUS dienaangaande in onzen brief aan de Thessalonicensen schrijft [3], is weinig; maar die weinige woorden zijn zoo bijzonder paulinisch van inhoud, dat men dit algemeen moest erkennen en dus van navolging moest spreken, wanneer men meende de echtheid van den brief in twijfel te moeten trekken. SCHRADER [4] vindt een grond, om de oorspronkelijkheid van hetgeen hier over den geest gezegd is, te betwijfelen in het negatief verschijnsel, dat er anders in dezen brief niets van dien aard wordt besproken. Dit, meent hij, kon men verwachten, wanneer PAULUS zoodanige vermaning aan de Thessalonicensen noodzakelijk achtte. Vanwaar en hoe dan deze woorden in den tekst kwamen, blijft bij hem even zwevend en onbepaald als de meeste zijner bedenkingen. Men schijnt verzameld te hebben, zoo zegt hij, wat men voor paulinisch hield, zoodat men den brief voor paulinisch kon houden, zonder dat hij werkelijk van PAULUS afkomstig was. BAUR, met vollediger kennis van den oorsprong des briefs

---

[1] 1 Kor. 14 : 40. [2] 1 Kor. 16 : 15—16.
[3] 5 : 19—21. [4] S. 34.

toegerust, naar hij meent, wijst ons op 1 Kor. 14 : 39 en 40, welke woorden „wel is waar iets anders klinken", maar toch — naar „Fassung und Tendenz" — „dezelfde algemeene slotvermaning" behelzen [1]. De laatste opmerking is zeer zonderling. De woorden in den Korinther-brief behelzen eene slotvermaning en wel eene, na een zeer uitvoerige behandeling der geestelijke gaven. Geheel anders in onzen brief. Hier zijn de bedoelde woorden geen vermaning aan het slot van eene uitweiding over geestelijke gaven, maar zij behelzen alles, wat de schrijver in dezen brief zegt over die verschijnselen, gelijk te regt door Schrader opgemerkt werd. Wil men zeggen, dat de woorden bijna aan het „slot" van den brief staan, dan vervalt om deze reden de vergelijking met 1 Kor., waar nog al het een en ander volgt. — De strekking van de vermaning in 1 Kor. is geen andere dan deze. Het geheele hoofdstuk had Paulus gewijd aan de bestrijding van het misbruik, dat de Korinthiërs van de geestelijke gaven, bijzonder van het λαλεῖν γλώσσαις maakten. Het προφητεύειν stond in zijne schatting veel hooger, en werd daarom door hem aanbevolen. Zijn geheele betoog vat hij nu zamen in de woorden ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, maar om niet misverstaan te worden, alsof hij 't λαλεῖν γλώσσαις geheel wilde afgeschaft hebben, voegt hij er aanstonds aan toe: καὶ τὸ λαλεῖν μὴ κωλύετε ἐν γλώσσαις, waarop dan de woorden volgen: „maar alles geschiede welvoegelijk en met orde", een vermaning, waarom eigenlijk het geheele stuk geschreven was. Niets van een dergelijk strafwaardig misbruik van de geestelijke gaven had Paulus in de Thessalonicensen

[1] *Jahrb.* S. 149.

te berispen. Geen wanordelijkheden, als die te Korinthe plaats hadden, worden hier vermeld. Zelfs wordt er met geen woord gesproken van 't gevaarlijke λαλεῖν γλώσσαις. Juist het tegenovergestelde van overdrijving meent PAULUS hier te moeten voorkomen; hij vreest voor geringschatting van de gaven des geestes en zegt dus: „bluscht den geest niet uit; veracht de profetiën niet". Waren de geestesgaven te Thessalonica zoo weinig in achting, dat de genoemde opwekking noodzakelijk scheen; geen wonder dan, dat PAULUS juist op 't profeteren wees, daar wij van elders weten, hoeveel waarde hij daaraan toekende [1]. De waarde van de uitingen des geestes te bepalen, liet hij aan de hoorders over, πάντα δὲ δοκιμάζετε; hoewel hij tevens aanduidde dat er wel iets goeds in schuilen zou; dat goede moesten zij dan behouden: τὸ καλὸν κατέχετε. Verre derhalve van nabootsing te zijn, dragen deze vermaningen het karakter van woorden van den apostel des geestes, die zelf alles door den geest had gekregen en wilde, dat alle hoogere waarheden aan het zelfstandig onderzoek der christenen zouden onderworpen worden. [2]

Eindelijk moeten wij hier nog spreken over het slot van den brief [3], dat, met betrekking tot de echtheid, sedert jaren voor velen een steen des aanstoots, dezen tot bewijs vóór, en genen tot bewijs tegen haar heeft gediend. Eerst een woord over den vorm. Om kort en duidelijk te zijn, zij het mij vergund gebruik te maken van een resultaat, waarvan ik de waarheid eerst bij de behandeling van den tweeden brief aan de Thessalonicensen zal aantoonen. De schrijver van dien brief n. l. heeft, naar mijne meening, onzen

[1] 1 Kor. 14. [2] 1 Kor. 10 : 15. Vgl. E. MOLL, *Misbruikte bijbelplaatsen enz.* 1864, bl. 210. [3] 5 : 25—28.

eersten brief gekend en als een brief van PAULUS erkend. Hij zegt aan het slot van zijn brief: „de groete met de hand van mij PAULUS, hetgeen een teeken is in elken brief; zóó schrijf ik" [1]. Hiermede geeft hij te kennen, dat PAULUS iederen brief met een eigenhandigen groet besloot. De echtheid van den brief geheel onbeslist latende, kunnen wij toch uit dat berigt afleiden, dat onze eerste brief van een eigenhandigen groet van PAULUS voorzien moet zijn geweest. Want was hij dit niet, dan kon de schrijver van 2 Thess. dit groeten niet een teeken „in elken brief" noemen, daar hij 1 Thess. voor het werk van PAULUS hield. Het bijvoegen van zoodanigen groet kan ons niet bevreemden, wanneer wij mogen aannemen, dat PAULUS, in den regel zijne brieven dicterende [2], dit ook hier zal gedaan hebben, hoewel hij er niet van spreekt. Wanneer wij het slot van onzen brief inzien, dan is het niet moeijelijk te zeggen, welke woorden tot den bedoelden groet behooren, n. l. vs. 25—28. Wel wordt hij niet opzettelijk als zoodanig genoemd, gelijk dit het geval is aan het slot van den tweeden Korinther-brief, waar PAULUS zelf begint te schrijven met de woorden: „de groete met de hand van mij, PAULUS" [3]; maar toch doet zich deze wijze van eigenhandig groeten zonder voorafgaande aankondiging, als paulinisch kennen, wanneer wij letten op het einde van dien zelfden brief, waar de woorden: „groet elkander", enz. [4], als eigenhandig door PAULUS

---

[1] 2 Th. 3 : 17.

[2] Zie LAURENT a. a. O. S. 639 ff.

[3] 1 Kor. 16 : 21.

[4] 13 : 12, 13. Vgl. Phil. 4 : 21—23. Den brief aan de Rom. laten wij hier liefst buiten rekening, om de betwiste echtheid der twee laatste hoofdstukken, dien aan de Gal., om de onzekerheid of PAULUS hem geheel heeft geschreven.

aan den brief toegevoegd, schijnen verklaard te moeten worden. Evenals dáár de laatstvoorgaande woorden een geschikt einde van den brief vormden, zóó ook hier in den 1 Thess. brief. Zoo hier als daar kunnen wij spreken van een dubbel slot van den brief.

Beschouwen wij vs. 25—28 als den eigenhandig door PAULUS geschreven groet, dan lossen zich vele moeijelijkheden in de verklaring dier woorden van zelve op, moeijelijkheden die dezelfde blijven, of wij hier een brief van PAULUS of van een Pseudo-paulus voor ons hebben. Is toch de geheele brief gerigt *aan de gemeente*, aan de broeders te Thessalonica, het slot moet dan ook wel hiermede overeenkomen; maar er is geen bezwaar om aan te nemen, dat PAULUS, na welligt eerst het gedicteerde nagelezen te hebben, nu zelf de pen opnemende, meer bijzonder denkt aan hen, die den brief het eerst in handen zouden krijgen. Is die gissing geen vereischte ter verklaring van de bede „broeders, bidt voor ons"; zij wordt noodzakelijk om een goeden zin te hechten aan de woorden: „groet *alle broeders* met een heiligen kus", waarvoor wij gewoonlijk vinden: „groet *elkander* met een heiligen kus [1]." Is dit verschil uitstekend goed te verklaren, wanneer de genoemde gissing waarheid bevat, dan zien wij tevens hoe zelfstandig de schrijver van onzen brief te werk ging, en niet bij de brieven aan de Korinthiërs zijne paulinische uitdrukkingen geleend heeft. Want dan had hij hier wel *elkander* geschreven, hetgeen toch ook een goeden zin zou gegeven hebben.

Nog merken wij op, dat wij hier vóór of na den met den kus verbonden groet, de woorden: „u groe-

---

[1] (Rom. 16 : 16). 1 Kor. 16 : 20. 2 Kor. 13 : 12.

ten alle de broeders (of: de heiligen)" [1] zouden verwachten, wanneer wij aan navolging van de Kor.-brieven moeten denken. Intusschen is die weglating even paulinisch als de plaatsing, gelijk uit den brief aan de Galaten blijkt. Volkomen onverklaarbaar zijn de woorden *ἐνορκίζω ὑμᾶς τὸν κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσιν τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς* [2], wanneer wij hier de gissing niet tot zekerheid verheffen, dat de schrijver tot sommige, en niet tot alle, christenen der gemeente te Thessalonica spreekt. Schrader [3] heeft met volkomen regt gevraagd: hoe kan de geheele gemeente bezworen worden den brief aan alle broeders voor te lezen? Maar onjuist en onwaar is de gevolgtrekking hieruit afgeleid, als ware de brief geschreven in een tijd „waarin reeds een afzonderlijke clerus de kerkelijke aangelegenheden leidde". Wij hebben reeds vroeger gezien, dat onze brief nog niets van dergelijken clerus weet en dat hij gerigt is aan de gemeente. Haar kan deze bezwering niet gelden, maar wel hen, die den brief ontvingen. Een andere vraag is het nu, of die woorden van Paulus afkomstig kunnen zijn? Baur gaf hierop een gemotiveerd ontkennend antwoord. [4] De herinnering, meent hij, behoort te huis in een tijd, toen men in de brieven der apostelen niet meer het natuurlijke middel van geestelijke mededeeling zag, maar een heiligdom, waaraan men de verschuldigde vereering bewees, door zich met hunnen inhoud zoo naauwkeurig mogelijk, in 't bijzonder ook door openlijke voorlezing, bekend te maken. Hieruit ontstond de gewoonte, zulke en andere voor gewigtig

[1] 1 Kor. 16 : 20. 2 Kor. 13 : 12.
[2] 5 : 27. [3] A. a. O. S. 36. [4] *Paulus* S. 491.

gehouden brieven bij herhaling openlijk voor te lezen. Zonder het met zoovele woorden te zeggen, schijnt BAUR te bedoelen, dat in den tekst een „herhaald voorlezen" van den brief wordt bevolen. Dit is onjuist. De aoristus ἀναγνωσθῆναι geeft slechts te kennen, dat de brief éénmaal moest voorgelezen worden [1]. Van herhaalde voorlezing zou het praesens gebruikt zijn [2] en men zou ἀναγινώσκειν ... τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς verwachten, zonder 't bijgevoegde πᾶσιν, dat nu kracht en beteekenis heeft, maar niet, wanneer er van geregelde voorlezing sprake is. Bovendien schijnt het gezegde van BAUR over de gewoonte om brieven bij herhaling openlijk voor te lezen, de bedoelde woorden evenzeer onverklaard te laten, wanneer de brief onecht en op den door hem aangegeven tijd geschreven is. Hij toch brengt geen bewijzen aan, dat die gewoonte toen reeds bestond en REUSS [3] verzekert ons van het tijdperk der eerste eeuw en het eerste derde gedeelte der tweede: „In de letterkunde van dit tijdperk zijn geen sporen, dat deze brieven op vaste dagen openlijk *herlezen* werden, sedert den eersten tijd, na hun ontvangst. Wanneer men bedenkt dat zij gedeeltelijk aan bijzondere omstandigheden waren gewijd, schijnt dit zelfs niet waarschijnlijk. Er verliep een zekere tijd, voordat men er op regelmatige wijze naar terugkwam; en nog veel later, toen zij reeds ver onder de christenen verspreid waren, ziet men niet, dat zij tot liturgische of periodieke voorlezingen dienden." Maar

---

[1] Even als Kol. 4 : 16, vgl. LÜNEMANN S. 153.

[2] Zie b. v. 2 Kor. 3 : 15. Hand. 15 : 21.

[3] *Hist. du Canon*, p. 18. — Bij gebrek aan eigen belezenheid, moeten wij hier, gelijk zoo vaak in dergelijke gevallen, op gezag gelooven. Mogten wij nooit slechter gidsen hebben!

gesteld, dit zuiver negatieve resultaat van REUSS ware door bewijzen voor de positieve meening van BAUR, omver te werpen, dan wordt de bezwering een groot bezwaar tegen het bestaan van den PSEUDO-PAULUS, want hij behoefde niet met een eed te bevelen, wat, volgens BAUR, *gewoonte* was, en dus van zelve zou geschied zijn door hen, die den brief als apostolisch werk wilden erkennen. Aan hen, die aan zijn echtheid mogten twijfelen kon de bezwering niet anders dan verdacht voorkomen, omdat zij in geen echten brief van PAULUS gevonden wordt. Derhalve is het onwaarschijnlijk, dat een verdichter haar in den mond van PAULUS legde, een verdichter, die, volgens BAUR, veel aan de Korinther-brieven had ontleend en dan welligt ook hier dat voorbeeld zou gevolgd hebben. De laatste bedenking van BAUR: „hoe kon PAULUS het ooit voor noodig houden, de gemeenten, waaraan hij schreef, plegtig te bezweren, zijne brieven niet ongelezen te laten?" verliest al haar gewigt bij de herinnering, dat de eed niet de geheele gemeente, maar eenige leden betrof, hetzij dan den voorgangers of anderen — want hiervan zegt de tekst niets.

Is er om de genoemde redenen geen enkel bezwaar tegen, maar zelfs meer waarschijnlijkheid vóór de stelling, dat PAULUS deze woorden aan de Thessalonicensen rigtte, dan kan men nog vragen wie de ὑμεῖς, hier bedoeld, zijn? Met KOCH bedenkende, dat „de bekendmaking van een geschrift uit de profane letterkunde, in de oudheid, plaats had door voorlezing voor een verzamelden kring van vrienden des schrijvers" [1], vinden wij welligt het best den

[1] KOCH, a. a. O. S. 457. Hij zegt dit in navolging van HUG en THIERSCH, met verwijzing naar de schets van zulk eene voorlezing, bij TACITUS, *dialogus de oratoribus*, cap. 9.

sleutel ter verklaring van den zin. Waren in dien vriendenkring niet alle leden der gemeente tegenwoordig, PAULUS beveelt dan te volbrengen, wat zoo natuurlijk was, volgens REUSS [1], dat „de apostel er slechts éénmaal uitdrukkelijk van sprak." Wil men van den vriendenkring niet hooren, en liever denken aan de hoofden der gemeenten, „aan wie de brieven geädresseerd of overhandigd werden, waarom zij belast waren met de algemeene en bijzondere groeten en de voorlezing aan de verzamelde geloovigen" [2], — het zij zoo, de verandering is gering, want die hoofden behoorden waarschijnlijk wel tot de vrienden. In ieder geval blijkt zooveel uit de woorden, dat zij die den brief regtstreeks ontvingen, hem niet voor zich alleen mogten houden, maar hem moesten voorlezen aan al de broeders. Die vermaning is zeer gepast, wanneer bij PAULUS de vrees bestond, dat zij dit niet zouden doen, terwijl toch de inhoud voor de geheele gemeente was bestemd. Werd de brief bij de leden rondgezonden, hoe ligt werd dan niet de een vergeten, en de ander buiten staat gesteld er iets aan te hebben, omdat hij niet lezen kon. Al die bezwaren verdwenen bij een „voorlezen aan al de heilige broeders." Verder mag men zich verdiepen in de redenen van PAULUS' vrees [3], zij bestond nu eenmaal en daarom moest hij de mogelijke gevolgen voorkomen [4]. Mogt men ten slotte nog

---

[1] L. c. p. 17. [2] Zoo REUSS, l. c. [3] Zie de Kommentaren.

[4] Ten gevolge eener verkeerde beschouwing van den oorsprong en het doel der brieven, meenden eenige godgeleerden — in tegenspraak met een juiste verklaring der woorden, gelijk wij zagen — hier een vermaning van PAULUS te zien, die alleen in zijn eersten of oudsten brief behoefde geplaatst te worden, om voor alle volgende te gelden. Zoo zegt b. v. BENGEL — l.l. p. 330 — „In V. T. publice lecti sunt MOSES et prophetae: in N. T. haec epistola, prima omnium a Paulo scripta,

bezwaar hebben in de uitdrukking en haar te kras, te heftig vinden voor PAULUS, vooral aan het slot van den brief, wij verwijzen dan naar het slot van den eersten brief aan de Korinthiërs, waar PAULUS tusschen den eigenhandigen groet en woorden over genade en liefde, zegt: „indien iemand den Heer niet lief heeft, hij zij vervloekt. Maranatha" [1]. De vergelijking hiermede drukt den stempel van paulinische afkomst op de bezwering van 1 Thess. 5 : 27. Hoe kalm en gematigd en juist in den geest van PAULUS, die niet aan de letter van het schrift de christenen wilde binden, is de vermaning om den brief slechts voor te lezen; wanneer wij bedenken hoe anderen in den apostolischen tijd over hunne geschriften spraken! [2]

Hiermede aan het einde van den brief gekomen en terugziende op de volbragte vergelijking van den historischen inhoud met de ontwijfelbaar echte brieven van PAULUS, meenen wij regt te hebben om te stellen: de eerste brief aan de Thessalonicensen bevat geene geschiedkundige voorstellingen, noch wat den persoon van PAULUS, noch wat de gemeente te Thessalonica, noch wat beider verhouding tot elkander betreft, die bedenkelijk voor de echtheid van den brief kunnen zijn; terwijl vele van deze voorstellingen nadrukkelijk vóór die echtheid pleiten.

---

omnium instar lectioni publicae commendatur." Dezelfde bedoeling schijnen HORNE en TREGELLES te hebben met de woorden: „This direction is very properly inserted in his first Epistle." — *Intr. to the textual crit. of the N. T.* Ed. 2. 1860, p. 544. — Alsof men aanstonds overal afschriften van dezen brief had!

[1] Kor. 16 : 22, vgl. Gal. 1 : 8. 5 : 10.

[2] Zie Openb. 1 : 3. 22 : 18, 19.

getal dooden aanzienlijk vermeerdert. Maar wij hebben hier geen dergelijk geval, dat de algemeenheid aandacht trekt. Het zijn enkelen of meerderen van de leden der gemeente te Thessalonica, die, welligt aanverwanten, in ieder geval broeders en zusters in het nieuw en heilig geloof, aan hunne medechristenen door den dood zijn ontrukt. Zouden dezen nu geen deel hebben aan de heerlijkheid, die zij verwachtten bij de komst van CHRISTUS? Zou hun hoop ijdel zijn geweest? Bestaat er dan voor de overgeblevenen ook geen vrees, dat zij evenzeer te leur gesteld zullen worden? Dergelijke gedachten kunnen te eerder ontstaan, wanneer er nog niet velen van de geloovigen gestorven zijn; want reeds het eerste sterfgeval moest hen schokken, die meenden dat alleen de christenen, die bij de paroesie in leven waren, zouden deelen in het heil, dat JEZUS' wederkomst zou aanbrengen.

Die meening, zegt PAULUS, is onjuist, *εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανεν καὶ ἀνέστη, οὕτως καὶ ὁ θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ.*[1] Het geloof aan de herleving der gestorvenen is dus gegrond op het geloof aan de opstanding van JEZUS. Het zal wel overbodig zijn, opzettelijk aan te toonen hoe zuiver paulinisch dit denkbeeld is. Even als elders bij PAULUS is hier de opstanding der gestorvenen een daad van God[2], die door tusschenkomst van CHRISTUS tot stand komt[3]. Ten onregte hebben HILGENFELD[4] en RIGGENBACH[5] een eenigzins andere voorstelling van den zin der woorden gegeven door het verdedigen eener

---

1 1 Th. 4 : 14.
2 1 Kor. 6 : 14, 2 Kor. 1 : 9, Rom. 8 : 11, vgl. 6 : 4.
3 Vgl. 1 Kor. 15 : 21, 2 Kor. 4 : 14.
4 A. a. O. S. 239.
5 A. a. O. S. 65.

oude verklaring, volgens welke de woorden διὰ τοῦ Ἰησοῦ niet met ἄξει, maar met τοὺς κοιμηθέντας moeten verbonden worden. Dan toch zou men ἐν τῷ Ἰησοῦ verwachten, tenzij οἱ διὰ τοῦ Ἰησοῦ κοιμηθέντες op christelijke martelaren doelde [1], in welk geval men willekeurig, óf de in Thessalonica gestorvene christenen allen tot martelaren verheft, óf hen, die geen martelaren waren, uitsluit van de opstanding. Met HILGENFELD, op grond der uitspraak: δι' οὗ — Ἰησοῦ χριστοῦ — τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ [2], aan te nemen dat *Jezus* — er staat niet διὰ χριστοῦ — de bewerker van den dood is; dit komt mij voor het minst gewaagd en onbewezen voor. In geen geval zou dan de uitdrukking gelijkluidend zijn met οἱ κοιμηθέντες ἐν χριστῷ [3] en οἱ νεκροὶ ἐν χριστῷ [4], waar bovendien de bijvoeging ἐν χριστῷ noodzakelijk was om aan te duiden, dat de gestorvene christenen, en niet in 't algemeen *de* dooden, werden bedoeld [5]. Hier, in onzen tekst, was die bijvoeging geen behoefte, daar de voorafgaande τῶν κεκοιμημένων genoegzaam de τοὺς κοιμηθέντας bepaalden. Dat ἄξει door σὺν αὐτῷ reeds nader bepaald wordt, bewijst ook niets tegen onze verklaring, want διὰ τοῦ Ἰησοῦ is een geheel nieuwe bepaling, die niet in σὺν αὐτῷ ligt opgesloten [6]. — Wordt hier gezegd, dat God de gestorvenen door JEZUS met, of juister: bij hem, JEZUS, zal brengen, dan vervalt de beden-

---

[1] Zie LÜNEMANN S. 119—120. [2] 1 Kor. 8 : 6.
[3] 1 Kor. 15 : 18. [4] 1 Th. 4 : 16:
[5] HILGENFELD zegt, a. a. O.: „Warum soll der Ausdruck also, da den Christen alles, auch der Tod, durch Christum vermittelt ist (1 Kor. 8 : 6), nicht gleichbedeutend sein mit οἱ κοιμηθέντες ἐν χριστῷ (1 Kor. 15 : 18), οἱ νεκροὶ ἐν χριστῷ (1 Th. 4 : 16)?
[6] Vgl. vs. 17, waar ἁρπαγησόμεθα *vier* bepalingen heeft.

king van SCHRADER [1], dat hier een onpaulinische „algemeene hemelvaart van alle christenen herinnerd wordt", alzoo een voorstelling, die tot veel later tijd behoort, toen men het godsrijk van de aarde naar den hemel verplaatste. Met geen enkel woord wordt in dezen brief van *zulk* een hemelvaart gesproken. De bedoelde woorden geven niets anders te kennen dan dat God de gestorven christenen met JEZUS vereenigen zal. De wijze, waarop dit geschieden zal, wordt eenigzins nader bepaald door hetgeen PAULUS nu *ἐν λόγῳ κυρίου* aan de gemeente mededeelt.

Dat PAULUS, sprekende van de paroesie, zich zelven rekent onder hen, die haar denken te beleven — *ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι* [2] — kan ons in het minst niet bevreemden, wanneer wij dezelfde verwachting, meer of minder sterk gekleurd, in andere brieven wedervinden [3]. Sommigen, als PALEY [4] en

---

[1] A. a. O. S. 28.

[2] 1 Th. 4 : 15, 17. — Bij den tegenwoordigen stand der exegese, mag het overbodig heeten, hier in een opzettelijke verdediging te treden van den juisten zin der woorden. Eindelijk is deze zoo goed als algemeen erkend. Men zie de kommentaren; de verhandeling van Dr. J. J. VAN OOSTERZEE over „de denkbeelden van den Apostel PAULUS aangaande den tijd der wederkomst van CHRISTUS," geplaatst in de *Jaarboeken voor Wetens. Theol.* II. 1845, bl. 49—99; en J. P. BRIËT, *de Eschatologie volgens de schriften des N. Vs.* II 1858 bl. 212 vv. Aldaar vindt men de voornaamste buitenlandsche en vaderlandsche literatuur over dit onderwerp vermeld.

[3] 1 Kor. 6 : 14. 15 : 51, 52. 2 Kor. 5 : 1 verg. 1 : 8, 16. Rom. 8 : 18. 13 : 11 vv. Vgl. BRIËT, t. a. p. bl. 212—227.

[4] ll. p. 186. Hij spreekt over het onwaarschijnlijke, dat een verdichter PAULUS die dwaling over de paroesie zou toekennen en zegt dan: „I state this as an argument to show that the epistle was contemporary with St. PAUL, wich is little less than to show that it actually proceeded from his pen."

LÜNEMANN [1], hebben een bewijs van echtheid gezien in de wijze waarop de schrijver voor zich, als PAULUS, de hoop koestert om de aanstaande wederkomst van JEZUS te beleven. Maar meer dan het paulinisch karakter der gedachte, kunnen wij uit die mededeeling niet afleiden en wij moeten antwoorden met de woorden van Prof. VAN OOSTERZEE [2]: „de verdichter, die voor PAULUS wilde doorgaan, zou wel niets hebben geschreven, dat hij wist, volkomen in strijd met den geest van PAULUS te zijn"; een opmerking, die volkomen juist is, wanneer zij in dezer voege wordt aangevuld: „tenzij hij sprak over zaken, die hij door PAULUS gezegd wenschte, hoewel de apostel er nimmer van sprak." Of wij zeggen met BAUR [3]: „gelijk de apostel zelf zich gerekend had tot hen, die de paroesie beleven, zoo kon ook een ander na zijn dood hem op dezelfde wijze laten spreken."

Van zich en anderen, die in leven blijven tot de komst van JEZUS, zegt de schrijver: *οὐ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας*. Deze stellige [4] verklaring wordt niet regtstreeks, maar toch zijdelings, elders bij PAULUS weêrgevonden, waar hij, den invloed der paroesie op de menschen beschrijvende, zegt: *σαλπίσει γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι καὶ ἡμεῖς ἀλλα-*

---

[1] A. a. O. S. 14. „Welch' unsinniges, rein undenkbares Verfahren aber wäre es gewesen, wenn den Apostel Paulus noch im *zweiten* Jahrhundert ein Falscher eine *prophetische* Aussage über sich hätte überschieben sollen, deren *Irrigkeit* längst schon thatsächlich erwiesen war?!"

[2] t. a. p. bl. 58. [3] *Jahrb.* S. 166.

[4] BRIËT heeft — t. a. p. bl. 213—215 — genoegzaam de meening van Dr. VAN OOSTERZEE en anderen weêrlegd, als zou PAULUS hier slechts onderstellender wijze van zijn leven bij de paroesie gewagen. *Jaarb.* t. a. p. bl. 56. — WINER, A. a. O. S. 449.

γησόμεθα [1]. Zijn beide brieven van Paulus afkomstig, dan kan men de vooraanplaatsing van de opstanding der dooden niet toevallig achten.

De komst van den Heer zal zijn, volgens onzen brief, ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ [2]. Zoeken wij te vergeefs bij Paulus naar een juiste paralel van deze plaats, wij vinden de hoofdgedachte, die er aan ten grondslag ligt, terug in de voorstelling in den eersten Korinther-brief, dat n. l. de opstanding der dooden en de verandering der levenden van trompetgeschal vergezeld zal gaan en aanvangen zal ἐν ἐσχάτῃ σάλπιγγι. — Zegt de schrijver: ὁ κύριος καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ [3], dan sluit die meening volkomen met de gedachten van hem, die van den gestorven, maar opgewekten Christus zegt: ὅς καὶ ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ [4]. Als Christus van den hemel nederdaalt, dan zullen eerst de gestorvene christenen opstaan en daarna, zegt onze schrijver, vereenigd met de levenden, den Heer te gemoet worden gevoerd in de lucht, met of op wolken [5]. Moesten wij met Schrader [6] — hierin nog onlangs gevolgd door den hoogleeraar Scholten [7] — in deze woorden lezen, dat het tooneel van het toekomstig rijk niet op aarde, maar in den hemel is, en dat de levenden, bij de komst van Christus, zich daarheen begeven; of moesten wij met anderen, als Usteri [8] en Weizel [9], dat tooneel volgens de tekstwoorden verplaatsen in een „bovenaardsche streek", in „de lucht, de streek

---

[1] Kor. 15 : 52. [2] 4 : 16. [3] 4 : 16 en 1 : 10.
[4] Rom. 8 : 34. Vgl. Phil. 3 : 20. [5] 4 : 17.
[6] A. a. O. S. 29.
[7] *Het Evangelie naar Johannes.* 1864 bl. 443.
[8] *Entwicklung des Paulin. Lehrbegriffs.* S. 359.
[9] *Studien und Kritiken* 1836. S. 935.

der geesten", dan zouden wij hier eene voorstelling van het Messiasrijk hebben, die wij nergens bij PAULUS vinden, en die wij onmogelijk met zijne meeningen in overeenstemming kunnen brengen. De tijdelijke heerschappij, door PAULUS aan CHRISTUS toegekend, onmiddellijk na zijne wederkomst — zonder vermelding dat hij eerst naar de lucht of naar den hemel zal wederkeeren — zal blijkbaar op de aarde worden gevoerd, waar „hij heerschen moet, tot dat hij alle vijanden onder zijne voeten gesteld heeft." Op aarde moet JEZUS komen en althans eenigen tijd blijven, om πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν te vernietigen, voordat hij het rijk aan den Vader overgeeft [1]. De wijze waarop PAULUS, Rom. 8 : 18—25, van de toekomstige heerlijkheid der κτίσις spreekt, verplaatst dat tooneel der heerlijkheid niet naar den hemel, maar laat het hier op aarde. Zoo is het overal bij den apostel. In den eersten brief aan de Thessalonicensen is het niet anders. De vermelde verklaringen steunen op misverstand. Hebben welligt de woorden καὶ οὕτως πάντοτε σὺν κυρίῳ ἐσόμεθα, onmiddellijk geplaatst na de vermelding der opneming in de wolken, aanleiding gegeven tot het misverstand, als zouden de christenen in de lucht bij JEZUS blijven; men zag dan voorbij, dat de bedoeling niet was om dit te zeggen — men had dan ἐκεῖ en niet οὕτως geschreven — maar alleen, om met een enkel woord het resultaat zamen te trekken, dat men met de voorafgaande verzen beoogd had. De vraag was: zullen de gestorvene christenen ooit bij JEZUS komen? De slotsom is: wij — die levend overblijven en die gestorven zijn — wij zullen altijd bij den Heer zijn. Het

[1] 1 Kor. 15 : 23—28.

was den schrijver te doen om een geschikt einde aan zijne mededeelingen te maken, niet om alles te zeggen, wat hij van de komst van CHRISTUS wist [1]. Men mag uit de woorden ἁρπαγησόμεθα εἰς ἀέρα niet afleiden, dat in de lucht te vertoeven, de bestemming was van de weggevoerden, want zij gingen daarheen εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου. Kwam deze ἀπ' οὐρανοῦ, dan moesten zij, die hem zouden tegenkomen, wel εἰς ἀέρα gevoerd worden. Bij de ontmoeting moesten zij noodwendig, niet met SCHRADER en SCHOLTEN naar den hemel, maar te zamen daarheen gaan, vanwaar de *te gemoet komende* kwamen, dus naar de aarde. In het andere geval zou JEZUS εἰς ἀπάντησιν τῶν χριστιανῶν gekomen zijn. Zóó hebben wij dus hier, bij naauwkeurige beschouwing der woorden, dezelfde gedachte als elders bij PAULUS: JEZUS daalt van den hemel neder op aarde en blijft daar [2].

Zuiver paulinisch is derhalve het karakter van hetgeen hier over de verhouding van de ontslapenen en levenden tot de paroesie van CHRISTUS wordt gezegd. BAUR stemt dit toe en noemt het verschil, dat in kleinigheden bestaat, niet van dien aard, dat het „den brief als onapostolisch kan toegerekend worden." Zal dit nu pleiten voor de echtheid des briefs? Gewoonlijk zou men zulks meenen, en BAUR zou er ook geen bezwaar in zien, „ware slechts overigens zijn apostolisch karakter beter bewaard. Daar dit echter niet het geval is", moeten wij aannemen, dat hier slechts „herhaald" wordt wat de apostel zelf gezegd heeft 1 Kor. 15 : 51, 52 [3]. Aangezien wij nog niets in den brief hebben gevon-

---

[1] Zie 1 : 10. [2] Vgl. KOCH, a. a. O. S. 374 f.
[3] BAUR, *Paulus* S. 484, 485, 488.

den, dat met zijn apostolisch karakter in strijd zoude zijn, zouden wij met de genoemde woorden van Baur zijne beschuldiging kunnen afwijzen, door te zeggen: het verschil is niet van dien aard, dat het den brief als onapostolisch kan toegerekend worden, en de overeenstemming pleit voor de echtheid. Intusschen kon het waar zijn, dat wij hier eene navolging of herhaling hadden van een gezegde uit den eersten Korinther-brief en wij moeten dus zien, wat er van deze beschuldiging te zeggen valt.

Teregt heeft Baur [1] de bedoelde overeenkomst *schijnbaar* genoemd, want het verschil is vrij groot. Om aan te toonen dat geen „vleesch en bloed" het koningrijk Gods kunnen beërven, noch „het verderfelijke de onverderfelijkheid", deelt Paulus den Korinthiërs een *μυστήριον* mede. Om de onzekerheid van de Thessalonicensen over het lot der ontslapenen weg te nemen, geeft Paulus, niet een mysterie, maar: eenige ophelderingen *ἐν λόγῳ κυρίου* over de paroesie. Was de aanleiding tot spreken niet dezelfde, evenmin de inhoud. In beide brieven beantwoordt deze aan het doel. Tot de Korinthiërs heet het: *πάντες οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα*, om aan te duiden, dat noch de gestorvenen, noch de levenden met hetzelfde ligchaam het koningrijk Gods zouden ingaan, wanneer dat opgerigt werd, maar: *οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι* — voorheen waren zij *θνητοὶ* en *φθαρτοὶ* — *καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα*. Niets daarvan in den brief aan de Thessalonicensen! Een geheel ander vraagstuk wordt hier behandeld: de vereeniging van gestorvenen en levenden met Christus wordt hier besproken; maar de uitwendige vorm der chris-

[1] S. 484.

tenen blijft buiten behandeling. De verwachting van PAULUS, dat hij bij de plegtigheid in leven zou zijn, dat de dooden dan zouden opstaan, dat alles plotseling en met trompetgeschal zou plaats hebben; dit zijn de punten van overeenstemming, die waarlijk niet aan navolging doen denken; of is de beschrijving, dat de Heer ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ van den hemel zal dalen, ontleend aan de beschrijving van de verandering der levenden ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι, of aan het σαλπίσει, dat de opstanding voorafgaat?

Hebben wij dus grond, de beschuldiging van BAUR, als bevatte 1 Th. 4 : 14—18 een gedeeltelijke herhaling van 1 Kor. 15 : 51, 52, als onhoudbaar af te wijzen; wij moeten dan verder rekenschap geven van het paulinisch karakter der in onzen brief verspreide voorstellingen omtrent de paroesie. Wij wezen reeds op het verschil in de voorstelling van de personen, die haar zullen beleven. Van de *verandering*, die hun volgens den brief aan de Korinthiërs wordt toegekend, is hier met geen enkel woord gesproken, en mogt dit stilzwijgend bewijs niet voldoende zijn, dan zegt de wensch genoeg: αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ τηρηθείη.[1] Evenwel meenen wij hier geen bezwaar te hebben tegen den paulinischen oorsprong van deze voorstellingen. Is de brief door PAULUS geschreven, dan is hij welligt de oudste, dien wij van zijne hand hebben, in ieder geval is hij ouder dan de brief aan de

[1] 1 Th. 5 : 23.

Korinthiërs; en al ware de tijd, die er tusschen het schrijven van deze beide brieven verloopen moge zijn, ook nog zoo kort, hij was altijd lang genoeg om eenige veranderingen in PAULUS' zienswijze te brengen. Draagt de mededeeling aan de Korinthiërs, blijkens de woorden ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω, den stempel van nieuwheid voor zijne lezers, dan besluiten wij hieruit met regt, dat zij, hoewel onderwezen in de leer der paroesie, vroeger niet van die *verandering* der ligchamen door PAULUS hadden hooren spreken. Blijft het daarbij onbeslist, of wij met BRIËT [1] moeten zeggen: „blijkbaar is het, dat hij hier iets mededeelt, dat niet enkel zijnen lezers, maar ook hem vroeger eene verborgenheid (μυστήριον) was geweest"; wij hebben in ieder geval den sleutel gevonden, waarom PAULUS aan de Thessalonicensen schrijvende, zeer goed van die *verandering* zwijgen kon. Draagt voorts de grof zinnelijke voorstelling van de paroesie een joodsch-christelijk karakter, gelijk wij het alleen nog in de besproken plaatsen van den eersten Korinther-brief aantreffen, waarom men dit alles zelfs buiten den kring van het eigenlijk systeem van den apostel heeft geplaatst [2]; de overeenstemming in beide brieven pleit voor het paulinisch karakter van de voorstellingen in 1 Thess. En is de vermijding van dergelijke schilderingen in PAULUS' overige brieven niet toevallig, dan mogen wij in hare tegenwoordigheid

[1] t. a. p. bl. 264. — De beslissing komt mij moeijelijk voor, omdat wij niet weten in hoeverre PAULUS soms met opzet over moeijelijk verstaanbare zaken zweeg. Zie 1 Kor. 3 : 1—2.

[2] „Tout cela appartient à un ordre d'idées antérieur et étranger au système de notre apôtre, et ne saurait avoir ici aucune importance", zegt REUSS, na vermelding van 1 Kor. 15 en 1 Th. 4, in zijn *Histoire de la Théol. Chrét.* 3e ed. 1864. II p. 212.

een kenmerk der vroege vervaardiging van onzen brief zien.

Verbindt PAULUS in zijne brieven den algemeenen oordeelsdag met dien van CHRISTUS' wederkomst [1]; hetzelfde doet de schrijver van 1 Thess., wanneer hij van een ἐλπὶς ἢ χαρὰ ἢ στέφανος καυχήσεως spreekt, ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ [2]. Duidelijker nog komt dit uit, wanneer hij aanstonds op de vermelding, dat de Thessalonicensen Gods Zoon uit den hemel verwachten, laat volgen: Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης [3]; of wel, waar hij in éénen adem spreekt over het στηρίξαι τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ ἔ μ π ρ ο σ θ ε ν τ ο ῦ θ ε ο ῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν ἐ ν τ ῇ π α ρ ο υ σ ί ᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν κτλ [4]. De christenen zullen door JEZUS van dien toekomstigen toorn verlost worden, zegt onze schrijver in overeenstemming met PAULUS [5], en even bepaald als deze van σωζόμενοι [6] spreekt, zegt hij tot de Thessalonicensen! „God heeft ons niet gesteld tot toorn, maar tot verwerving des heils door onzen Heer J. C." [7]

Sprekende over de voorstellingen van CHRISTUS' wederkomst, in den eersten Thess.-brief, moeten wij vragen naar de beteekenis der woorden: μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ [8]. Volgens de verklaring, die den meesten bijval heeft gevonden, behooren zij bij παρουσία τοῦ κυρίου, zoodat de ἅγιοι het gezelschap

---

[1] Kor. 1 : 7, 8. Rom. 2 : 5. 1 : 18.

[2] 2 : 19 vgl. 2 Kor. 1 : 14 en 1 Th. 5 : 2, waar ἡμέρα κυρίου de dag van God is.

[3] 1 : 10. [4] 3 : 13.

[5] 1 Kor. 1 : 8. Rom. 2 : 16. Phil. 3 : 20 heet CHRISTUS daarom σωτήρ.

[6] 2 Kor. 2 : 15 vgl. 4 : 3. [7] 5 : 9. [8] 3 : 13.

van JEZUS vormen, bij zijne wederkomst. Maar deze verklaring gaat met onoverkomelijke zwarigheden gepaard. Wie toch zijn de *ἅγιοι?* — Engelen, heeft men gezegd. Maar noch bij PAULUS, noch ergens anders in het N. T., worden de engelen eenvoudig *ἅγιοι* genoemd. Het schijnt dan ook, dat deze verklaring alleen ontstaan is uit vergelijking van plaatsen uit de evangeliën [1] en van 2 Thess. 1 : 7, waar van JEZUS' komst, *vergezeld van engelen*, wordt gesproken. Een beroep dat men deed op enkele plaatsen uit het O. T., waar קְדֹשִׁים, en *ἅγιοι* in de LXX, zonder meer voor *engelen* wordt gebruikt, kon te minder baten, omdat *ἅγιοι* in 't N. T., en vooral bij PAULUS, geen vreemd woord is, maar altijd van de christenen wordt gebruikt. Zoo dacht men aan dezen, natuurlijk gestorvenen, die bij JEZUS' wederkomst zouden medekomen. Alsof de schrijver van dezen brief niet duidelijk leert, dat de gestorvene christenen, niet bij JEZUS, maar dood zijn, totdat zij bij de paroesie opgewekt en *met de levenden* [2] den Heer te gemoet worden gevoerd in de lucht! [3] Hetzelfde bezwaar drukt de meening, dat *ἅγιοι* gezaligde martelaren zouden zijn, die daarom bij JEZUS waren vóór de algemeene opstanding der christenen; want in dezen brief wordt volstrekt niet gesproken van een uitzondering voor de martelaren, terwijl de wijze, waarop het lot van levenden en dooden wordt behandeld, doet vermoeden, dat noch de schrijver, noch de lezers aan een

---

[1] Mat. 16 : 27. 25 : 31. Marc. 8 : 38. Luc. 9 : 26.

[2] 4 : 14—18.

[3] Onder de exegeten, die hier niet bijzonder helder zijn, bekleedt RIGGENBACH een voorname plaats. Men oordeele; hij zegt — a. a. O. S. 51 — „vor den Lebenden auferstehend können sie als mit ihm (JEZUS) Kommende bezeichnet werden."

dergelijke uitzondering hebben gedacht. Zoo mogelijk, dan is nog willekeuriger de meening van hen, die onder ἅγιοι engelen en gezaligde christenen *te zamen* verstaan. Laten wij de beteekenis van ἅγιοι rusten, dan verdient het toch opmerking, dat PAULUS nergens in zijne ontwijfelbaar echte brieven een gezelschap van heiligen, wie dan ook, aan JEZUS toevoegt bij zijne wederkomst op aarde; terwijl onze brief die meening zoo goed als lijnregt tegenspreekt, door steeds alleen van JEZUS' komst te gewagen, zonder de bij andere schrijvers vermelde engelen te gedenken, ook niet, waar wij ze dan toch stellig zouden verwachten, bij de uitvoerige beschrijving van JEZUS' toekomstige nederdaling van den hemel [1]. JEZUS komt alléén; of zal men soms de hem te gemoet gaande, de pas opgewekte, en de nog levende, christenen, nu terugkeerende uit de lucht, de bedoelde ἅγιοι noemen?!

Al deze zwarigheden worden opgelost, wanneer men, volgens eene minder geachte verklaring, de woorden μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ niet van παρουσία afhankelijk stelt, maar van στηρίξαι τὰς καρδίας ἀμέμπτους. Geen enkel bezwaar bestaat tegen deze verbinding [2]; zij laat aan ἅγιοι de gewone beteekenis van het woord, dringt PAULUS geen hem vreemde gedachte op en geeft een goeden zin: bij de komst van JEZUS worden de Thessalonicensen met alle chris-

---

[1] Th. 4 : 16, 17.

[2] LÜNEMANN, die — S. 94 — aan JEZUS vergezellende engelen denkt, brengt ook geen enkel bezwaar in tegen de door hem verworpen, door ons gekozen verklaring van FLATT en anderen. Moet men met hem aannemen — S. 95 —, dat αὐτοῦ van τοῦ θεοῦ en niet van Ἰησοῦ afhangt, dan geeft hij ons een wapen in de hand tegen zijne verklaring. Voor de constructie vergelijke men 4 : 17, waar ἁρπαγησόμεθα door drie zaken wordt bepaald.

tenen onberispelijk bevonden voor God! Zóó opgevat en verklaard bevatten de woorden niets, wat PAULUS niet zeggen kon, en is er geen plaats voor de bedenking van SCHRADER [1] tegen den paulinischen oorsprong des briefs: „zeer opmerkelijk is het hier, dat aan de engelen zonder meer de naam gegeven wordt, dien PAULUS anders altijd aan de christenen toekent." Wij zagen hoe onjuist en onhoudbaar de exegese is, waarop deze bedenking steunt.

Geheel in overeenstemming met de voorafgaande verzen, waar de levendige beschrijving van JEZUS' komst „op een bevel, op een geroep van een aartsengel en op het klinken van Gods bazuin," een plotseling komen aanduidt, is de wijze, waarop de schrijver van onzen brief spreekt περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν [2]. Heeft χρόνος betrekking op den tijd in het algemeen, en καιρὸς op het bepaalde tijdstip, de uitdrukking is in haar geheel algemeen gesteld en zou reden geven tot allerlei gissingen, die nu worden afgesneden door de verklaring: αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡμέρα κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ οὕτως ἔρχεται [3]. Er valt dus volgens den schrijver niets te bepalen omtrent den voorafgaanden tijd of het juiste tijdstip van den dag des Heeren. Plotseling en onverwacht is hij daar [4]. Deze meening sluit volkomen met het gevoelen van PAULUS, die nooit in zijne ontwijfelbaar echte brieven anders over den tijd van de paroesie, of van den dag des Heeren

[1] A. a. O. S. 23. [2] 5 : 1. [3] 5 : 2.

[4] Willekeurig en onjuist is daarom het gevoelen van hen, die met LÜNEMANN — S. 132 — meenen: „PAULUS setzt aber den *Plural* (χρόνων καὶ καιρῶν), weil er an die Mehrheit der Akte oder Momente denkt, in welchem das eine Faktum der Parusie sich theils vorbereiten, theils volziehen wird."

sprak [1]. Maar als men nu in die voorstelling, met BAUR [2], een poging wil zien om het tijdstip van de paroesie te verschuiven, dan verdedigt men een stelling, waarvoor niet de minste grond is in den tekst, en die door den zamenhang duidelijk wordt tegengesproken. Schaart de schrijver, als PAULUS, zich zelven onder hen, die nog in leven zullen zijn bij de wederkomst van CHRISTUS — wat BAUR ten volle toestemt — dan is reeds hiermede de meening weêrlegd, dat hij zich de paroesie in ver verwijderden tijd heeft gedacht. Bovendien, kan de dag des Heeren ieder oogenblik, plotseling komen als een dief in den nacht, dan werd ook zijn komst niet verschoven; tenzij men aan de uitdrukking „gelijk een dief in den nacht, zóó komt hij" de beteekenis hecht, tegenwoordig nog geacht bij vele christenen, die de bijbelsche leer der paroesie handhaven met dergelijke uitdrukkingen, maar inderdaad *niet* overtuigd zijn, als PAULUS, dat *zij zelve* dien dag zullen beleven. Onze brief vertoont geen spoor van zoodanige dogmatische bemiddeling. Er is hier alleen sprake van *χρόνοι* en *καιροὶ*, die nog verloopen kunnen, maar niet tevens — wat BAUR meent — „van tijden en perioden, die reeds voorbij zijn", zonder dat CHRISTUS verschenen is. Niets ongewoons, maar geheel in den geest van PAULUS is het, de dogmatische beteekenis van de vraag naar de paroesie in verband te brengen met het zedelijk voorschrift, dat men, bij de volkomen onzekerheid van het juiste

---

[1] 1 Kor. 15 : 52. Wij zullen later uitvoeriger over de hier bedoelde voorteekenen moeten spreken, bij de behandeling van den tweeden brief.

[2] *Jahrb.* S. 167.

tijdstip, zich ieder oogenblik voor haar gereed moet houden.

Juist met dezelfde beelden van dag en nacht, van licht en duisternis, van slaap en dronkenschap, die in de vermaningen en opwekkingen, in onzen brief, 5 : 4—10, zoo meesterlijk gebruikt zijn, sprak Paulus tot de Romeinen [1] en de zedelijke opwekking dáár gegeven: „laat ons dan afleggen de werken der duisternis, maar aandoen de wapenen des lichts", was niet een gevolg van het verschuiven der paroesie, maar van de verwachting, dat zij meer dan ooit te voren, zeer nabij was: „want het heil is ons nu nader, dan toen wij geloovig werden. De nacht is verre gevorderd, de dag is nabij gekomen." De treffende overeenstemming met de bedoelde plaats uit den brief aan de Romeinen, zoo in gedachten als in vorm van uitdrukking, kan niet anders dan pleiten voor den paulinischen oorsprong van 1 Thess., daar men de beide plaatsen slechts naast elkander behoeft te leggen om te zien, dat wij hier niet aan de navolging van een verdichter kunnen denken. Even als Paulus meermalen spreekt van geestelijke wapenen, zoo ook hier: *ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ περικεφαλαίαν ἐλπίδα σωτηρίας* [2]. Vreemd is het, dat Schrader [3] hier zulk een „opmerkelijke wending" ziet, „daar Paulus anders altijd slechts van eene uitrusting tegen het booze spreekt, om dat te overwinnen", want de onjuistheid dier bedenking valt in het oog, zoodra men de aangegeven plaatsen vergelijkt.

---

[1] 13 : 11—13. vgl. 1 Kor. 3 : 13.
[2] 5 : 8 vgl. Rom. 6 : 13. 13 : 12. 2 Kor. 10 : 4.
[3] S. 31.

Moge de uitdrukking aangaande CHRISTUS gebezigd: τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν [1], om hare algemeenheid, geen bijzonder paulinisch karakter vertoonen, zij past toch in den mond van den apostel. Vinden wij ook hier de leer aangaande het verband tusschen JEZUS' opstanding en de hoop der christenen minder uitvoerig ontwikkeld, dan in andere brieven van PAULUS, die beknoptheid kan op zich zelve niet, met SCHRADER [2], als bezwaar voor de echtheid gelden. Vooral mogen wij dit stellen, nu de weinige gegevens, die wij hier hebben, volkomen in PAULUS' mond passen. Merkten wij vroeger reeds op, hoe onze schrijver de hoop op de herleving der gestorvenen in onmiddellijk verband brengt met het geloof aan JEZUS' dood en opstanding [3]; wij mogen er nu nog op wijzen hoe, volgens den schrijver, CHRISTUS' sterven voor ons, de grond is van een toekomstig leven met hem, zoowel voor hen, die bij zijne wederkomst reeds ontslapen, als voor hen, die dan nog onder de levenden zijn [4].

Zóó blijken alle voorstellingen van eschatologischen aard, in dezen brief verspreid, een zuiver zelfstandig paulinisch karakter te dragen; niets is er dat van deze zijde tegen de echtheid kan worden ingebragt, terwijl wij het natuurlijkst op PAULUS als den schrijver worden gewezen. Slechts enkele algemeene bedenkingen, door BAUR uit het geheel der behandelde voorstellingen ontleend, verdienen nog kort onze aandacht. In zijn *Paulus* zegt BAUR, dat de vermaningen over de paroesie in onzen brief, zulk eene gewigtige plaats bekleeden, en dat de gedachte daaraan zich zóó zeer als het leidend beginsel van geheel

---

[1] 5 : 10. [2] S. 32. [3] 4 : 14.
[4] 5 : 10 vgl. Rom. 14 : 8.

het schrijven vertoont, dat men moet aannemen: een geruststellend onderrigt over de paroesie te geven, gelijk de christenen van dien tijd het noodig hadden, was het hoofddoel van den brief. In den nagebootsten paulinischen vorm, trachtte men hier het begrip der paroesie, met de daarbij noodig schijnende bepalingen, voor het christelijk bewustzijn duidelijk te maken[1]. M. a. w. wij hebben hier een Tendens-schrift, in het belang van de leer der paroesie geschreven.

Zonderling klinkt zeker deze bewering in den mond van iemand, die, als Baur[2], „onbeduidendheid van inhoud" en „gebrek aan alle bijzonder belang en aan eene bepaalde gemotiveerde aanleiding," als onpaulinische karaktertrekken van onzen brief, aan zijnen schrijver verwijt. Maar deze inconsequentie eens daargelaten, dan blijkt toch de beschuldiging volkomen ongegrond, wanneer wij zien wat en hoe er in den brief over de paroesie gehandeld wordt. Wij zagen reeds hoe zuiver paulinisch de denkbeelden zijn, die door den schrijver over de toekomst worden ontwikkeld. Zeker was het onderwijs aangaande de ontslapene christenen gewigtig voor de overgeblevenen; maar den brief alleen hierom geschreven te achten, heet den overigen inhoud te miskennen. Bovendien: waartoe lang na Paulus' dood de ontwikkeling van een leerstuk op zijn naam gezet, dat men toch in de hoofdzaak wedervond in de brieven, die tot voorbeeld zouden gediend hebben? Verre van bevredigend voor later levenden is de hier gegeven voorstelling van de haast aanstaande wederkomst van Christus, nog bij het leven van den apostel. Of

[1] *Paulus*, S. 485, 492. [2] A. a. O. S. 481.

zou het doel van den schrijver zijn geweest: zijne tijdgenooten gerust te stellen door de opmerking, dat het leerstuk hersenschimmig is, daar zelfs een PAULUS zich bedrogen had? Mij dunkt, dat zal wel niemand beweren. — BAUR meent te zien dat de gedachte aan de paroesie de „leidende gedachte" van den schrijver was; maar de plaatsen die dit moeten bewijzen [1] getuigen alleen dat de schrijver geheel vervuld was met de verwachting van JEZUS' spoedige wederkomst, en wij hebben in het voorafgaande doen zien, hoe in die verwachting door PAULUS even sterk werd gedeeld, blijkens zijne ontwijfelbaar echte brieven.

„Het eigenlijke zwaartepunt van het christelijk bewustzijn valt in de toekomst, en het geloof, dat wel is waar alle momenten van het christelijk bewustzijn omvat, maar verscheidene bepalingen in zich opneemt, wordt daarom hoop en heimwee — wird daher zur Hoffnung und Sehnsucht". — Zóó sprak BAUR [2] naar waarheid, bij de ontwikkeling van het paulinisch leerbegrip, want de Apostel zelf noemde de hoop een der drie blijvende bestanddeelen van zijn evangelie [3]. Pleit a priori de waarschijnlijkheid reeds voor de meening, dat in den aanvang de hoop meer dan het geloof ontwikkeld en besproken werd door den apostel en zijne jeugdige gemeenten; dan kan het ons niet verwonderen, dat zij in onzen brief meer op den voorgrond komt, dan in de brieven aan de Galaten en aan de Romeinen, waar men even goed van eenzijdige behandeling van het geloof zou kunnen spreken. Maar even als de uitvoerige beschouwing van het geloof in den brief aan de Ga-

---

[1] 1 : 10. 2 : 19. 3 : 13. 4 : 2. 5 : 20.
[2] *Paulus.* S. 613. [3] 1 Kor. 13 : 13.

laten, hare regtvaardiging vindt in den toestand der gemeente, aan welke PAULUS schreef; evenzoo had het onderrigt over de *hoop*, aan de Thessalonicensen gegeven, zijn grond van bestaan in den toestand der gemeente, wier leden in onzekerheid waren over het lot der gestorvenen. Al moesten wij dus toegeven — wat ons voorkomt onwaar en volstrekt onbewijsbaar te zijn — dat de eerste brief aan de Thessalonicensen zijn ontstaan heeft te danken alléén aan het daarin gegeven onderrigt omtrent de paroesie; dan kan dit op zich zelf beschouwd nooit een bedenking zijn tegen zijn paulinischen oorsprong; terwijl het eerder als blijk van echtheid kon gelden, omdat wij uit de brieven aan de Galaten en Korinthiërs zien, dat PAULUS gewoonlijk bij zijn schrijven op de behoeften der gemeente acht gaf.

Slechts ter loops willen wij hier nog vermelden, hoe BAUR in later tijd [1], een nieuw bezwaar tegen de echtheid van onzen brief daarin vond, dat de hier voorkomende leer omtrent de paroesie niet is te rijmen met de leer van den antichrist in den tweeden brief; dat men daarom onzen brief in een later tijdperk moet plaatsen, toen die verwachting van den antichrist verdwenen en een nieuwe meer bevredigende leer over de paroesie noodzakelijk geworden was. Duidelijker en onwederlegbaarder had zeker nooit de onechtheid van onzen brief kunnen bewezen worden, dan hier door BAUR geschied zoude zijn, indien de onderstellingen, waarop zijn betoog rust, waarheid bevatten. Hij gaat n. l. uit van de bewezen onechtheid van 2 Thess. en de afhankelijkheid van onzen brief van dezen. Beide stellingen kunnen

[1] *Jahrb.* a. a. O. S. 164 ff.

eerst later door ons beoordeeld worden. Niet aan onechte, maar aan ontwijfelbaar echte brieven van Paulus moeten wij onzen brief toetsen, zal ons onderzoek onpartijdig kunnen heeten. Dit deden wij wat de eschatologische voorstellingen van onzen schrijver aangaat, en het volbragte onderzoek is ter gunste van de echtheid uitgevallen.

§ 2. DE NIET-ESCHATOLOGISCHE DOGMATIEK VAN DEN BRIEF.

In het voorafgaande hebben wij reeds herinnerd, hoe onze brief in het oog van Baur door onbeduidendheid van inhoud zijne onpaulinische afkomst verraadt, terwijl hij alleen om de daarin voorkomende eschatologische voorstellingen geschreven zou zijn. Wij hebben intusschen gezien, dat van deze zijde volstrekt niet aan een zoogenaamd Tendensschrift gedacht kan worden. Hetzelfde moeten wij volhouden, wanneer wij met Baur [1] verklaren, dat, uitgezonderd de leer over de paroesie, geen enkel dogmatisch begrip met bijzondere beteekenis op den voorgrond treedt. Dogmatisch belang kon derhalve een verdichter met dit schrijven niet gehad hebben. Of zou men zoo gaarne een brief van Paulus hebben gehad, waarin hij geen enkel dogma in bijzondere bescherming nam? Tot dergelijke zonderlinge gevolgtrekkingen moet men komen, wanneer men met Baur in het niet-opzettelijk bespreken van dogmatische vraagstukken een kenmerk van onechtheid ziet. Alsof wij uit de vier — zegge *vier* — hoofdbrieven van Paulus mogen besluiten, dat hij nooit andere

[1] *Paulus*. S. 480.

dan zulke dogmatisch belangrijke brieven heeft geschreven! Beroept men zich met BAUR op de brieven aan de Ephesiërs, Kolossensen, Philippensen en „zelfs op den kleineren brief aan Filemon", die allen in meerdere of mindere mate dogmatische begrippen op den voorgrond hebben gesteld; dan moeten wij, ons verplaatsende op het standpunt der tubingsche kritiek, in de afwezigheid van dat gewone verschijnsel een kenmerk van echtheid zien van onzen brief; want dan leert ons de analogie dier vier — volgens BAUR onechte — brieven, dat een verdichter steeds dogmatisch belang bij zijn schrijven had en hierin de hoofdbrieven van PAULUS volgde. Maar afgezien hiervan, is reeds het feit op zich zelf eerder als een inwendig bewijs van echtheid aan te merken, dan als het tegenovergestelde. De gesmaadde armoede aan dogmatische denkbeelden levert voor de verklaring van den brief op zich zelf geen enkel bezwaar.

Het *geloof* der Thessalonicensen was niet in gevaar; het behoefde dus niet opzettelijk versterkt te worden, door uiteenzetting van zijne gronden. Van dwaalleeraars te Thessalonica weet de brief ons niets te berigten, en hoe zou dan de apostel de dwalingen bestrijden, die welligt aan de Thessalonicensen volkomen onbekend waren? Enkel lof, geen berisping heeft PAULUS voor hun geloof [1]. Ook mag men met reden vragen, of het stelsel van PAULUS zich reeds nu in al zijn omvang en diepte had ontwikkeld; of die ontwikkeling niet mede een gevolg was van de tegenwerking, die zijn evangelie van joodsch-christelijke zijde in gemeenten als die van Galatie en Korinthe ondervond? Eerst dan, maar dan ook beslissend,

[1] 1 : 2 vv. 2 : 19.

zal de dogmatische armoede tegen de echtheid des briefs pleiten, wanneer wij uit geschiedkundige bronnen vernemen, dat dogmátische begrippen, in strijd met het paulinisch evangelie, onder de christenen te Thessalonica gepredikt en aangenomen werden en reeds aangenomen waren, op het tijdstip toen TIMOTHEUS [1] van de gemeente naar PAULUS terugkeerde. Hetzelfde resultaat moeten wij verkrijgen, wanneer het bewezen is, dat PAULUS geen andere dan voor de dogmatiek hoogst gewigtige brieven kon schrijven. Zoolang ons de vereischte bewijzen ontbreken, mogen wij in de genoemde bedenkingen geen bezwaar tegen de echtheid zien, vast overtuigd als wij zijn, dat menig schrijver naast zeer belangrijke ook wel eens, uit *dat* bepaalde oogpunt beschouwd, minder belangrijke werken of brieven schrijft.

Worden hier, altijd met uitzondering van het eschatologisch gedeelte, geene leerstukken opzettelijk behandeld, men kan toch spreken van des schrijvers dogmatiek. Dat zij volkomen paulinisch is, schijnt geen opzettelijk betoog te behoeven, aangezien zelfs zij, die de echtheid in twijfel trekken, dit volmondig toestemmen. Men spreekt dan liefst van een „paulinischen vorm" en men denkt zich een leerling van den apostel als schrijver. En men kan waarlijk geen redelijke aanmerkingen tegen dergelijke verklaringen inbrengen, wanneer eerst de onechtheid overtuigend is bewezen. Is dit niet het geval en heeft daarentegen een onderzoek, als het tot nu door ons volbragte, geleerd, dat veel vóór en niets tegen de echtheid pleit, dan komt het paulinisch karakter van de dogmatiek des schrijvers ter gunste van de echt-

[1] 3 : 6.

heid getuigen. Vooral zijn hier van gewigt sommige eigenaardigheden van PAULUS' dogmatiek, elders bij hem waargenomen en hier teruggevonden. Reeds vroeger [1] hadden wij gelegenheid het paulinisch heiden-christendom in dezen brief te herkennen [2], en die opmerking mogen wij versterken door de herinnering, dat hier nergens sprake is van wet of besnijdenis. Deze behooren niet in het paulinisch evangelie te huis en worden door den apostel eerst dan besproken, wanneer hij hare noodzakelijkheid voor den christen bestrijden moet tegen het jodenchristendom. Den inhoud van zijn evangelie brengt PAULUS terug tot geloof, hoop en liefde [3]. De geestelijke voortreffelijkheid van de Thessalonicensen roemende, zijn het juist deze drie bestanddeelen, waarin PAULUS die voortreffelijkheid zich ziet openbaren: „het werk des geloofs, en de arbeid der liefde en de volharding der hoop". [4] Evenzoo moet de geestelijke wapenrusting van den christen bestaan in „het harnas des geloofs en der liefde" en in „den helm der hoop op behoud". [5] Is in beide plaatsen de achteraanplaatsing der hoop, in plaats van de liefde, gelijk in den brief aan de Korinthiërs, niet toevallig, dan is zij een waarborg voor de oorspronkelijkheid des schrijvers, terwijl het verschil voldoende verklaard wordt door de opmerking, dat in beide brieven achteraan geplaatst wordt, wat op het oogenblik het gewigtigste scheen. Uitdrukkelijk zegt PAULUS aan de Korinthiërs, dat de liefde de meeste is van de drie. Voor de Thessalonicensen was op dit tijdstip vooral de hoop een gewigtig bestanddeel der christelijke overtuiging.

---

[1] Zie boven bl. 67. [2] vgl. 1 : 9. 2 : 16. [3] Kor. 13 : 13. [4] 1 : 3. [5] 5 : 8.

Heeft PAULUS zich blijkens zijne vier hoofdbrieven gaarne verdiept in de raadsbesluiten van God; gunt hij ons menigen blik in zijne bespiegelingen over oorzaak en gevolgen, over verschijnselen en den grond van hun bestaan [1]; ook in dezen brief nemen wij hetzelfde waar. Hij *weet*, dat de Thessalonicensen geroepen zijn; want de voorspoedige gang der evangelieprediking geeft hem een zekeren grond voor die stelling [2]. Het verzet der joden tegen het christendom heeft geen anderen grond dan de voltooijing hunner zonden — *κωλυόντων*.,.. *εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε* —; deze ligt in Gods wereldplan, en daarom kan PAULUS met nadruk zeggen: de toorn *is* op hen gekomen ten einde toe [3], evenals hij bij een andere gelegenheid [4] over het lot van Israël sprak, en de daden van MOZES, zoo goed als die van PHARAO, in Gods wereldplan opnam. God kiest de zijnen uit; Hij roept hen [5], maar Hij wil dan ook dat de geroepenen door hun wandel zich die verkiezing waardig toonen [6]. Doet PAULUS steeds in alles des menschen afhankelijkheid van God uitkomen, niet anders is het hier. Van God is alles afkomstig; daarom dankt PAULUS Hem voor het geloof, de liefde en de volharding der Thessalonicensen [7], voor de vrijmoedigheid in het prediken [8] van het evangelie, dat hem door

---

[1] Zie J. H. SCHOLTEN, *Geschiedenis der Christ. Godgeleerdheid ged. het tijdperk des N. Ts.* 2de druk. 1858. bl. 88, 36, 46. — REUSS. *Théol. Chrét,* II. p. 107 suiv.

[2] 1 : 4, 5 vgl. Rom. 13 : 11. [3] 2 : 16. Zie boven bl. 68 vv.

[4] Rom. 9.

[5] 1 : 4. 2 : 12. 5 : 24 vgl. Rom. 8 : 30. 10 : 14. 1 Kor. 1 : 9. 7 : 15. Gal. 1 : 15.

[6] 1 Th. 4 : 1, 3, 4, 7 vgl. 1. Kor. 7 : 17. Gal. 1 : 6. Rom. 6 : 19, 22.

[7] 1 : 2—3. [8] 2 : 2.

God is toevertrouwd [1]; waarom de Thessalonicensen het ook teregt als „Gods woord" en niet als „een woord van menschen" hebben aangenomen [2], en zij die het verwerpen gezegd worden „niet den mensch maar God" te verwerpen [3]. Evenals de verkiezing en de roeping van God zijn uitgegaan, zoo moet God, volgens PAULUS, de geloovigen blijven leiden en hen heiligen, waartoe Hij in hen werkt en zijnen geest hun schenkt [4]. Zóóvele punten van treffende overeenstemming tusschen het stelsel van PAULUS en dat van den schrijver van 1 Thess., die wij kortheidshalve niet zullen vermeerderen of verder uitwerken, mogen onze stelling voldoende regtvaardigen, dat het algemeen erkende paulinisch karakter van de (niet-eschatologische) dogmatiek des briefs gewigtig is voor de erkenning zijner echtheid, nu wij geen reden hebben, die dogmatische voorstellingen aan een vriend of leerling van den apostel toe te kennen.

Zóó mogen wij aan het slot van dit hoofdstuk zeggen, dat de geheele dogmatische inhoud, verre van onpaulinische voorstellingen te bevatten, pleit voor de echtheid des briefs.

---

[1] 2 : 4. [2] 2 : 13. [3] 4 : 8.
[4] 2 : 13. 3 : 12, 13. 4 : 8. 5 : 23, vgl. Rom. 8 : 11. 1 Kor. 3 : 16, enz.

VIERDE HOOFDSTUK.

HET TAALEIGEN VAN DEN BRIEF.

Hebben wij achtereenvolgens den brief van zijne historische en dogmatische zijde beschouwd, er blijft nog over: op taal en stijl van den schrijver te letten. Van dezen kant zijn tegen de echtheid gewigtige bedenkingen ingebragt. Wij wezen er reeds herhaalde malen op, hoe men vele uitdrukkingen eene nabootsing van ontwijfelbaar echte gezegden van PAULUS noemde, maar wij zagen even dikwijls de onjuistheid van die beschuldiging. Intusschen mag het ontstaan van die bedenkingen ons niet verwonderen; want, meent men eenmaal de echtheid van den brief te moeten prijsgeven, dan kan zijn vorm niet dan uit opzettelijke nabootsing verklaard worden; immers, dat die vorm in zijn geheel genomen volkomen paulinisch is, valt zoozeer in het oog, dat niemand hieraan heeft getwijfeld, terwijl men zich beijverde de bronnen aan te wijzen, waaruit hij was ontstaan.

Dubbel gewigtig wordt eene beschouwing van het taaleigen, wanneer men, even als wij in ons voorafgaand onderzoek, geen enkelen grond heeft aangetroffen, om de echtheid in twijfel te trekken. Niettegenstaande de vele aanwijzingen ter harer verdediging gevonden, zou het afhankelijk gebruik van eigen aar-

dige paulinische uitdrukkingen en woorden beslissend tegen haar getuigen. Maar van den anderen kant zijn alle uitdrukkingen en woorden, die bijzonder aan PAULUS eigen, blijkbaar onafhankelijk door den schrijver gebezigd zijn, even zoo vele getuigen vóór de echtheid. Zien wij derhalve welke opmerkingen de brief, uit dit oogpunt beschouwd, ons aanbiedt!

Na hetgeen wij reeds vroeger over het opschrift [1] hebben gezegd, merken wij nog slechts op, hoe de eenvoudige korte vorm: „genade zij u en vrede", hier gevonden wordt, waarachter PAULUS in zijne hoofdbrieven steeds voegde: „van God onzen Vader en van (onzen) Heer JEZUS CHRISTUS" [2]. Een verdichter, die den vorm van dit opschrift aan PAULUS' echte brieven ontleende, had hoogstwaarschijnlijk die gebruikelijke woorden niet weggelaten en de bijvoeging even noodzakelijk geacht als de afschrijvers van sommige handschriften dit deden, te meer daar wij in al de overige paulinische — volgens BAUR onechte — brieven, de hier niet gevonden uitvoerige formule geheel of gedeeltelijk aantreffen [3]. Is PAULUS de schrijver van onzen brief, dan vindt het weglaten der bedoelde woorden zijne verklaring in den tijd, waarin de apostel schreef, toen hij zich nog niet aan een vaste formule had gewend, zoo wij ten minste uit de vier hoofdbrieven mogen opmaken, dat hij later een vast gebruik volgde. In ieder geval was de apostel hier volkomen vrij en de verdichter niet.

---

[1] 1 Th. 1 : 1. Zie boven bl. 44 vv. [2] Rom. 1 : 7. 1 Kor. 1 : 3. 2 Kor. 1 : 2.
[3] Eph. 1 : 2. Phil. 1 : 2. Kol. 1 : 2. 2 Th. 1 : 2. 1 Tim. 1 : 2. 2 Tim. 1 : 2. Tit. 1 : 4. Fil. 3.

Met het oogmerk, om de oorspronkelijkheid van het hier gezegde, verdacht te maken, zeide Baur [1]: „de brief begint, na den paulinischen zegenwensch, bijna gelijkluidend met 1 Kor. 1 : 4, met de woorden εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν." Hebben wij reeds vroeger [2] deze overeenkomst in gedachten besproken, wij wijzen er nu nog op, dat de woorden geen schijn van nabootsing verraden. Teregt noemde Baur ze *bijna* gelijkluidend; want op het verschil moeten wij acht geven, om te zien dat beide uitdrukkingen onafhankelijk van elkander door denzelfden schrijver kunnen gebezigd zijn. Ware dit niet het geval, waarom zou dan een verdichter εὐχαριστῶ, 1 Kor. 1 : 4, in εὐχαριστοῦμεν veranderd hebben, daar de drie personen in het opschrift genoemd: Paulus, Silvanus en Timotheus, hiertoe geen aanleiding konden geven, omdat in den Korinther-brief naast Paulus de broeder Sosthenes wordt vermeld? Waarom zou hij het woordje μού na τῷ θεῷ weggelaten en πάντων tusschen περὶ ὑμῶν ingevoegd hebben? Maar ook de constructie is anders. In 1 Kor. wordt de genade Gods in Christus Jezus aan de Korinthiërs geschonken, de stof van des apostels dankzegging, met ἐπὶ aan εὐχαριστῶ verbonden; in 1 Thess. staat περὶ πάντων ὑμῶν absoluut, zonder beperking, ter aanduiding van Paulus' dankstof, terwijl het εὐχαριστοῦμεν door eenige participia nader bepaald wordt. Plaatsen wij de „bijna gelijkluidende" woorden naast elkander en naast die van Rom. 1 : 8, πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ περὶ πάντων ὑμῶν, ὅτι κτλ., dan wordt de bepaling moeijelijk, welke brief alleen de oorspronkelijke

[1] *Jahrb.* A. a. O. S. 148. [2] Zie boven bl. 48.

woorden van PAULUS heeft; want duidelijk is het, dat zij in twee brieven nagebootst zijn, wanneer men om de overeenkomst dit van éénen brief moet vaststellen. Kon de schrijver van Rom. 1 : 8 ook 1 Kor. 1 : 4 schrijven, dan kan ook 1 Thess. 1 : 2 uit zijne pen gevloeid, of door hem gedicteerd zijn.

Met KOCH [1] in de opeenstapeling der genitivi τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ [2], een voortreffelijke getuigenis voor de echtheid des briefs te zien, komt ons bedenkelijk voor, daar dergelijke verbinding van genitivi, hoewel „bijzonder in de schrijfwijze van PAULUS" [3] voorkomende, ook buiten de ontwijfelbaar echte brieven en in niet-paulinische geschriften wordt aangetroffen [4].

Meer waarde mag men hechten aan de opmerking, dat εἰδότες met het object in den accusativus en het daarop volgende, redegevende ὅτι in het N. T. alleen bij PAULUS voorkomt, hier [5] en Rom. 13 : 11.

Had de schrijver van 1 Thess. den vorm van zijn brief aan de Korinther-brieven ontleend, dan had hij zijne lezers zeker eenvoudig als ἀγαπητοὶ of ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ [6] aangesproken, maar niet als ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ θεοῦ [7], welke uitdrukking bij PAULUS nergens elders voorkomt, maar haar paulinisch karakter genoegzaam gewaarborgd ziet door het evenzoo slechts eenmaal voorkomende ἀγαπητοὶ θεοῦ van Rom. 1 : 7.

Zal men de uitdrukking τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, 1 : 5, eene nabootsing van 2 Kor. 4 : 3 noemen, of eene

---

[1] A. a. O. S. 87. [2] 1 : 3. [3] WINER, A. a. O. S. 171.
[4] Zie de plaatsen bij WINER, a. a. O. S. 172. [5] 1 : 4, 5
[6] 1 Kor. 10 : 14. 15 : 58. 2 Kor. 7 : 1. 12 : 19.
[7] 1 Th. 1 : 4.

paulinische eigenaardigheid? Meermalen toch sprak de apostel van *zijn* evangelie en wij vinden deze wijze van spreken in 't N. T. alleen in de paulinische brieven [1]. De eigenaardige constructie van het volgende vers is volkomen paulinisch, blijkens Rom. 4 : 20 en 21, waar het δοὺς δόξαν τῷ θεῷ, πληροφορηθεὶς κτλ, in tijdsorde aan het οὐ διεκρίθη voorafgaande, daarna is geplaatst, evenals hier het δεξάμενοι τὸν λόγον staat, na het in tijdsorde daarop gevolgde μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε [2].

Evenals 1 Kor. 15 : 10 wordt hier, 2 : 1, de uitdrukking οὐ κενὴ . . . ἀλλὰ gebruikt. Ἀρέσκειν is een werkwoord dat in 't N. T. bijzonder veel bij PAULUS voorkomt [3]. Alleen bij hem wordt God als μάρτυς aangeroepen [4]. Van δόξαν ζητεῖν wordt, behalve hier, nog slechts in den brief aan de Romeinen gesproken [5]. „In δυνάμενοι ligt, evenals Gal. 3 : 21, in δυνάμενος, het zuiver abstrakte kunnen, dat, wat men op zichzelf doen kan, maar niet werkelijk doet" [6]. De uitdrukking ὡς (ἐ)ὰν komt in 't N. T. alleen bij PAULUS voor [7]. De woorden κόπος καὶ μόχθος, 2 : 9, komen — behalve 2 Th. 3 : 8, waarover later — slechts nog eenmaal verbonden in het N. T. voor, en wel bij PAULUS, 2 Kor. 11 : 27, in denzelfden zin als hier. Ten onregte toch meent BAUR [8], dat zij hier slechts „in den bijzonderen zin van het stoffelijke

---

[1] Rom. 2 : 16. (16 : 25). 1 Kor. 15 : 1. 2 Kor. 4 : 3, 11 : 4. Gal. 1 : 6. 2 : 2.
[2] Zie boven bl. 50.
[3] 1 Th. 2 : 4, 15. Rom. 8 : 8. (15 : 1, 2, 3). 1 Kor. 7 : 32, 33, 34. 10 : 33. Gal. 1 : 10.
[4] 1 Th. 2 : 5, 10. Rom. 1 : 9. 2 Kor. 1 : 23. (Phil. 1 : 8).
[5] 1 Th. 2 : 6. Rom. 2 : 7.
[6] BAUR, *Jahrb.* S. 145. Anm. 1.
[7] 1 Th. 2 : 7. (Rom. 15 : 24). 1 Kor. 11 : 34. 12 : 2. 2 Kor. 10 : 9. (Phil. 2 : 23).
[8] *Jahrb.* S. 145.

ἐργάζεσθαι" zijn geplaatst. De κόπος καὶ μόχθος worden door het volgende nader omschreven en geheel willekeurig is het, die onderling naauw zamenhangende woorden — ἐργαζόμενοι tot ἐκηρύξαμεν — zóó te splitsen, dat alleen het ἐργάζεσθαι op κόπος καὶ μόχθος zou terugslaan [1]. Intusschen merken wij op, dat dit ἐργάζεσθαι meermalen, gelijk hier, door PAULUS gebezigd wordt, als hij van handenarbeid spreekt [2], en dat de woorden πρὸς τὸ μὴ met den infinitivus — behalve 2 Th. 3 : 8, waarover later — alleen nog 2 Kor. 3 : 13 voorkomen. Καθάπερ, hoewel zuiver grieksch, wordt in het N. T., behalve tweemaal in den brief aan de Hebreën [3], slechts bij PAULUS aangetroffen [4]. Evenals παραμυθεῖσθαι, behalve Joh. 11 : 19 en 31, slechts bij PAULUS en in dezen brief alleen voorkomt [5], wordt παραμυθία (en παραμύθιον, ieder) slechts eenmaal in 't N. T. aangetroffen en wel bij PAULUS [6].

De uitdrukking τοῖς ἔθνεσιν λαλῆται, ἵνα σωθῶσι [7], „anders door den apostel PAULUS nooit van zijne verkondiging des evangelies gebruikt", volgens BAUR [8], zou overeenkomstig het spraakgebruik van de Handelingen, en vandaar door onzen schrijver geleend zijn. Maar vergelijken wij de bedoelde plaatsen, dan komt het ons onbegrijpelijk voor, hoe de uitdrukking: τοῖς ἔθνεσιν λ α λ ῆ σ α ι ἵ ν α σωθῶσι gevormd kan zijn

---

[1] Ook 1 Th. 5 : 3 wordt κόπος niet alleen van handenarbeid gebruikt.

[2] 1 Kor. 4 : 12. 9 : 6. 2 Kor. 11 : 7.

[3] 4 : 2. 5 : 4.

[4] 1 Th. 2 : 11. 3 : 6, 12. 4 : 5. Rom. 4 : 6. 12 : 4. 1 Kor. 12 : 12. 2 Kor. 1 : 14. 3 : 13, 18. 8 : 11.

[5] 1 Th. 2 : 11. 5 : 14.

[6] 1 Kor. 14 : 3. (Phil. 2 : 1).

[7] 1 Th. 2 : 16.

[8] *Paulus*, S. 483.

naar of ontleend aan de uitdrukkingen: λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι [1], of κωλυθέντες ὑπὸ — niet, als in 1 Th. 2 : 16, τῶν Ἰουδαίων maar — τοῦ ἁγίου πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ [2], of ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ κυρίου [3], of μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσῃς [4]. De woorden ἵνα σωθῶσι komen nergens in de Handelingen voor, en nergens wordt dáár λαλεῖν met ἵνα verbonden. Waarom moet dan λαλῆσαι aan de Handelingen ontleend zijn, daar dit woord vaak genoeg in de hier bedoelde beteekenis door PAULUS wordt gebezigd [5], al moeten ook enkele plaatsen buiten rekening blijven, omdat daar λαλεῖν „zooveel is als *praten*, niet zooveel als λαλεῖν τὸν λόγον"? [6] Het werkwoord κωλύειν werd ook door PAULUS gebruikt. [7] En ἵνα σωθῶσιν komt 1 Kor. 10 : 33 op dezelfde wijze voor, als hier. Het werkwoord φθάνειν wordt vijf- van de zevenmaal in het N. T. bij PAULUS gelezen en verbonden met εἰς, alleen bij hem. [8].

De tegenstelling, in de woorden ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν προσώπῳ οὐ καρδίᾳ [9] opgesloten, wordt elders door PAULUS in denzelfden zin, met andere woorden uitgedrukt: ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι [10]; en met dezelfde woorden in een anderen zin: ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους καὶ οὐ καρδίᾳ [11]. Zal men soms meenen, dat de schrijver van 1 Thess. om den schijn van plagiaat te ontgaan, de *gedachte* uit den eersten, met *woorden*

[1] Hand. 14 : 1. [2] 16 : 6. [3] 16 : 32. [4] 18 : 9.
[5] 1 Kor. 3 : 1. 2 Kor. 2 : 17. 4 : 13. 7 : 14.
[6] BAUR, *Paulus* S. 483, Anm. [7] Rom. 1 : 13. 1 Kor. 14 : 39.
[8] Rom. 9 : 31. 2 Kor. 10 : 14. Phil. 3 : 16. 1 Th. 2 : 16. 4 : 15.
[9] 1 Th. 2 : 17. [10] 1 Kor. 5 : 3. [11] 2 Kor. 5 : 12.

uit den tweeden brief aan de Korinthiërs, wilde uitdrukken? Of zal men hier denzelfden schrijver herkennen?

Behalve eenmaal in 't evangelie van MARCUS — 15 : 14, tenzij dáár περισσῶς de ware lezing zij — en tweemaal in den brief aan de Hebreën [1], komt περισσοτέρως in 't N. T. alleen bij PAULUS voor, en wel zevenmaal in den tweeden Korinther-brief, en eenmaal in de brieven aan de Galaten [2], Philippensen [3] en 1 Thessalonicensen [4]. Moet het nu in de beide laatste brieven om het veelvuldig gebruik in 2 Kor. geplaatst zijn, dan geldt dat bezwaar ook tegen den brief aan de Galaten, en bevreemdend is het, dat de copiezucht des schrijvers slechts éénmaal het zevenmaal gebruikte woord bezigde. Maar de analogie met Galaten wijst hier op PAULUS als schrijver.

Het met nadruk midden in den brief herhalen van zijn eigen naam, doet PAULUS bij verschillende gelegenheden [5]. Moet het hier navolging zijn van een verdichter, wee dan den brief aan de Galaten of 2 Korinthe! (De formule ἅπαξ καὶ δίς wordt nog slechts eenmaal in 't N. T. gevonden, Phil. 4 : 16.) De door hem tot CHRISTUS gebragte heidenen zijne δόξα te noemen [6], verraadt het spraakgebruik van den apostel, die, bij een andere gelegenheid, den man δόξα θεοῦ, de vrouw δόξα ἀνδρός [7] en de apostelen der gemeenten δόξα χριστοῦ [8] noemde. — Het werkwoord στέγειν wordt in het N. T. alleen door PAULUS gebruikt [9].

---

[1] 2 : 1, 13 : 19. [2] 1 : 14. [3] 1 : 14. [4] 2 : 17

[5] 1 Th. 2 : 18. 2 Kor. 10 : 1. Gal. 5 : 2. (Kol. 1 : 23, Eph. 3 : 1. Fil. 9).

[6] 2 : 20. [7] 1 Kor. 11 : 7, vgl. vs. 15.

[8] 2 Kor. 8 : 23. [9] 1 Th. 3 : 1, 5. 1 Kor. 9 : 12. 13 : 7.

De schrijver van onzen brief, als PAULUS sprekende, noemt TIMOTHEUS τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ συνεργὸν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ [1]. BAUR [2] zegt hierbij op bedenkelijken toon: „het predikaat συνεργός wordt 2 Kor. 8 : 23 aan TITUS gegeven", alsof dit woord van daar in onzen tekst geslopen ware! TITUS heet daar niet eenvoudig συνεργός, of συνεργὸς τοῦ θεοῦ, maar κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός. Ook was TITUS de eenige niet, dien PAULUS συνεργός noemde. Intusschen merken wij op, dat dit woord, behalve 3 Joh. 8, in 't N. T. alleen in de paulinische brieven voorkomt [3]. Gaf de uitdrukking συνεργὸς τοῦ θεοῦ welligt aanstoot en aanleiding tot onderscheidene veranderingen in den tekst, zij past niet te min volkomen in den mond van hem, die zeide: θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί [4]. Evenzeer zien wij PAULUS herhaaldelijk aan zijne medewerkers, den broedernaam schenken, terwijl hij dan steeds dat woord *na* den eigennaam plaatst [5]. (Een gelijksoortig gebruik van het werkwoord κεῖσθαι, als hier in οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα, 3 : 3, komt nog slechts eenmaal in het N. T. voor, Phil. 1 : 16 εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.) De uitdrukking εἰς κενὸν vindt men in 't N. T. alleen bij PAULUS [6].

---

[1] 3 : 2. Deze lezing door TISCHENDORF opgenomen, kan men verdedigd vinden bij LÜNEMANN, a. a. O. S. 77. De Sinait. laat de woorden συνεργὸν τοῦ θεοῦ weg.

[2] *Jahrb.* S. 149.

[3] Rom. 16 : 3, 9, 21. 1 Kor. 3 : 9. 2 Kor. 1 : 24. 8 : 23. Phil. 2 : 25. 4 : 3. Kol. 4 : 11. 1 Th. 3 : 2. Fil. 1 : 24.

[4] 1 Kor. 3 : 9.

[5] (Rom. 16 : 23). 1 Kor. 1 : 1. 16 : 12. 2 Kor. 1 : 1. 2 : 12. (Eph. 6 : 21. Phil. 2 : 25. Kol. 1 : 1. 4 : 7, 9. Fil. 1). — Hebr. 13 : 23 en 2 Petr. 3 : 15 staat ἀδελφὸς vóór den eigennaam.

[6] 1 Th. 3 : 5. 2 Kor. 6 : 1. Gal. 2 : 2. (Phil. 2 : 16).

De woorden: ἐπὶ πάσῃ τῇ ἀνάγκῃ καὶ θλίψει ἡμῶν [1], zullen, volgens BAUR [2], aan 2 Kor. 7 : 5 zijn ontleend, waar ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν in denzelfden zin wordt gebezigd. Maar had de schrijver van onzen brief deze woorden voor den geest, waarom heeft hij ze dan niet letterlijk overgenomen, daar zij tweemaal in dien tweeden Korinther-brief zóó voorkomen [3]? Kon PAULUS tweemaal in eenen brief dezelfde uitdrukking plaatsen, dan kon hij haar elders met eene kleine wijziging zeer goed herhalen; vooral wanneer wij zien, dat die wijziging bestaat in de verbinding van ἀνάγκη aan θλίψις, eene vereeniging die hem niet vreemd was [4].

Ὑστέρημα komt in 't N. T., behalve Luc. 21 : 4, slechts in de paulinische brieven voor [5]. Evenzoo πλεονάζειν, dat buiten PAULUS [6] slechts wordt gebruikt door den schrijver van 2 Petr. 1 : 8, die, blijkens 3 : 15, de brieven van PAULUS kende. Zoo ook wordt het woord ἁγιωσύνη, niet vreemd bij de classici en de grieksche vertalers van het O. T., in het N. T. slechts bij PAULUS gevonden [7].

De uitdrukking εἰς τὸ στηρίξαι, in dezen brief nog eenmaal gebezigd, doet denken aan den schrijver, die tot de Romeinen wenschte te komen εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς [8]. Een nieuwen zin aan te vangen met het woord (τὸ) λοιπὸν, is in het N. T. uitsluitend

---

[1] 1 Th. 3 : 7. [2] *Jahrb.* S. 148, Anm.
[3] 2 Kor. 1 : 4. 7 : 5.
[4] 2 Kor. 6 : 4.
[5] 1 Th. 2 : 10. 1 Kor. 16 : 17 enz.
[6] Rom. 5 : 20. 6 : 1. 2 Kor. 4 : 15. (8 : 15. Phil. 4 : 17). 1 Th. 3 : 12. (2 Th. 1 : 3).
[7] 1 Th. 3 : 13. Rom. 1 : 4. 2 Kor. 7 : 1.
[8] Rom. 1 : 11. 1 Th. 3 : 2, 13.

paulinisch [1]. Het werkwoord *παραλαμβάνειν* wordt in den zin van *eene leer ontvangen*, behalve Marc. 7 : 4, slechts bij Paulus gevonden in 't N. T. [2]. Het overtollig gebruik van *μᾶλλον* is een bekende paulinische overdrijving [3]. Opmerkelijk is de vreemde constructie der woorden: *οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ* [4], maar volkomen verklaarbaar in den mond van den apostel, die steeds deed uitkomen, dat hij niet op eigen gezag, maar als door Christus gedreven handelde, zoodat *zijne* bevelen eigenlijk door Christus gegeven waren [5]. Wil men voor *παραγγελία* naar Hand. 5 : 28 en 16 : 24 verwijzen, men bedenke, dat dáár van een bevel van overheidswege wordt gesproken, een bevel dus, dat men blindelings volgen moet, terwijl hier [6] *παραγγελία* staat in den zin van het paulinische *παραγγέλλειν* en *εὐαγγελίζεσθαι*, waarvan de inhoud met overtuiging moet aangenomen worden [7].

Even als Paulus aan de Romeinen [8] schrijft, dat God de heidenen *εἰς πάθη ἀτιμίας* heeft overgegeven, wordt hun hier door den schrijver *πάθος ἐπιθυμίας* ten laste gelegd [9]. Het is dezelfde gedachte, met andere woorden uitgedrukt. Moesten wij hier aan navolging denken, dan zouden wij hoogstwaarschijnlijk *ἐν πάθει ἀτιμίας* lezen, gelijk werkelijk de afschrijver

[1] 1 Th. 4 : 1. 2 Kor. 13 : 11. (Eph. 6 : 10. Phil. 3 : 1. 4 : 8. 2 Th. 3 : 1).

[2] 1 Th. 2 : 13. 4 : 1. 1 Kor. 11 : 23. 15 : 1, 3. Gal. 1 : 9, 12. (Phil. 4 : 9. 2 Th. 3 : 6).

[3] 1 Th. 4 : 1, 10. 2 Kor. 7 : 13. 12 : 9. (Phil. 1 : 23).

[4] 1 Th. 4 : 2. [5] Winer, a. a. O. S. 389. Anm. 2.

[6] Evenals 1 Tim. 1 : 18.

[7] Zie 1 Th. 4 : 11. 1 Kor. 9 : 18. 10 : 15. 11 : 17. 15 : 1.

[8] 1 : 26. [9] 4 : 5.

van een handschrift heeft gemeend te moeten verbeteren [1]. Zegt PAULUS hier, dat de heidenen God niet kennen: τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν θεόν [2]; dit is geheel in overeenstemming met zijne verklaring, dat de Galaten vóór dat zij het christendom aannamen, οὐκ εἰδότες θεὸν waren [3]. De woorden πλεονεκτεῖν [4], ἔκδικος [5] en καλεῖν verbonden met ἐπὶ [6], komen in het N. T. slechts bij PAULUS voor. SCHRADER [7] wijst er op, dat θεοδίδακτοι, 4 : 9, een hapaxlegomenon is, dat aan Joh. 6 : 45 doet denken; maar juister ware Jes. 54 : 13 genoemd, want de daar genoemde διδακτοὶ θεοῦ worden Joh. 6 : 45 aangehaald. Deze plaats kon PAULUS even goed als een verdichter voor oogen hebben gehad. En de opmerking, dat zij, „die hier θεοδίδακτοι genoemd worden, anders bij PAULUS πνευματικοὶ heeten”, bewijst alleen dat de schrijver vrij was in de keus zijner woorden. Wat zonderling figuur zou hier het woord πνευματικὸς maken: αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς πνευματικοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους! Hoe treffend daarentegen het θεοδίδακτοί ἐστε, tegenover de verklaring, dat hij, PAULUS, hun geen onderrigt behoefde te geven!

Ook de woorden φιλοτιμεῖσθαι [8] en εὐσχημόνως [9] komen in 't N. T. slechts bij PAULUS voor. Dat PAULUS meermalen een gewigtig gedeelte van den brief aanvangt met de formule: οὐ θέλομεν (of θέλω)

---

[1] Zie KOCH, a. a. O. S. 305. [2] 4 : 5.

[3] Gal. 4 : 8, vgl. Rom. 1 : 28. 9 : 30. 1 Th. 1 : 9.

[4] 1 Th. 4 : 6. 2 Kor. 7 : 2. 12 : 17, 18.

[5] 1 Th. 4 : 6 en Rom. 13 : 4. [6] 1 Th. 4 : 7 en Gal. 5 : 13.

[7] A. a. O. S. 26.

[8] 1 Th. 4 : 11. (Rom. 15 : 20). 2 Kor. 5 : 9.

[9] 1 Th. 4 : 12 evenals Rom. 13 : 13 verbonden met περιπατεῖν. 1 Kor. 14 : 40.

δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν [1], kan geen verdenking op onzen schrijver werpen, nu wij geen reden hebben in hem iemand anders dan PAULUS te zien. Maar wanneer BAUR [2] dit herinnert, kennelijk met het doel om te doen zien, dat de leer van de paroesie hoofddoel van dit schrijven was, dan moeten wij toch herinneren, dat PAULUS nog slechts vijfmaal in zijne brieven deze formule gebruikt: tweemaal ter inleiding van eenige mededeelingen omtrent zijn persoon [3] en driemaal ter inleiding van eenig leerstuk [4], maar *nooit* om oogenblikkelijk daarop het hoofddoel van zijn schrijven te ontwikkelen. Slechts eenmaal nog gebruikt hij den meervoudigen vorm θέλομεν [5], gelijk in onzen tekst, terwijl men niet voor navolging van die eene plaats behoeft te vreezen, omdat dáár ἀγνοεῖν met ὑπὲρ is verbonden en niet gelijk elders met ὅτι, of met den accusativus van het object, of, gelijk ook hier, met περὶ. Zoo mogen wij zeggen, dat het zelfstandig gebruik van deze bijna gelijkluidende formule in verschillende brieven getuigt voor de éénheid des schrijvers. — Met LÜNEMANN [6] te herinneren, dat οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας [7], aan het bij PAULUS geliefde beeld van een wedloop doet denken, dit kan voor het minst niet ongepast heeten.

Ἄρα οὖν komt in 't N. T. slechts in de paulinische brieven voor [8]. Is het opmerkelijk dat dit woord achtmaal in den brief aan de Romeinen, en slechts

---

[1] 1 Th. 4 : 13. [2] *Jahrb.* S. 164.
[3] Rom. 1 : 13. 2 Kor. 1 : 8.
[4] Rom. 11 : 25. 1 Kor. 10 : 1. 12 : 1.
[5] 2 Kor. 1 : 8. [6] S. 125. [7] 4 : 15.
[8] 1 Th. 5 : 6. Gal 6 : 10. (Eph. 2 : 19. 2 Th. 2 : 15) en achtmaal in Rom.

éénmaal in onzen brief gebruikt is, wat deze met dien aan de Galaten gemeen heeft, terwijl het in de brieven aan de Korinthiërs volstrekt niet voorkomt; dan zien wij hieruit, hoe PAULUS soms in een brief aan zekere woorden bijzondere voorkeur schijnt te hechten, die hij elders nagenoeg of geheel veronachtzaamt. Derhalve is het echt paulinisch wanneer in dezen brief sommige woorden of uitdrukkingen bij herhaling gebezigd zijn, die elders niet of niet zoo dikwijls voorkomen in de brieven van PAULUS.

Het dubbele εἷς, in den zin van *elkander*, komt in 't N. T. behalve hier, 5 : 11, *οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα*, nog slechts voor 1 Kor. 4 : 6, *ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου*.

Is *κοπιᾶν* een werkwoord, dat PAULUS meermalen ter aanduiding van geestelijke werkzaamheden gebruikt [1]; wanneer het hier aan den eersten Korinther-brief ontleend was, dan zouden wij, in plaats van het bijgevoegde *εἰδέναι*, het *ἐπιγινώσκειν* [2] verwachten. In het N. T. komen *εἰρηνεύειν* [3], behalve Marc. 9 : 50, en *ἀσθενής* [4] in den zin van zedelijk- of godsdienstig-zwak slechts bij PAULUS voor.

Gelijk PAULUS aan de Galaten [5] schrijft: *ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας*, aan de Romeinen [6]: *μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες, προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων*, zóó vermaant hij de Thessalonicensen [7]: *ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας*.

---

[1] 1 Th. 5 : 12. (Rom. 16 : 6, 12). 1 Kor. 15 : 10. 16 : 16. Gal. 4 : 11. (Phil. 2 : 26).

[2] 1 Kor. 16 : 18.

[3] 1 Th. 5 : 13. Rom. 12 : 18. 2 Kor. 13 : 11.

[4] 1 Th. 5 : 14. Rom. 5 : 6. 1 Kor. 4 : 10. Gal. 4 : 9 enz.

[5] 6 : 10. [6] 12 : 17. [7] 5 : 15.

(Tot de Philippensen [1] zegt PAULUS, op eenigzins andere wijze: χαίρετε ἐν κυρίῳ πάντοτε. πάλιν ἐρῶ, χαίρετε, hetzelfde als tot de Thessalonicensen [2]: πάντοτε χαίρετε.) Evenzoo komt de gedachte, opgesloten in de woorden: τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες [3], overeen met 1 Th. 5 : 17, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.

De hier [4] vermelde onderscheiding van den mensch in πνεῦμα, ψυχή en σῶμα wordt nergens elders bij PAULUS opzettelijk genoemd, maar voorbarig en onjuist is de gevolgtrekking van SCHRADER [5], dat zij onpaulinisch is. Want spreekt PAULUS elders van σάρξ en πνεῦμα, zonder ψυχή te meenen, het is omdat dáár van geen psychisch leven sprake kon zijn, als 2 Kor. 7 : 1, „laat ons ons reinigen van alle bevlekking des *vleesches* en des *geestes*;" en 1 Kor. 7 : 34, „opdat zij heilig zij en naar het ligchaam en naar den geest" [6]. Hier moest juist het psychisch leven genoemd worden, zou de *geheele* mensch tot de komst van CHRISTUS bewaard blijven. Bovendien wordt de onderscheiding voor PAULUS gewettigd door de elders [7] bij hem gevonden tegenstelling van den ἄνθρωπος ψυχικός en πνευματικός, die toch beiden van een σῶμα voorzien zijn [8].

De uitdrukking: ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης komt in 't N. T. slechts in paulinische brieven voor [9]. Niet vreemd is voor PAULUS de uitdrukking πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει [10], wanneer wij denken aan 1 Kor.

---

[1] 4 : 4. [2] 5 : 16. [3] Rom. 12 : 12. [4] 5 : 23.
[5] A. a. O. S. 35. [6] Zie ook Rom. 8 : 10.
[7] 1 Kor. 2 : 14, 15.
[8] Vgl. KOCH, S. 441 ff. LÜNEMANN, S. 151.
[9] 1 Kor. 14 : 33. 2 Kor. 13 : 11. (Phil. 4 : 9. 2 Th. 3 : 16. Rom. 15 : 33. 16 : 20. Hebr. 13 : 20). [10] 1 Th. 5 : 24.

10 : 13, πιστὸς δὲ ὁ θεός, ὅς ἐάσει ὑμᾶς κτλ [1]. — Hebben wij over het slot van den brief reeds vroeger uitvoerig gesproken, wij merken hier nog slechts op, dat de formule ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ μεθ' ὑμῶν, zelfstandig aan het slot is geplaatst en niet in navolging van de brieven aan de Korinthiërs of Galaten; want de dáár gebezigde woorden wijken in meerdere of mindere mate van de onze af, gelijk zij dit onderling doen.

Met opzet zwegen wij bijna geheel van een verschijnsel, dat uit een taalkundig oogpunt onze aandacht verdient, van de zoogenaamde hapaxlegomena. Zij beletten ons ten eenenmale met Schmidt [2] te verklaren, dat „ieder woord" in dezen brief volkomen paulinisch is. Hoe toch zullen wij van een woord, dat slechts eenmaal voorkomt in het N. T., kunnen aantoonen of het al dan niet meermalen gebruikt is door den schrijver, die het noemt? Intusschen kunnen die hapaxlegomena tegen de echtheid van een geschrift evenmin getuigen, tenzij men van enkele of meerdere bewijzen kan, dat de schrijver, op wiens naam het geschrift is geplaatst, ze onmogelijk heeft kunnen gebruiken. Voor het laatste hebben wij hier niet te vreezen [3]. Van den anderen kant pleit het verschijnsel in zijn geheel genomen vóór de echtheid, omdat wij het in alle brieven van Paulus aantreffen. Ware nu het aantal dier woorden in verhouding tot de lengte van den brief, bijzonder groot of bijzonder klein, dan kon men nog denken

---

[1] Vgl. 1 Kor. 1 : 9. 2 Kor. 1 : 18.

[2] *Bibl. für Kritik. u. s. w.* S. 382.

[3] Zie de lijst der bedoelde woorden, opgemaakt door Zeller, in de *Theol. Jahrb.* 1843. II. S. 508.

aan een schrijver, die òf door de veelheid van eigen woorden, onder de paulinische gemengd, zich als verdichter verraadde, òf door een angstvallig zoeken naar paulinische woorden en uitdrukkingen van zijne afhankelijke schrijfwijze getuigenis aflegde. Noch het een, noch het ander is hier het geval, en wij hebben hier dus een verschijnsel, gelijk wij het bij PAULUS verwachten.

Intusschen heeft ons de inhoud van dit hoofdstuk geleerd, dat de brief, uit een taalkundig oogpunt beschouwd, geen plaats laat voor het maken van bedenkingen tegen zijne echtheid. Gelijk vorm, taal en stijl in het geheel genomen, onbetwistbaar paulinisch zijn, zoo vonden wij ook menige bijzonderheid in woorden en uitdrukkingen, die bepaald op PAULUS als den schrijver wezen. Die verwijzingen zijn beslissende getuigen voor de onzelfstandigheid van den Pseudo-Paulus of voor de paulinische afkomst van onzen brief. Heeft ons geheele onderzoek ons alle redenen ontnomen om aan een verdichter te denken, en werden wij daarentegen onophoudelijk op sporen van echtheid gewezen, dan mogen wij deze thans zonder aarzeling vermeerderen met de voorafgaande opmerkingen over het taaleigen van den brief.

Hiermede aan het einde van ons onderzoek gekomen, kan ons eindoordeel niet twijfelachtig zijn, wanneer wij de verkregen resultaten met een enkelen blik overzien. Van welken kant ook beschouwd, wij vonden niets in den brief, wat PAULUS onwaardig is, of niet door hem kon gezegd zijn. De bedenkingen, tegen de echtheid ingebragt, hebben wij gewogen maar te ligt bevonden. Talrijke, sterk sprekende sporen van echtheid hebben wij aangetroffen. De

historische en dogmatische inhoud, de vorm en eigenaardige uitdrukkingen van den brief — alles pleit voor zijn paulinischen oorsprong, niets daar tegen. Voor zoover men op dit gebied zekerheid verkrijgen en van bewijzen spreken kan, meenen wij derhalve op grond — niet van een gedeelte, maar — van geheel ons onderzoek te mogen stellen: de echtheid van PAULUS' eersten brief aan de Thessalonicensen moet als genoegzaam bewezen erkend worden.

STELLINGEN.

I.

De eerste brief aan de Thessalonicensen is door den apostel PAULUS geschreven.

II.

De tweede brief aan de Thessalonicensen is niet door den apostel PAULUS geschreven.

III.

De profetiën van JOËL zijn hoogstwaarschijnlijk ongeveer het jaar 860 v. C. opgesteld.

IV.

De *menschen-zoon*, Dan. 7 : 13, is het symbool van het Israëlietische volk.

V.

In het N. T. wordt de leer van JEZUS' *descensus ad inferos* gevonden.

VI.

De stelling: „JEZUS was zondeloos" is niet voor bewijs vatbaar.

VII.

Zeer onwaarschijnlijk is de gissing van J. BURCKHARDT (*Die Zeit Constantin's des Groszen*, 1853, S. 325—343) dat de vervolging der christenen onder Diocletianus het gevolg was van een mislukte poging van enkele aanzienlijke christenen aan het hof en in het leger, om met geweld een christen of een vriend van christenen op den troon te plaatsen.

VIII.

Aan de sage, dat CONSTANTINUS in zijn veldtogt tegen MAXENTIUS een lichtend kruis aan den hemel zag, ligt noch een historisch, noch een psychologisch feit ten grondslag.

IX.

Op ethisch standpunt verdient de doodstraf afkeuring.

X.

Volgens Marc. 16: 5, 6 was het graf ledig.

XI.

Er bestaat geen verband tusschen het geloof aan eigen onsterfelijkheid en het geloof aan JEZUS' ligchamelijke opstanding ten derden dage na zijne begrafenis.

XII.

Marc. 16 : 9—20 is niet van dezelfde hand als Marc. 1 : 1—16 : 8.

XIII.

Het fragment van MURATORI spreekt van de *Openbaring*, niet van één of twee brieven van PETRUS.

XIV.

Onjuist is de voorstelling van Dr. C. E. VAN KOETSVELD (*Het Apostolisch Evangelie, tweede serie: voorberigt*, bl. VI) „Men heeft dan ook in den laatsten tijd eene nieuwe geschiedenis van de apostolische eeuw moeten verdichten, om aan de boeken des Nieuwen Testaments de plaats te betwisten, hun in de gemeente van alle eeuwen toegestaan."

XV.

Het geloof aan een persoonlijk God is onafhankelijk van het geloof aan wonderen.

XVI.

Tot ontwikkeling van het geloofsleven der gemeente, is het goed, dat men haar, ook van den kansel, bekend make met de geschiedenis der christelijke leerstukken.

XVII.

Ongegrond is de vrees van Dr. A. L. POELMAN (*De Bijbelvriend*, Dl. VI bl. 356), dat de bepaling van godsdienst als „eene gemoedsstemming, die den mensch vervult, wanneer hij diep doordrongen is van het geloof dat God regeert en dat Hij wijsheid en liefde is" — een deur zou openen voor het oude exclusivisme en supranaturalisme.

XVIII.

Teregt hebben STRAUSS en DA COSTA de mogelijkheid ontkend, om een beschrijving te geven van het leven van Jezus.

XIX.

Men kan niet spreken van *geloovige* en *ongeloovige* wetenschap.

XX.

Het wezen des Christendoms is godsdienst.

XXI.

Teregt zegt Dr. A. Réville (*Manuel d'instruction religieuse*, 1863, p. 245) „La morale chrétienne est l'ensemble des préceptes dérivant du principe de la vie chrétienne."

XXII.

De moderne theoloog kan met evenveel vrucht in de gemeente werkzaam zijn als de meer of minder conservatieve.

XXIII.

Teregt zegt Dr. A. Schweizer (*Christl. Glaubenslehre*, Bd. I. S. VI) „auf der Kansel musz eine absolute Glaubensüberzeugung die Hauptsache sein, mit dem Fürwahrhalten von Dogmen ja nicht zu verwechseln".

XXIV.

Het Christendom is onvergankelijk.

